

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel, Χ. Ἀνδροῦτσος τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ernst Hoffman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Erich Frank τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg, Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Κωνστ. Λογοθέτης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Χαρ. Τζωρτζόπουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Franz Böhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας, Παν. Κανελλόπουλος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, Κωνστ. Ἰσάτσος, Ἰω. Θεοδωράκοπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

Διευθυνόμενον
ὑπὸ

I. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ,"
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Karl Joëi τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel, X. Ἀνδρουτσος τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ernst Hoffman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Erich Frank τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg, Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Κωνστ. Λογοθέτης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, August Faust ὄφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg, Χαρ. Τζωρτζόπουλος ὄφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, Franz Böhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας, Παν. Κανελλόπουλος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, Κωνστ. Γσίτσος, Ἰω. Θεοδο-
ρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

Διευθυνόμενον

ὑπὸ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ.,
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Heinrich Rickert	Ἡ αἰώνια νεότης τῶν Ἑλλήνων	Σελ.	7
Erich Frank	Ἡ ἑλληνική ἰδέα	»	25
I. Θεοδωρακοπούλου	Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας	»	49
K. Τσάκσοφ	Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου	»	79
II. Καυελλοπούλου	Ἡ κοινωνιολογία τοῦ A. Comte καὶ κριτικὴ τῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων αὐτῆς	»	113

Η ΑΙΩΝΙΑ ΝΕΟΤΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΥΠΟ
HEINRICH RICKERT

Εἴμεθα συνειδησμένοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ ἀρχαιότητος, ἐννοοῦμεν δὲ δι' αὐτοῦ πρὸ παντὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους. Ἦδη ὁ Francis Bacon, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὴν ἀλήθειαν ὡς μίαν «θυγατέρα τῆς ἐποχῆς» καὶ ἕνεκα τούτου ἠγωνίζετο ὑπὲρ τοῦ παρόντος καὶ κατὰ τοῦ παρελθόντος, ἠμφισβήτησε τὸν ὄρον «ἀρχαιότης». Οἱ ἀρχαῖοι, οὕτω νομίζει ὁ Bacon (π.χ. *Novum Organon* I, 84), δὲν εἶναι οἱ πρὸ πολλοῦ τεθνεῶτες ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἡμεῖς, οἵτινες ζῶμεν σήμερον· οἱ δὲ λαοὶ τῆς καλουμένης ἀρχαιότητος δέον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἡμᾶς, νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς νέοι. Ὁ Bacon ἤθελε δι' αὐτοῦ νὰ στραφῇ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κατὰ τῆς ἀυθεντικότητος καὶ τοῦ ἀπολύτου κύρους τῶν Ἑλλήνων. Ἐνόμιζεν ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐποχὴ πρόπει, ὡς μεταγενεστέρα, νὰ θεωρηθῇ συνάμα καὶ ὡς ἡ ὀρμητικότερα καὶ ὡς ἡ περισσότερον ἀνεπτυγμένη, κατὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ ἐγείρη μείζονας ἀξιόσεις κύρους ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους βεβαίως, τῇ ἀληθείᾳ ὅμως νεωτέρους λαούς.

Εἶναι δυνατόν νὰ υἱοθετήσῃ τις τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Bacon ὅτι οἱ καλούμενοι ἀρχαῖοι εἶναι τῶ ὄντι οἱ νέοι; Εἰς τὰς ἡμέρας μάλιστα καθ' ἃς ζῶμεν, δὲν θὰ ἐκλάβῃ τις τοῦτο ὡς μίαν ταπεινώσιν τοῦ ἀυθεντικοῦ κύρους τῶν ἀρχαίων. Ἡ νεότης θεωρεῖται γενικῶς σήμερον ὡς πρότερον. Τῶ ὄντι δὲ εἶναι δυνατόν ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κατ' ἔξοχὴν νέοι, νὰ ἐνισχυθῇ καὶ διὰ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως· δύναται τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ μιᾶς σήμερον ἀκόμη ὑπαρχούσης καὶ ἰσχυρούσης νεανικότητος τῶν Ἑλλήνων, καὶ συνεπῶς νὰ προσδύσῃ εἰς τὸν λαὸν τριτὸν ἄχρονον ἢ *αιωνίαν νεότητα*.

Ἡ γενικωτάτη ἀποψις, ἀπὸ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τοῦτο δικαίως, εἶναι καταφανής. Οἱ Ἕλληνες δέον ἕνεκα τούτου ἀκριβῶς νὰ ἐμφανίζωνται εἰς ἡμᾶς ἀκόμη ὡς νέοι, διότι ἦσαν ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεως οἱ πρῶτοι οἵτινες ἐδημιούργησαν ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἀκόμη ὁ πολιτισμὸς τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς. Ἐξετάζοντες τοὺς

Ἕλληνας ἐξετάζομεν τῷ ὄντι τὴν ἰδικήν μας νεότητα· τὸ τέκνον ἐγένετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ πατήρ τοῦ ἀνδρός. Τοῦτο ἰσχύει εἰδικῶς διὰ τὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν φιλοσοφίαν. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι φιλοσόφοις, οἵτινες, καθόσον γνωρίζομεν τὴν ἱστορίαν, ἐνδιέτριψαν τὸ πρῶτον ἐν τῇ αἰσθητοτάτῃ τῆς ἐννοίας λέξεως περὶ τὴν ἐπιστήμην, εὐρίσκομεν ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον συνίσταται ἀκόμη σήμερον ἡ ἀρχὴ πάσης ἐπιστήμης. Ἐνταῦθα λοιπὸν δὲν πρόκειται μόνον περὶ πράγματος χρονικῶς ἀρχικοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως περὶ πράγματος μετὰ τοῦ ὁποίου ἀρχίζει πάντοτε πᾶς τις ὅστις θέλει νὰ φιλοσοφήσῃ. Ἄλλως διατυποῦντες τὸ πρᾶγμα λέγομεν ἡ νεότης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, συνάμα δὲ καὶ αἱ ἑλληνικαὶ θέσεις τῆς ἐπιστήμης γενικῶς, εἶναι συνάμα αἱ δι' ἀπάσας τὰς ἐποχὰς ἰσχύουσαι ἀρχαὶ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου τοῦ πολιτισμοῦ, ἢτοι τῆς ἐπιστήμης καθόλου. Τὸ ἀρχέγονον, ὅπερ διενυθήθησαν οἱ Ἕλληνες εἶναι στοιχειῶδες, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν μιᾶς συνεχοῦς θεμελιώσεως, ἢτοι εἶναι ἀρχὴ θεμελιούσα τὴν ἐπιστήμην γενικῶς. Στρεφόμενοι δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ κατανοοῦντες ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ νοήματα αὐτῶν, δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν νὰ γίνωμεν νέοι δι' ἐκείνων καὶ οὕτω πῶς νὰ συμμετάσχωμεν τῆς αἰωνίας νεότητος αὐτῶν.

Εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν ἐννοιολογικῶς σαφῶς καὶ συντόμως τὴν γενικωτάτην αἰτίαν ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω; Βεβαίως παροῦντα ἐνταῦθα πάσης ἀναλυτικῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως, ζητοῦμεν δὲ νὰ ἐπεξεργασθῶμεν μόνον τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ἀναγκάζει νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸ πρῶτον καὶ συνεπῶς δι' ἴλους τοὺς χρόνους ἐξῆλθον, δι' ἐνὸς θεμελιώδους βήματος, ἐκ τοῦ προεπιστημονικοῦ ἢ προφιλοσοφικοῦ σταδίου τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν στάδιον. Συνίσταται ἴσως τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προδίδει εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τὴν αἰωνίαν νεότητα, ὑφ' ἣν ἐννοίαν ὠρίσαμεν ἀνωτέρω; Προπαρασκευάζοντες τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ρίπτομεν πρωτίστως ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς φιλοσοφίας γενικῶς. Πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν γνῶσιν· πᾶσα δὲ γνῶσις προϋποθέτει τρεῖς παράγοντας· πρῶτον ἐν ὑποκείμενον ἢ ἐγὼ τὸ ὁποῖον γινώσκει, δεύτερον ἐν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον γινώσκειται, καὶ τρίτον ἐν μέσον δι' οὗ τὸ ὑποκείμενον δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ τοῦτο τὸ μέσον ὑπὸ

τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, καθότι εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, εἰς τρόπον ὅστε νὰ συνδέῃ ἀμφοτέρω πρὸς ἄλληλα. Ἡ οὐσία τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἐν τῇ ἰδιορρυθμίᾳ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν τριῶν τούτων παραγόντων. Ἡ πρώτη φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη κυρίως πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ δὴ κατὰ τρόπον καθ' ὃν τὸ γινώσκον ὑποκείμενον ὡς καὶ τὸ μέσον τῆς γνώσεως ἠγνοοῦντο ἢ παρεμερίζοντο ἀσυνειδήτως ὑπὸ τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτο ἐὰν διατιθέμεθα, ἐνταῦθα ὅπου πρόκειται νὰ φιλοσοφήσωμεν ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους βήματος τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον οἱ Ἕλληνες ἔκαμαν, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψουν περὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν πράξιν, νὰ στραφῶμεν κυρίως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, τούτέστι πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὅστις ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν γνῶσιν, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἐγεννήθη νέον εἶδος ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον προσηγουμένως δὲν ὑπῆρχε καὶ ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο κατέστησε δυνατόν τὸν ἐπιστημονικὸν ἢ φιλοσοφικὸν τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι καθόλου. Τὴν οὐσίαν τοῦ εἴδους τούτου θὰ συνταυτίσωμεν πρὸς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον συνίσταται ἡ αἰωνία νεότης τῶν Ἑλλήνων.

Συνήθως χαρακτηρίζει τις τὸ νέον καλλίτερον συγκρίνων τοῦτο πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀμέσως προγενέστερον τούτου· οὕτω δὲ κατανοεῖ τὴν θεμελιώδη διαφορὰν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ προγενεστέρου καὶ μεταγενεστέρου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ ἐπιληφθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα τοῦ ζητήματος. Πρὸς ἀκριβεστέραν ὁμως ἐπεξεργασίαν τῆς θεμελιώδους ἀντιθέσεως μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νέου θὰ ἐπεβάλλετο νὰ μὴ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ κατανοήσωμεν ὅσον εἶναι δυνατόν γενικῶς τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τοὺς προγενεστέρους τρόπους πνευματικῆς ζωῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἶναι ἀνάγκη νὰ στραφῶμεν καὶ πρὸς ἕτερον πεδῖον τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸ ὁποῖον τὸ βῆμα τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἔκαμαν παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὸ βῆμα δι' οὗ οἱ Ἕλληνες ἐφίλασαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν φιλοσοφίαν.

Πρὸς τοῦτο ἀναφέρομεν ἐν γνωστὸν χωρίον τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἐμφανίζει τὸν Περικλῆ ἐν τῷ ἐπιτάφῳ αὐτοῦ λέγοντα «*φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἀνευ μαλακίας*». Ποίαν ἐννοίαν ἔχει τὸ χωρίον τοῦτο ἐν σχέσει

πρὸς τὸ βίον τοῦ ἐπιταφίου λόγου δὲν ἐρωτῆμεν ἐνταῦθα. Ἄρκει εἰς ἡμᾶς γὰρ ἴδωμεν ὅτι ἐνταῦθα ἡ τέχνη συμπαρατίθεται τῇ ἐπιστήμῃ ὡς μία ἰδιαιτέρα ἐνέργεια τῶν Ἑλλήνων· τοῦτο δὲ βεβαίως δὲν εἶναι τυχαῖον, διότι τῷ ὄντι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν ἐπ' ἀμφοτέρων τούτων τῶν πεδίων ἀποτελεῖ μίαν νέαν ἐποχὴν, τὴν σημασίαν τῆς ὁποίας κατανοοῦμεν κάλλιστα μόνον ἂν συγκρίνωμεν τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐκεῖνα ἐνὸς ἄλλου μεγάλου πολιτισμένου λαοῦ καὶ συγκεκριμένως πρὸς τὰ ἔργα τὰ δημιουργηθέντα ἐν Αἰγύπτῳ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πεδίων τούτων.

II

Πρὸς τοῦτο ἀφορμώμεθα ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης. Ἡ ἰδιορρυθμία αὐτῆς, ἣτις ἔχει δι' ἡμᾶς σημασίαν, εἶναι καταφανής, ὅχι τόσον εἰς τὰ ἔργα τῆς κανονικῆς γλυπτικῆς ὅσον εἰς τὰ ἀνάγλυφα, συνεπῶς δὲ καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ ἰχνογραφίαν, δηλαδή παντοῦ ἐκεῖ ὅπου ὁ ἡμέτερος κόσμος τῶν τριῶν διαστάσεων ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν δύο διαστάσεων, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον μεταμορφώνεται. Εἰς τοὺς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον παριστανομένους ἀνθρώπους παρατηρεῖ εὐκόλως πᾶς τις ὅστις εἶναι συνειθισμένος εἰς εὐρωπαϊκὰ ἔργα τέχνης, ὅτι αἱ κατατομαὶ τῶν κεφαλῶν δεικνύουσι τὰς γραμμὰς τῶν ὀνύων τῷ ὄντι ἐκ τῆς πλευρᾶς, ἥτοι πλαγίως, ἐνῶ τὸν ὀφθαλμὸν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Πόθεν προέρχεται τοῦτο; Ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη παρουσιάζει συγγένειαν πρὸς τὸν τρόπον κατ' ὃν ἰχνογραφοῦν σήμερον ἀκόμη τὰ παιδιᾶ. Καὶ αὐτὰ παριστάνουν συνήθως τὰ πρόσωπα ἐν profile, τὸν δὲ ὀφθαλμὸν ἐν face. Διατί πράττουν τοῦτο; Αἱ δύο διαφοροὶ ὄψεις τῆς ὀνύδος καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ εἶναι ἐκεῖναι αἰτίαι, ὡς ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαί, ἐντυποῦνται συνήθως εἰς τὴν μνήμην. Βεβαίως οἱ Αἰγύπτιοι καλλιτέχνη διείποντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων. Ἀναφορικῶς πρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, τόσον τὰ παιδιᾶ ὅσον καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, δὲν ζωγραφίζουσι κυρίως ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ζωγραφίζεσθαι τῷ ὄντι βλέπουν, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διετήρησαν καλλίτερον ἐκ τῶν παριστανομένων πραγμάτων ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν. Ἐκ τῆς γνώσεως τῆς διὰ τῆς μνήμης προσγενομένης γνωρίζουσι ὅτι ἡ ὄψις ἔχει μορφήν σκαπάνης, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς παρουσιάζει μορφήν ὄρειδι. Ἀναλόγως δὲ πρὸς ταῦτα διαμορφώνεται ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλὴ κατὰ τὸ ζωγραφίζειν.

Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ἀπὸ μιᾶς γενικωτέρας ἀπόψεως. Ἡ γνώσις ἡμῶν ἣτις ἐντυποῦται καλλίτερον εἰς τὴν μνήμην, εἶναι ἡ αὐτῆ, τοῦλάχιστον εἰς πολλὰς περιπτώσεις, μὲ ἐκείνην τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν καλλίτερον εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Ἡ αἰτία δὲ τούτου εἶναι φανερά. Ἀρχικῶς εἴμεθα ὅλοι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει τις σήμερον δι' ἐνὸς φιλοσοφικοῦ ὄρου, «πραγματισταί». Δίδομεν προσοχὴν εἰς τὰ πράγματα μόνον ἐφ' ὅσον ἔχουσι σημασίαν διὰ τὰ πρακτικὰ ἡμῶν συμφέροντα. Ἀνάγκαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς προσδιορίζουσι συνεπῶς, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, τὰς γνώσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ περιβάλλοντος ἡμῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τόσον τὰς ἰχνογραφίας τῶν παιδιῶν ὅσον καὶ τὰ ἀνάγλυφα τῶν αἰγυπτίων καλλιτεχνῶν «πραγματιστικά». Δεικνύουν ἓνα αἰσθητικὸν πραγματισμόν.

Τὸ προκείμενον θέμα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ ἀναπτύξωμεν εὐκόλως. Ἐν τούτοις ἀρκούμεθα εἰς τὸ νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη ἐν παράδειγμα. Εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ἀνάγλυφα τὰ περισσότερα πρόσωπα στρέφουσι πρὸς ἡμᾶς τὴν δεξιὰν κατατομὴν (profile). Παράβασις τοῦ γενικοῦ τούτου τρόπου τοῦ παριστάνειν γίνεται συνήθως μόνον τότε, ὅταν εἶναι ἀναγκαῖον, ἐκ λόγων συμμετρίας, νὰ παρουσιασθῶν οἱ ἀνθρώποι καὶ ἐκ τῆς ἀριστερᾶς αὐτῶν πλευρᾶς. Τὸ γεγονός τοῦτο τὸ παρατήρησαν πρὸ πολλοῦ οἱ γνώσται τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἡ αἰτία ὅμως τούτου δὲν ἦτο εἰς αὐτοὺς ἐντελῶς νοητή. Ἐσχάτως ὅμως ὁ Heinrich von Recklinghausen ἐδημοσίευσεν μίαν πραγματείαν ἐν τῇ «Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde» (63. Band, 1. Heft) περὶ «Rechtsprofile und Linksprofile in der Zeichenkunst der alten Aegypter» ἥτοι περὶ δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς κατατομῆς ἐν τῇ ἰχνογραφικῇ τέχνῃ τῶν ἀρχαίων αἰγυπτίων. Ἡ πραγματεία αὕτη, ἀνεξαρτήτως τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι ἐνδιαφέρουσι ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀφείπει ῥῶς ἐπὶ τῆς πολλάκις παρατηρηθείσης ἰδιορρυθμίας τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης. Ἐμφανίζει δὲ συνάμα ἐκ νέου ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὀνομάσωμεν πραγματιστικὸν χαρακτήρα. Οἱ Αἰγύπτιοι παριστάνουσι κατὰ τὸν Recklinghausen τὸν ἀνθρώπον κατὰ κανόνα ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, διότι ὁ ἀνθρώπος εἶναι κατὰ κανόνα δεξιὸς (ἐργάζεται διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς). Ἔνεκα δὲ τούτου κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, ὅπως π.χ. κατὰ τὴν χοῆσιν τῶν βραχιόνων, ὅταν τοξεύει ἢ ὅταν ἐργάζεται διὰ τῆς ἀξίνης, μεταχερρίζεται τὸν δεξιὸν βραχίονα κατὰ τὸν

πον ὥστε μία παρίστασις ἢ ὁποία ἀποφεύγει νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἡμᾶς τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ὀπισθεν, κατ' ἀνάγκην παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ κατατομὴν. Ὁ Heinrich von Recklinghausen σημειώνει καὶ ὡς πρὸς τοῦτο καὶ ὡς πρὸς ἄλλας ἰδιορρυθμίας τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης τὰ ἑξῆς: «Ἡ διάνοια ἡμῶν δημιουργεῖ εἰκόνας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὰ ἔργα ἡμῶν, ὅταν δὲν προσφέρονται τοιαῦται εἰς αὐτὴν ἀμέσως ἔξωθεν, διὰ τῆς μεταμορφώσεως τῶν μὴ ἀνταποκρινομένων εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν ἐντυπώσεων τῆς ὁράσεως. Ἡ μνήμη ἡμῶν διατηρεῖ κατ' ἐξοχὴν παραστάσεις ἀνταποκρινομένας εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, διότι μόνον αὗται εἶναι ἱκαναὶ νὰ κυβερνήσουν τὴν κίνησιν τῶν μελῶν ἡμῶν καὶ νὰ διευθύνουν τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν. Ὁ ἀρχέγονος καλλιτέχνης παραλαμβάνει τὰς εἰκόνας αὐτὰς ἐκ τῆς μνήμης αὐτοῦ καὶ ἰχνογραφεῖ ἢ ζωγραφίζει παντοῦ καὶ πάντοτε συμφώνως πρὸς τὴν παρίστασιν, τὸσον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ὅσον καὶ εἰς τοὺς σημερινοὺς φυσικοὺς λαοὺς, συνάμα δὲ καὶ εἰς τὰ παιδιά. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἰχνογραφεῖν εἶναι ὁ ψυχολογικῶς προγενέστερος καὶ εἰς πάντα ἔμφυτος». Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀληθὲς καὶ ἐπικυρώνει τὸν δι' ἡμᾶς σπουδαῖον πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης. Ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται ἐν αὐτῇ, ὅσον εἶναι δυνατόν περισσύτερον, ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτοῦ μορφῇ. Τοῦτο προσδίδει εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ἔργα τὴν εἰς πάντα εὐνόητον «ζωηρότητα» ἢ ὁποία ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν, ὅπου κηρύσσεται ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς (Lebensphilosophie), προσεχνεῖ ἐντύπωσιν καὶ εἰς εὐρυτέρους ἀκίμη κύλους. Ὅπως παρατηροῦμεν ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ πρόσωπα ζοῦν, οὕτω πως ζῶμεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν.

Ἄν λοιπὸν συγκρίνομεν τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης πρὸς τὰς αἰγυπτιακὰς αὐτὰς μορφὰς θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρουσιάζουσιν ἐλάχιστην ζωηρότητα τοῦ πραγματικικοῦ εἶδους. Βεβαίως, ὑπὸ ὁρισμένην ἔννοιαν, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔργα ὡς ἑξόχως «ζωντανά», τοῦτο ὅμως στηρίζεται ἐπὶ ἐντελῶς ἄλλων παραγόντων. Ὅτι δὲ ἀφορᾷ τὸν πραγματισμόν, τὰ ἔργα ταῦτα εὐρίσκονται εἰς θεμελιώδη ἀντίθεσιν πρὸς τὰ καλλιτεχνήματα τῶν Αἰγυπτίων. Οἱ καλλιτέχνη, οἱ ὅποιοι ἐδημιούργησαν αὐτὰ, ἀπεσπασθήσαν ὀλοκληρωτικῶς ἐκ τῆς πρὸς τὴν πραγματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου προσανατολισμένης ἀντιλήψεως. Οὗτοι δὲν ἤθελαν νὰ παραστήσουν ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἐντυπώθη εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ ἐκ τοῦ

ἰδίου αὐτῶν περιβάλλοντος, ἀλλὰ προσεῖχον κυρίως εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον τῷ ὄντι ἔβλεπον. Ἦσαν λοιπὸν, κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κόσμου, παραδεδομένοι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν θέαν (Apschauung), χωρὶς νὰ προσθέσουν τι ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς πρακτικῆς ζωῆς εἰς τὰς εἰκόνας τὰς δεδομένας εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Βεβαίως μετεμόρφωσαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔβλεπον κατ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον, συγκεκριμένως δὲ κατὰ τρόπον δημιουργοῦντα μίαν «ὥραϊαν» εἰκόνα. Ἡ μεταμόρφωσις ὅμως ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῶν δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρωτήσωμεν, ποῦ στηρίζεται «ἡ ὥραιότης» ἐνὸς ἑλληνικοῦ καλλιτεχνήματος. Σημαντικὸν εἶναι μόνον τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὥραϊοῦ ὁ Ἕλλην καλλιτέχνης οὐδαμῶς εἶναι πραγματικῶς προσανατολισμένος. Τὸ θεατὸν, τὸ ὁρατὸν τοῦ κόσμου ἐθεωρεῖτο ἐνταῦθα, ὡς τοιοῦτο, οὐσιῶδες, ἐφ' ὅσον ἤρεσκεν εἰς τὸν καλλιτέχνην. Δεδομένου δὲ τούτου ἔπρεπε ὁ καλλιτέχνης, ὅταν ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἓνα ἄνθρωπον en profile, νὰ μορφώσῃ τὸν ὀφθαλμόν ὅπως βλέπει τις αὐτὸν ἐκ τῶν πλαγίων καὶ ὄχι ὅπως ἐντυποῦται συνήθως εἰς τὴν μνήμην τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Σήμερον εἴμεθα τὸσον συνειθισμένοι εἰς τὸν ἑλληνικὸν τοῦτον τρόπον τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως, ὥστε πολλοὶ νομίζουν ὅτι οἰονδήποτε ἄλλος τρόπος παραστάσεως εἶναι ἀδύνατος καὶ ὅτι τέχνη ὑπάρχει μόνον ἐκεῖ ὅπου ἐπεκράτησεν ὁ ἑλληνικὸς τρόπος τοῦ θεωρεῖν τὸν κόσμον. Ἀναφορικῶς πρὸς τοῦτο εἶναι σπουδαῖον νὰ ἐννοήσῃ τις, ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς τέχνης ἐν γένει, ἀλλὰ περὶ ἐνὸς ὁρισμένου εἶδους τέχνης τὸ ὅποῖον ὀφείλομεν τὸ πρῶτον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Καὶ ὁ H. von Recklinghausen τονίζει δημητῶς ἐν τῇ ρηθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ, ὅτι ἡ τέχνη αὕτη τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «ἀνάλογον πρὸς τὴν ὄρασιν (sehendrucksgemässe) «ἀνεκαλύφθη» ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ προσθέτει «παρ' αὐτῶν προσέλαβον αὐτὴν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅλοι οἱ ἄλλοι πολιτισμένοι λαοὶ καὶ τώρα περιβάλλει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς νεότητος ἡμῶν καὶ ἀναπτυσσόμεθα τὸσον δι' αὐτῆς, ὥστε κατέστη εἰς ἡμᾶς σὺν τῷ χρόνῳ αὐτονόητος.

Τῷ ὄντι ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀπέκτησε διὰ τὴν Εὐρώπην σημασίαν ἣτις φθάνει πολὺ πέραν τῆς ἱστορικοῦ αὐτῆς ὑποστάσεως· δὲν ὑπάρχει δὲ καμμία ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὸν μοναδικὸν ῥόλον τὸν ὅποῖον διεδραμάτισε, σπουδαιότητα σημασίαν εἶχεν ὁ ἀποχωρισμὸς αὐτῆς ἀπὸ τὸν

προσανατολισμόν πρὸς τὴν πρακτικὴν τῆς ζωῆς παῖραν καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τέχνη αὕτη ἤθελε νὰ παραστήσῃ τὸν κόσμον, ὅπως ἀντιλαμβάνεται αὐτὸν ὁ θεώμενος, ὁ θεωρῶν καὶ οὐχὶ ὁ ἐνεργῶν, ὁ πρακτικὸς ἄνθρωπος. Εἰς τοὺς Ἕλληνας παρουσιάζεται μία **ἀντικειμενικότης ἀνευ ἐνδιαφέροντος**, αὕτη δὲ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἄγει πολλοὺς εἰς τὸ νὰ συνταγίσωσιν τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς χαρακτηριστικά, πρὸς τὴν τέχνην ἐν γένει ἢ πρὸς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀληθῆ τέχνην.

Ἐντεῦθεν γίνεται περαιτέρω καταληπτὸν καὶ ἐμφανίζεται συγχρόνως βαθύτατα ἱστορικῶς θεμελιωμένον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Kant ἐθεώρει τὴν ἀνευ ἐνδιαφέροντος θέαν (interesselose Anschauung) ὡς ἐν χαρακτηριστικὸν πύσιν τέχνης. Διὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ δι' ὅλην τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξαγορευμένην τέχνην τὸ γινώσκειν τοῦτο εἶναι τῷ ὄντι ἀσφιβές. Ἀτασα ἢ νεοτέμα αἰτιολογικῆ, ἐφ' ὅσον αὐτὴ συζητίζεται πρὸς τὸ αἰσθητικὸν ἔργον τοῦ Kant, ἐργάζεται συνεπῶς διὰ μιᾶς ἐννοίας τῆς τέχνης ἡ ὁποία ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐποχῇ τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ ἐρώτημα, ἂν δικαιούμεθα νὰ ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἶχῃ ἄλλως τὸ πρῶτον, δὲν πρέπει νὰ ἀνακύβῃ ἐνταῦθα. Μόνον τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι βέβαιον, ὅτι διὰ πολλοὺς ἡ τέχνη καὶ σήμερον ἐπιτυγχάνει τότε μόνον τὸ κορυφαίον αὐτῆς, ὅταν δημιουργεῖ μίαν θεατὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, χάρην τῆς ὁραίας θέας, εἰς τὸ ἴσον ὅταν, ὅταν τις θεωρεῖ τὴν εἰκόνα ταύτην, νὰ σιωποῦν ὅλα αἱ πρακτικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐνεργοῦς ζωῆς. Ἀναφορικῶς πρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν πραγματικὴν «*κοσμοθεωρίαν*» (Weltanschauung) καὶ διὰ τῆς προσηλώσεώς του εἰς τὴν θέαν τὴν ἐστερημένην συμπερόντος, ἐπέτυχε μίαν ζωηρότητα καὶ μίαν νεότητα κατὰ τῆς ὁποίας αἱ γυμναστικαὶ οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι.

III

Αἱ ὑποδείξεις αὗται ἀρκοῦν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν σαφῆ τὴν οὐσιώδη διαφορὰν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς τέχνης. Τὰ νῦν στρεφόμεθα πρὸς τὸ πεδίον τῆς γνώσεως τὸ ὁποῖον πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς καὶ ἐροῦμεν, ὑπὸ πᾶσαν ἐποχὴν εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μιᾶς ἀναλογίης μεταξὺ τῆς

καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ διανοεῖσθαι τῶν Ἑλλήνων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἔργα τῶν Αἰγυπτίων ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν πεδίων τούτων.

Βεβαίως οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι γενικῶς ἐζήτησαν τὴν γνῶσιν. Μία διαδεδομένη γνῶσις ὑπῆρχε πολὺ πρὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως οἱ Αἰγύπτιοι ἐρευνῆται εἶχαν ἤδη ἀποκτήσει μίαν πρῶτην γνῶσιν τοῦ κόσμου. Πιθανὸν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐδιδάχθησαν παρ' αὐτῶν συνάμα δὲ καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τοῦς Αἰγυπτίους. Εὐθύς δὲ ὡς στρέψομεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ὀλιγότερον ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ περιεχομένου τῆς γνώσεως καὶ περισσότερον πρὸς τὸ γινώσκον ὑποκείμενον, ἐμφανίζεται εἰς μείζονα βαθμὸν καὶ ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴν τέχνην χαρακτηριστικόν τι, τὸ ὁποῖον ἐμποδίζει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ Αἰγυπτιακῆς «ἐπιστήμης», ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅω' ἦν οἱ Ἕλληνες βραδύτερον ἐκαλλιέργησαν τὸ ἀγαθὸν τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Αἰγύπτιοι ἐρευνῆται, καὶ κατὰ τὸ διανοεῖσθαι ἀκόμη, δὲν ἀποχωρίζονται ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἢ ἀπὸ ἑνα οἰονδήποτε ἄλλον ἐξωθεωρητικὸν δεσμόν. Ἐχρειάζοντο τὴν γνῶσιν αὐτῶν κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτῶν π.χ. διὰ χρονομετρήσεις καὶ γεωμετρήσεις, διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐδάφους, διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων κ.τ.λ. καὶ ἐζήτησαν τὴν γνῶσιν διὰ τοιοῦτους σκοπούς. Κατὰ τοῦτο ἡ γνῶσις αὐτῶν καὶ ἡ τέχνη εἶναι πραγματικῶς προσανατολισμένοι. Ἐν τῇ λέξει «γεωμετρία» διετηρήθη μέχρι σήμερον ἡ ἐννοία τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς καταστάσεως τῆς ἐρεύνης. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὠνόμαζέ τις ἐν ἀρχῇ οὕτω πως ἦτο πραγματικῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ ἡ λέξις αὕτη, ἦτοι ἡ τέχνη πρὸς μέτρησιν τῆς γῆς καὶ ὄχι «ἐπιστήμη». Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ἄλλα πεδία τῆς γνώσεως. Παρὰ τῶν ἱερέων ἡ γνῶσις ἐτέθη βεβαίως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεοσκευτικῆς ζωῆς. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δὲν δικαιούμεθα νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ πραγματιστικοῦ προσανατολισμοῦ. Τοῦτο ὅμως δι' ἡμᾶς δὲν ἀποτελεῖ θεμελιώδη διαφοράν, καθότι καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀναζήτησις τῶν γνώσεων ἔμεινεν εἰς μίαν σχέσιν ὑπηρεσίας. Ἐκεῖ ὅπου, ἕνεκα ἐξωθεωρητικῶν σκοπῶν, συσσωρεύει τις τὰς γνώσεις δὲν εἶναι δυνατόν, καὶ ἂν ἀκόμα οἱ σκοποὶ οὗτοι εἶναι ὅσον ἔνεστι ὑψηλοὶ καὶ ἂν ἀκόμα ἀποκτᾷ τις ὅσον ἔνεστι περισσότερας γνώσεις περὶ τοῦ κόσμου, νὰ γεννηθῇ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀπεκάλεον μεταγενεστέρως φιλοσοφίαν.

Βεβαίως καὶ τὸ ἑλληνικὸν διανοεῖσθαι ἀναφέρεται πάντοτε εἰς γνώσεις αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ συμφέροντα ἑξωθεωρητικά. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῶν γνώσεων αὐτῶν, δικαιούμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ προδρομικῶν σταδίων τῆς κυρίως ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο φιλοσοφία ὑπάρχει τὸ πρῶτον ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἔρευνα πρὸς τὴν γνῶσιν ἔχει ἀποκτήσῃ αὐτοτελῆ ὑπόστασιν, τοῦτέστι ἔχει ἀποχωρισθῆ ἢ μόνον ἀπὸ τοῦ μύθου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ συμφέροντα τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Τοιοῦτος δὲ τις ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τὸν πραγματισμὸν συνετελέσθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς γνώσεως σαφέστερον ἢ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τέχνης, οὕτως ὥστε ἐνταῦθα νὰ ἐμφανίζεται πλήρως ἡ θεμελιώδης διαφορὰ αὐτῶν ἀπὸ τῶν αἰγυπτίων.

Ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία κεῖται εἰς τὸ βῆθος τῆς νέας στροφῆς τοῦ διανοεῖσθαι εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ, ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὅστις διανοεῖται, ὡς ἀκολουθῶς: ὁ ἐρευνητὴς διάκειται τότε μόνον, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν ἐπιστημονικῶς ἢ φιλοσοφικῶς, ὅταν δὲν ζητεῖ τὴν γνῶσιν, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτύχῃ σκοπὸν τινα κείμενον ἐκτὸς αὐτῆς, ἀλλὰ ὅταν ἐπιδιώκει τὴν γνῶσιν μόνον ἕνεκα τῆς γνώσεως, τοῦτέστι ὅταν ἀφοσιώνεται εἰς τὸ πρᾶγμα ἄνευ συμφέροντος καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ τίποτε ἄλλο ἢ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ὄντων.

Ἄν ἐννοήσωμεν τὸ οὐσιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν ὡς τὸ ἐξηγήσαμεν, τότε εἶναι καταφανὴς ἡ συγγένεια μᾶς τοιαύτης στροφῆς τοῦ πνεύματος πρὸς ἐσείνην τὴν ὁποῖαν προηγουμένως ἀνεπτυξάμεν διὰ τὴν τέχνην καὶ δὴ παρ' ὅλας τὰς διαφορὰς τὰς ὁποίας τὰ δύο ταῦτα πεδία παρουσιάζουν. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἕλλην καλλιτέχνης θέλει νὰ παραστήσῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσφέρεται εἰς τὸν ὀρθαλμόν. Ἐνδιαφέρει δὲ αὐτὸν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βλέπει καὶ ὄχι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πράττει. Ὁ Ἕλλην φιλόσοφος θέλει, διὰ πρώτην φοράν ἐν Ἐδρῶπι, καὶ ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν ἐπὶ τῆς γῆς καθόλου, νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον ὅπως αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι, ἄνευ οὐδενὸς ἄλλου ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον τυχὸν θὰ προέκυπτεν ἐκ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Οὕτω πως γεννᾶται τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν σήμερον «θεωρητικὸν ἄνθρωπον», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πρακτικόν, τύπος ὅστις πρὸ τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε καὶ ὅστις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἐξηφανίσθη ποτέ ἀπὸ τὴν Ἐδρῶ-

πην, ἦτοι ἔμεινε νέος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην.

Εἶναι εὐκόλον νὰ καταδειχθῇ ὅτι κατὰ τὰς σκέψεις αὐτὰς δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς κατασκευῆς (construction) τὴν ὁποῖαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀναφέρομεν εἰς τὸ πρᾶγμα, περὶ οὗ πρόκειται. Τὸ πρῶτον χωρίον ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ εἰς τὸ ὁποῖον ἀτλαντὰ ἢ λέξεις «φιλοσοφεῖν» μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ χωρίου τούτου γνωρίζει ἀκριβῶς ποία ἦτο ἡ ἔννοια τοῦ πρώτου φιλοσοφεῖν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀτιλήφην. Ὁ Ἡρόδοτος ἐμφανίζει τὸν Κροῖσον λέγοντα πρὸς τὸν Σόλωνα ὅτι ἤκουσε «ὡς φιλοσοφῶν γῆν πολλὴν θεωρήσης εἵνεκεν ἐπιλήλυθας». Διὰ τοῦ χωρίου τούτου ἐκφράζεται σαφέστατα ὅτι ἕνεκα τῆς θεωρίας ἐπιχειρεῖ τις μικρὰ ταξείδια καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς θεωρίας «φιλοσοφεῖ» τις. Τοῦτο κινεῖ τὴν κατάπληξιν τοῦ βαρβάρου, ὅστις ἐκτιμᾷ τὴν γνῶσιν μόνον ἕνεκα πρακτικῶν σκοπῶν, κατ' ἀκολουθίαν δὲν γνωρίζει ἀκόμη τὴν θεωρίαν. Τῷ ὄντι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ νέου τινός, ἡ δὲ ἐκπληξίς τοῦ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν προφιλοσοφικοῦ ἢ προεπιστημονικοῦ ἀνθρώπου εἶναι λίαν εὐνόητος.

Βεβαίως ὑπάρχει μεταξὺ τῶν πραγματιστικῶς καὶ τῶν κτηθαρῶς θεωρητικῶς διακειμένων ἐρευνητῶν, ὡς ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει, σειρά μεταβατικῶν βαθμίδων. Τὰς εἰδικὰς αὐτὰς μορφὰς δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ παρίδωμεν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ὡς ἐξῆς: κατὰ τὴν γέννησιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας παρατηροῦμεν ἀντιστροφὴν τινα τῆς σχέσεως τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ μέσου. Ὁ προεπιστημονικὸς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος εἶναι πραγματιστικῶς προσανατολισμένος, ζητεῖ τὴν γνῶσιν διὰ νὰ ζήσῃ. Ὁ Ἕλλην ἢ γενικῶς ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος ἀπομακρύνεται τόσον ἀπὸ ὅλας τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας, ὥστε **ζῆ διὰ νὰ γνωρίξῃ**. Ἴσως πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ δύο ἄκρα σπανίως μόνον ἀπαντῶσι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ καθαρῇ αὐτῶν μορφῇ. Ἡ ἀντιπαράστασις ὅμως τῶν τύπων εἶναι παρὰ ταῦτα διδακτικὴ διὰ τὸν ἐννοιολογικὸν διαφοτισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων.

Πρὸς σαφεστέραν δήλωσιν τῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία διεῖπεν τοὺς Ἕλληνας, διατυποῦμεν τὸ πρᾶγμα ἐν τέλει ὡς ἐξῆς: πρὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ γνώσεις ἦσαν μόνον **ἀγαθὸν ἐξηρητημένον ἢ σχετικὸν** (Bedingungsgut) τὸ ὁποῖον τότε μόνον ἐζήτει τις νὰ πραγματοποιήσῃ.

ὄταν αἱ προϋποθέσεις τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώσῃ ἦσαν δεδομένα. Ἡ δὲ ἡ γνώσις μεταβάλλεται εἰς ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖ τις ἕνεκα τῆς ἐμφύτου ἀξίας αὐτοῦ. Ἡ γνώσις συνεπῶς εἶναι δυνατόν νὰ κατέχη ὄχι μόνον σχετικὴν ἢ ἐξηρημένην ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ *ιδίαν ἀξίαν*. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω. Τὴν ἀξίαν δὲ ταύτην ὀνομάζομεν «ἀλήθειαν». Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐμφανίζεται αὕτη ὡς ἀνυπόστατος καὶ ἀτάρακτος ἀξία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκην μιᾶς δικαιολογίας διὰ ἐξωθεωρητικῶν ἀγαθῶν ἢ καὶ διὰ τῆς χρησιμότητος ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ.

IV

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν ὑπὸ αἰωνίαν νεότητα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ δὲν θὰ εἶναι πλέον ἀμφίβολον. Δεδομένου ὅτι τὸ ἄνθος τοῦ Ἑλληνικοῦ διανοεῖσθαι ἀναπτύσσεται ἀπ' ἐνὸς μὲν ἀρνητικῶς διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἀπὸ τὸν πραγματισμὸν καθόλου, ἀπ' ἐτέρου δὲ θετικῶς διὰ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τῆς ἀληθείας, ὡς ἀξίας ἀνυποστάτου, ἡ καλουμένη ἀρχαιότης ὀφείλει συγχρόνως εἰς τὰ αἴτια ταῦτα τὸ γεγονός ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος σήμερον φιλοσοφεῖ δέον πάντοτε νὰ γίνεται νέος ὡς ἐπιστήμων, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὑπ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρὸ χιλιετηρίδων ἦσαν νέοι. Δέον ἐλεύθερος ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς ζωῆς νὰ θεωρῇ τὴν ἀλήθειαν ὡς ἀνυπόστατον ἀξίαν. Τὸ βῆμα ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς πραγματιστικῆς ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ ἀρχικῶς πάντων ἡμῶν, πρὸς τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γνώσεως, ἕνεκα τῆς γνώσεως, εἶναι ἀκόμη σήμερον τὸ βῆμα ἀπὸ τοῦ ὁποίου, πᾶς τις ὅστις ἐπιθυμεῖ ἐπιτυχῶς νὰ φιλοσοφήσῃ ἐπιστημονικῶς, δέον νὰ ἀρχίσῃ.

Ἀλλὰ ἴσως, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀκριβῶς ἐποχὴν, προκύψει ἡ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ νεότης, παρὰ ταῦτα, παρῆλθε πρὸ πολλοῦ, τοσοῦτω δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἡμετέρα ἐποχὴ ὑπέστη τὸν πραγματισμὸν ὅπως ὡς «φιλοσοφίαν». Δὲν δικαιούμεθα δὲ τὴν κίνησιν ταύτην νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπομεμονωμένον τι γεγονός, διότι ἐμφανίζεται ὡς σύμπτωμα τάσεων λίαν διαδεδομένων, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ ἐσχάτως ὑπὸ τὸ ὄνομα «φιλοσοφία τῆς ζωῆς», θεωροῦνται δὲ μάλιστα καὶ λίαν σύγχρονοι.

Κατὰ τὰς προσφιλεῖς αὐτὰς ἀντιλήψεις θέλει τις πλέον οὐχὶ νὰ ζῆ διὰ νὰ φιλοσοφῇ, ἀλλὰ νὰ φιλοσοφῇ διὰ νὰ ζῆ. Δηλαδή νομίζει τις ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ μόνον, ἐφ' ὅσον τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς. Βεβαίως δὲν εἶναι πάντοτε ἐντελῶς σαφές τί ἐννοεῖ τις ὑπὸ τὴν ἐννοίαν «ζωὴν». Ἡ καθαρῶς ζωικὴ ὑπαρξίς, τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος μετέχει ὡς καὶ οἷοσδήποτε ἄλλος ὄργανισμός, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπασχολῆσῃ ἡμᾶς σοβαρῶς ἐνταῦθα. Ἡ ζωὴ αὕτη γενικῶς δὲν χρειάζεται φιλοσοφίαν. Δέον συνεπῶς νὰ ἐννοῆ τις μίαν ζωὴν εἰδικῆς μορφῆς, ἡ ὁποία ὁποσδήποτε ὑπερβαίνει τὴν γυμνὴν ζωὴν, τὸ ζωῶδες. Τῶ ὄντι δὲ διανοούμενοί τινες, ὡς οἱ Kierkegaard καὶ Nietzsche, τοὺς ὁποίους πολλοὶ «ὑπερεπιστημονικοὶ» φιλόσοφοι τῆς ζωῆς ἀκολουθοῦν σήμερον καὶ οἵτινες ἀμφοτέρωθεν θέλουν νὰ προσανατολίσουν τὴν φιλοσοφίαν εἰς ἐξωθεωρητικὰς ἀξίας, ἔμειναν τοῦλάχιστον μακρὰν παντὸς πραγματισμοῦ ἐπιδιώκοντες τὴν ὠφελιμότητα. Ἀλλὰ ὁποσδήποτε καὶ ἂν ὄρῃσῃ τις τὸ νόημα τῆς ζωῆς εἰς τὸ ὁποῖον δέον νὰ ὑπηρετῇ ἡ φιλοσοφία, εὐθύς ὡς θέσει κανεὶς τὴν γνώσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐνὸς οἷοσδήποτε ἐξωθεωρητικοῦ σκοποῦ, ἀπιστοῖ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφεῖν. Τοιαύτη τις στάσις δικαιολογεῖται; Ἀναφορικῶς πρὸς τοῦτο ἂς τετιοῦν ἐν τέλει τοῦλάχιστον μερικὰ ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ παρελθόντος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν πέραν τῆς ἀπλῆς θέσεως τοῦ προβλήματος.

Περιοριζόμεθα συγκεκριμένως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τοῦτέστι παραβλέπομεν οὐχὶ μόνον τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὰς εἰδικὰς ἐπιστήμας. Ἄν ἡ τέχνη καταπίπτει ὅταν ἀπιστοῖ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχὴν τῆς καθαρῆς ἀντικειμενικῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸν θεατὸν κόσμον, τοῦτο εἶναι πρόβλημα τὸ ὁποῖον λύεται μόνον διὰ ἐνδελεχοῦς ἐρεῦνης. Περὶ δὲ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ὀμιλήσωμεν ἐνταῦθα, διότι ἐν αὐταῖς ἡ ἑλληνικὴ νεότης, ὄχι μόνον ἐξακολουθεῖ τῶ ὄντι νὰ ζῆ, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδεὶς βεβαίως θὰ ἰσχυρίζετο ὅτι δικαιολογοῦνται αὗται μόνον ἐφ' ὅσον τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐξωθεωρητικῆς ζωῆς. Τότε θὰ ἔπρεπε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης διὰ τὰ ὁποῖα ὑπερηφανεύεται τις σήμερον, νὰ θεωροῦνται ἄνευ ἀξίας, διότι ἡ ἐξωθεωρητικὴ αὐτῶν ἀξία εἶναι ἐντελῶς προβληματικὴ. Ὡστε ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει ἡμᾶς μόνον ἡ φιλοσοφία ὡς γνώσις τοῦ συνόλου τοῦ κόσμου. Μόνον ἀπὸ αὐτὴν ἀξιοῖ τις πολλαχῶς νὰ τεθῇ εἰς τὴν

ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς. Τί σημαίνει ὅμως τοῦτο ἀναφορικῶς πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς φιλοσοφίας;

Πρὸ παντὸς δέον νὰ προσέξωμεν τοῦτο· ὅταν ὑποτίθεται ὅτι ἡ φιλοσοφία δέον νὰ τεθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς, τότε εἶναι συνεπὲς νὰ ἀρνεῖται τις εἰς τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς» τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης γενικῶς, διότι «φιλοσοφία» — ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν — δὲν εἶναι τῷ ὄντι δυνατὸν νὰ θεωρεῖται πλέον ἐπιστήμη, ἀλλὰ παύσῃ νὰ εἶναι προσανατολισμένη εἰς τὴν αὐθιγότεν ἀξίαν τῆς ἀληθείας. Τοῦναντίον ἡ «φιλοσοφία» θὰ ἔπρεπε, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νὰ ἀναιρέσῃ τὸ βῆμα τὸ ὁποῖον ἔκαμαν ἄλλοτε οἱ Ἕλληνες καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου κατέλαβον κυρίαρχον θέσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐκείνην κατάστασιν, ἡ ὁποία ὑπῆρχε παντοῦ, ὅπου πρὸ τῶν ἑλλήνων ἐπεδίωκε τις τὴν γνῶσιν, ἢτοι νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἀπλὴν χρησιμότητα τῆς γνώσεως. Δυνάμεθα νὰ χαιρετίσωμεν μίαν οὕτω πῶς βαδίζουσαν «ὑπερεπιστημονικὴν» φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς καὶ νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς πρόοδον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν τρόπον τοῦ φιλοσοφικοῦ σκέπτεσθαι; Εἶναι δυνατόν μία τοιαύτη ἐπιστροφή νὰ σημαίνει μίαν πρόοδον; Δὲν κεῖται τοῦναντίον μία τοιαύτη κατάστασις ἔξω τῆς ἐπιστήμης καὶ δὲν εἶναι συνεπὲς σημεῖον καταπτώσεως;

Σήμερον ἀσχολοῦνται τινες πολλαπλῶς μὲ τὸ πρόβλημα, ἀν φερόμεθα πρὸς κατάπτωσιν ἢ ἂν κινούμεθα πρὸς ἀνύψωσιν. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπαντήσωμεν κατὰ τρόπον ἰσχύοντα δι' ὅλα γενικῶς τὰ πεδία τοῦ πολιτισμοῦ; διότι αἱ λέξεις ἀνύψωσις καὶ κατάπτωσις ὑποδηλοῦν, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ λέξεις πρόοδος καὶ ἐπιστροφή, ἀξιολογικὰς ἐννοίας, πρέπει δὲ νὰ γνωρίζῃ τις τὸ μέτρον τῆς ἀξίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόσῃ, διὰ νὰ δύναται νὰ ὁμιλήσῃ ἑλλόγως καὶ σαφῶς περὶ δρόμου ὀδηγοῦντος πρὸς τὰ «ἄνω» ἢ πρὸς τὰ «κάτω». Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ προϋποθέσῃ τις ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ νὰ κριθοῦν ὅλα τὰ πεδία τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς ἐποχῆς διὰ τοῦ μέτρου τούτου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Εἶναι δυνατόν π.χ. νὰ καταπίπτῃ ἡ τέχνη, ἐνῶ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ νὰ παρουσιάσῃ νέους ἀνθούς, ἢ νὰ προοδεύῃ ὁ τεχνικὸς πολιτισμός, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ ζωὴ νὰ καταπίπτῃ. Χωρὶς αὐθιγείαν δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ γενικοποιήσωμεν. Εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ θεωρήσωμεν ἕκαστον πεδίου τοῦ πολιτισμοῦ χωριστὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν

δικαιούμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ καταλήξωμεν διὰ γενικῶν περὶ ἀνυψώσεως καὶ καταπτώσεως συζητήσεων εἰς μίαν κρίσιν περὶ τῆς ἀξίας τῆς «ὑπερεπιστημονικῆς» φιλοσοφίας τῆς ζωῆς. Μόνον τοῦτο εἶναι βέβαιον· ὅτι πρὶν καθορίτη κανεὶς ἀκριβῶς, ποῖαι ἀξίαι καλλιεργοῦνται διὰ τῆς «φιλοσοφίας» τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία θέλει νὰ εἶναι ἀνωτέρα καὶ τῆς ἐπιστήμης, — διὸ καὶ θέτει ἑαυτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἑξοεπιστημονικῆς ζωῆς — ἢ ἀξία τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ τοιαύτη φιλοσοφία σημαίνει μίαν πρόοδον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν, εἶναι ἐντελῶς ἀθεμελιώτος.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δικαιούται τις νὰ εἴπῃ ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα, τὸ μέτρον διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων ἐκυρίαρχησε τῆς Εὐρώπης, ἔμεινε πάντοτε ἀμετάβλητον· δι' αὐτοῦ δὲ ἔμετρον ἡ ἀνύψωσις ἢ ἡ κατάπτωσις αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς συνίστατο οὐχὶ εἰς τὴν γνῶσιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέρους, ἀλλὰ εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν τοῦ συνόλου τοῦ κόσμου· τὸ δὲ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον πάντοτε ὑπετάσσετο ἦτο ἡ λογικῶς θεμελιωμένη ἀξία τῆς ἀληθείας. Τότε δὲ ἐν αὐτῇ ἦτο δυνατόν νὰ γίνεταί λόγος περὶ ἐνὸς δρόμου ἄγοντος πρὸς τὰ «ἄνω», ὅταν ἐτίθεντο ἐρωτήματα ἀπολύτως νέα καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἀπαρατήρητα ἢ ὅταν παλαιὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ κόσμου ἐφέροντο διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ διὰ τῆς αὐστηρῆς θεωρητικῆς ἀποδείξεως κάπως πλησιέστερον εἰς τὴν λύσιν αὐτῶν. Ἔχομεν λόγον τινὰ ἀναγκάζοντα ἡμᾶς νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ μέτρον τοῦτο τῆς ἀξίας, δηλαδὴ κατὰ μὲν τὴν ἐρευναν τῶν διάφορων μερῶν τοῦ κόσμου νὰ κρατήσωμεν τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες, τοῦναντίον δὲ νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ἀλήθειαν ὡς αὐθιγότεν ἀξίαν, εὐθὺς ὡς πρόκειται περὶ τοῦ κόσμου καθ' ὅλου, καὶ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὰς λογικὰς αἰτίας διὰ τῶν ἐπικλήσεων πρὸς τὴν καρδίαν, τὴν ἠθικὴν θέλησιν, τὴν θρησκευτικὴν πίστιν ἢ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν θέαν; Εὐθὺς ὡς θέσωμεν τὸ πρόβλημα κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν δικαιούμεθα ἀμέσως νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς «ὑπερεπιστημονικῆς» φιλοσοφίας τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία θεωρεῖται σήμερον ὡς ἡ μόνη δικαιολογουμένη ὑπὸ τῆς φροῦξ τῶν πραγμάτων.

Βεβαίως εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἐποχὴ ἡμῶν δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μεγάλας ἐπιστημονικὰς προόδους ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τοῦ σύμπαντος. Πολλὰ ἔξ αὐτῶν τὰ ὁποῖα σήμερον κηρύττει τις ἐμφαντικῶς ὡς νέαν ἀποκάλυψιν, διετυ-

πώθησαν κατὰ προηγουμένους αἰῶνας καλλίτερον, οὐχὶ δὲ σπανίως ἀνῆ-
ρέθησαν ἔκπαλαι κατὰ τρόπον πειστικόν. Οἱ διανοούμενοι, οἱ ὅποιοι ὡς
φιλόσοφοι κινοῦν σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον εὐρυτέρων κύκλων, γνωρίζου-
ν πολλάκις ἐλάχιστα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐπεξηργάσθησαν οἱ πρό-
δρομοὶ αὐτῶν. Ἔνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου εἶναι ἀδύνατον νὰ φθά-
σωμεν εἰς μίαν οὐσιώδη ἐπιστημονικὴν πρόοδον. Ἐπιτρέπεται ὅμως
νὰ γίνῃ τοῦτο αἰτία εἰς τὸ νὰ καταθέσωμεν τὰ ὄπλα καὶ νὰ ἀπελπι-
σθῶμεν ἀπολύτως περὶ τοῦ φιλοσοφεῖν, κατὰ τὴν ἀρχικὴν, τούτέστι
τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν; Πᾶσα ἐπιστήμη διέρχεται τοιαύτας ἐποχὰς
κατωτέρας παραγωγικότητος. Τὰ δυσχερέστατα δὲν ἐπιτυγχάνονται
πάντοτε. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ὑπομονήν. Ἀπελπιστικὴ γίνεται ἡ
κατάστασις μόνον ὅταν ἀρνεῖται τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν χαρακτῆρα
τῆς ἐπιστήμης καὶ θεωρεῖ τὸ γεγονός τοῦτο ὡς μίαν «πρόοδον». Ἐφ' ὅσον
παρατεῖται τις ἐκ τῶν προτέρων τῆς δυνατότητος τῆς γνώσεως τοῦ κό-
σμου διὰ θεωρητικῶν μέσων, ἀρνεῖται τις συνάμα ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐθε-
ωρεῖτο ὡς ὁ ὑψιστὸς σκοπός, οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὑπ'
ἄλλων ἐκείνων τῶν φιλοσόφων τοῦ παρελθόντος, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν
«μεγάλους»· οὕτω δὲ αὐτοδικάζεται τις εἰς τὴν στειρότητα, εἰς τὴν
ἀκαρπία καὶ τὴν *κατάπτωσιν* ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐφ' οὗ οἱ Ἕλληνες ἐδη-
μιούργησαν τὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω πως ἐλλείπει ἡ *conditio sine*
qua non διὰ πᾶσαν φιλοσοφικὴν παραγωγικότητα· αὕτη δὲ εἶναι ὁ
θεωρητικὸς ἄνθρωπος.

Πῶς θέλει νὰ θεμελιώσῃ τις τὴν ἀναγκαιότητα ἐνὸς τοιούτου βή-
ματος; Τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρήσῃ τις νὰ
πράξῃ τοῦτο, ἐφ' ὅσον εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν, διότι ἡ ἐπιστήμη,
οὕτω πως διδάσκουσί τινες, δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ ἐνὸς φιλοσο-
φικοῦ ζητήματος, καὶ συνεπῶς ἡ ἀλήθεια δὲν ἀποτελεῖ ἀϋθυπόστατον
ἀξίαν. Μήπως ἔχει τις ἄλλα π.χ. ἠθικὰ αἷτια διὰ τὰ ὅποια νὰ δικαιουῖ-
ται νὰ ὑπερηφανεύεται ὅτι εὐτυχῶς ἀπηλλάγη ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν νεανι-
κὸν στάδιον τῆς φιλοσοφίας; Πολλοὶ ἴσως σκέπτονται οὕτω πως, ἀλλὰ
τὰ «αἷτια» αὐτὰ δὲν εἶναι βεβαίως βάσιμα. Εἰς τὸν πλήρη ἠθικοῦ θξέος
(*moralinsaurer*) λόγον τῶν ἐπιγόνων τοῦ Nietzsche, καθ' ὃν ἡ παραδοχὴ
καὶ ἡ τάσις πρὸς τὸ σύστημα εἶναι ἔλλειψις εἰλικρινείας, δέον τοῦναντίον
νὰ ἀντιταχθῇ ὁ ἐπίσης ἰσοδύναμος τοῦλάχιστον ἰσχυρισμός, ὅτι
ὅλαι αἱ σήμερον διαδεδομέναι καὶ ὡς ὑπερεπιστημονικὰ ἐκλαμβάνόμεναι
τάσεις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀποκαλύπτουσι μίαν ἀξιολύπητον ἑλλειψιν

ἐκείνου τὸ ὅποιον ὁ Hegel ὠνόμασε «θάρος; τῆς ἀλήθειας»· εὐθύς δ'
ὡς ἐπανεύρομεν τὸ θάρος; τοῦτο πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ φιλοσοφίαν θ'
ἀνανεωθῆ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἑλληνικὴν. Ὡς πρὸς τοῦτο χρὴ ἀξίετα
μόνον μία ἀπόκρισις. Ἡ ἀπόκρισις τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστή-
μης ἀποδεικνύεται συνεπῶς ὡς καθαρὰ αὐθιγία. Τὸ σύνθημα πρέ-
πει νὰ εἶναι· ἐμπρὸς μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅχι ὀπισθεν αὐτῶν.

Δικαιούμεθα ὅμως νὰ ἐλπίζομεν κατὰ τὸ προσεχὲς μέλλον τὴν
πραγματοποίησιν τῆς ἀνανεώσεως τοῦ διανοεῖσθαι ὑπὸ τὴν ἑλληνι-
κὴν ἔννοιαν; Ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατόν νὰ παράσχῃ
εἰς ἡμᾶς καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο παραγορίαν. Καὶ αὕτη ἡ σημε-
ρινὴ κήρυξις τῆς χρεωκοπίας τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς
μεταμορφώσεως αὐτῆς εἰς «ἀρετὴν» δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸν μόνον
τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς. Καὶ προγενεστέρως ἐκήρυξαν τινες τὴν
φιλοσοφίαν ὡς χρεωκοπημένην· ἡ κατάστασις ὅμως αὕτη ὑπε-
ρενικήθη ἀμέσως ὡς ἀνεκινήθη τὸ θάρος; πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὑπὸ
ἀπολύτως «σύγχρονον» πνεῦμα ἔγραφε, ἵνα ἀναφέρωμεν ἕν μόνον
παράδειγμα, τῷ 1828 ὁ Wolfgang Menzel εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ περ
τῆς γερμανικῆς φιλολογίας, τὸ ὅποιον, ἔνεκεν τῶν ἐπιθέσεων αἷ ἐνεῖχε
κατὰ τοῦ Goethe, ἐδημιούργησεν ἀντιπαθῆ ἐντύπωσιν, τὰ ἑξῆς. «Ὁ
ὑψιστὸς *θρταμβος* τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅτι *οὐδέποτε* γίνεται αὕτη
ἀπόλυτος, ὅτι συνδέει τὴν γνώσιν τοῦ κόσμου πάντοτε πρὸς τὴν ἰδιορ-
ρυθμίαν τῶν πνευματικῶν φύσεων, ὅτι δεικνύει τὸν κόσμον πάντοτε
εἰς τὸ κάτοπτρον ἐνὸς *ἀτομικοῦ* πνεύματος. Δύναται τις νὰ συγκρίνῃ
τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὴν μουσικὴν. Οἱ φιλόσοφοι παίζουν ἐπὶ τοῦ
κόσμου». Οὕτω πως διανοοῦντο πρὸ ἑκατὸν ἑτῶν εἰς τοὺς κύκλους
τοῦ μεταγενεστέρου ρωμαντισμοῦ, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον διανοοῦν-
ται πάλιν κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον
ὅτι οἱ σημερινοὶ νεορωμαντικοί, καὶ ὅταν ἀκόμη στηρίζονται εἰς τὸν
Kierkegaard καὶ εἰς τὸν Nietzsche, εἶναι πολλάκις λίαν πεζοὶ καὶ
ἐστερημένοι παντὸς ρωμαντισμοῦ φιλισταῖοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ
οὔτε καλλιτεχνικῶς προσανατολισμένοι, ἀλλὰ λίαν «ἄμουσοι»·
Ὅπως δὲ ὁ Wolfgang Menzel εἶναι σήμερον λησμονημένος
οὕτω πως θὰ περιπέσουν εἰς τὴν λήθην καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ὁμοῖ-
δεάται. Ἐκεῖνος ὁ ὅποιος δὲν πιστεύει εἰς μίαν θεωρητικῶς γενικὴν
ἰσχὺν τῶν σκέψεων αὐτοῦ, ἥτις ὑπερβάλλουσαν τὸ «ἀτομικὸν τοῦ πνεῦμα»
αὐτὸς δὲν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ μονίμως γενικὴν ἐπιρροήν. Ἡ μετα-

στροφή πρέπει συνεπῶς θᾶπτον ἢ βράδιον νὰ ἐπέλθῃ δι' αὐτῆς οὐδὲν βεβαίως τὸ θετικὸν ἐπιτυγχάνεται, ἀλλὰ διανοίγεται καὶ ἐλευθερώνεται ὁ δρόμος διὰ μίαν ἀνύψωσιν τῆς φιλοσοφίας, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ ἀναγεννηθῇ πάλιν, ἀναζητοῦσα τὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου διὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μεθόδων.

Τὴν ἐλπίδα μάλιστα, ὅτι τοῦτο θὰ συμβῇ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, θὰ ἔπρεπε νὰ τρέφῃ τις κατ' ἐξοχὴν ὅταν διέπεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον γνωρίζει νὰ διδάσκεται ἀπὸ τὸ παρελθόν. Τότε πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἰς τὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς γνώσεως τοῦ σύμπαντος, ἀρνοῦνται εἰς τὴν ἀλήθειαν τὴν αὐθυπόστατον αὐτῆς ἀξίαν, ὑποκρούπεται, ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἔννοιαν, ὅχι μόνον μία ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῆς ζωῆς στρεφομένη προσπίθεια. **Διάρκεια** τῆς ζωῆς ὑπεράνω τῆς ζωῆς ἐξικνουμένη, ὁποῖαν ἀκριβῶς ἐπιθυμεῖ ὁ φιλόσοφος τῆς ζωῆς, ὑπάρχει διὰ τὸν θνητὸν ἄνθρωπον μόνον ἐκεῖ ὅπου γνωρίζει νὰ ζῆ ὑπεράνω τοῦ ζωϊκοῦ βίου. Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐξετέλεσαν τὴν στροφήν, ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς εἰς τὴν αὐθυπόστατον ἀξίαν τῆς ἀληθείας, διὰ τοῦτο καὶ ἠδυνήθησαν διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν νὰ ζήσουν πολὺ πέραν τῆς χρονικῶς ἐξηρητημένης αὐτῶν ζωῆς καὶ οὕτω νὰ ζήσουν διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων καὶ νὰ ἐπιτύχουν μίαν ἐπίγειον ἀθανασία. Ἄν δὲν ἐκαλλιέργουν τὰς αὐθυποστάτους αὐτὰς ἀξίας καὶ ἐξετίμων μόνον τὰς ἀξίας τῆς ἀπλῆς, γυμνῆς ζωῆς, τότε θὰ ἦτο τοῦτο ἀδύνατον. Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ κλονίσῃ κυρίως ἓνα φιλόσοφον τῆς ζωῆς ὡς πρὸς τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν ὅτι καὶ ὁ φιλόσοφος, ἐὰν θέλῃ νὰ μείνῃ ζωντανός, πρέπει νὰ ἀνανεωθῇ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καθ' ἣν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἦσαν νέοι, νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ θέσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς αὐθυποστάτου ἀξίας, κειμένης ὑπεράνω τῆς γυμνῆς ζωῆς. Ἐν δὲ τῇ φιλοσοφίᾳ ἢ ἀξία αὕτη εἶναι ἢ τῆς ἀληθείας, ὅπως ἀνεκάλυψαν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες ὡς αὐθυπόστατον ἀξίαν.

Ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΕΑ

ΥΠΟ

ERICH FRANK

Ἡ ἐπιστήμη, τὸ ἀντικειμενικὸν συνειδός, καταστρέφει κατ' ἀνάγκην τὸν μῦθον καὶ σὺν αὐτῷ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν περὶ κόσμου εἰκόνα τοῦ ἀπλοῦκοῦ ἀνθρώπου. Διότι ἂν ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας, εἶναι ἢ ἀληθῆς πραγματικότης, τότε ἢ θρησκευτικὴ συνείδησις, ὡς καὶ ἐκείνη τοῦ μύθου καὶ τῶν παραδεδομένων ἠθῶν εἶναι ψευδής. Ἀπὸ τὸ δίλημμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐξαγάγῃ οὐδεμία διαλεκτικὴ. Καὶ ὅμως ἢ ἀπλοῖκῃ ἐκείνῃ μυθικῇ συνείδησις, ὡς παρουσιάζεται αὕτη ἀμέσως εἰς τὸν ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ ἐνεργοῦντα καὶ δρῶντα ἄνθρωπον, εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστραφῇ ὀλοκληρωτικῶς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ μυθικὴ, αἰσθητὴ (sinnlich-anschauliche) ῥῆξις καὶ τῶν μᾶλλον ἀφηρημένων ἐνοιῶν τῆς ἡμετέρας διανοίας εἶναι ἀδύνατον νὰ παραγνωρισθῇ, συνάμα δὲ διακαθορίζει καὶ δικαιολογεῖ αὕτη τὸ νόημα καὶ τῆς μᾶλλον ἀφηρημένης ἐννοιολογικῆς ἐργασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀκριβῶς ἠναγκασμένος νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ὁμοφωνίαν τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ αὐτοσυνειδήσεως πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῆς ἐπιστήμης, ἢ δὲ λογοδοσία αὕτη τῆς ἀμέσου συνειδήσεως πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἐκάστης ἱστορικῆς ἐποχῆς εἶναι ἀκριβῶς τὸ αἰώνιον θέμα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ δημιουργία καὶ ἢ διαδικασία τοῦ πνεύματος συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν ὁμότητα τῶν γεγονότων. Τὸ πνεῦμα ἢ ὁ νοῦς, ἀναδέχόμενος καὶ προσλαμβάνων τὴν συνείδησιν τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ὡς γινώσκει ταύτην ἢ ἐπιστήμην, ἐνδυναμοῦται καὶ οὕτω καταλήγει εἰς ἀντικειμενικὴν ζωὴν, εἰς ἀντικειμενικότητα ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ πραγματικὸν ὅμως στάδιον τοῦ ἀγῶνος τούτου εἶναι ἢ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἤρξατο ἐν Ἑλλάδι

ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ Ἀναξίμανδρος προέλαβεν ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου καὶ μετεμόρφωσε δι' αὐτῆς τὴν ἰσχύουσαν περὶ κόσμου ἀπλοϊκὴν, μυθικὴν εἰκόνα. Ἐν Ἑλλάδι κατεκτήθη τὸ διανοητικὸν ἐκεῖνο ἐπίπεδον τῆς φιλοσοφίας, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ κορύφωμα αὐτῆς παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει, τὸ ὁποῖον ἔγινε κριτήριον δι' οὗ δέον νὰ μετροῦται καὶ νὰ κρίνηται πᾶν ὅτι ἐγείρει τὴν ἀξιῶσιν φιλοσοφικῆς σημασίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Λέγοντες δὲ τοῦτο, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι αἱ ἔννοιαι, αἱ μέθοδοι, τὰ προβλήματα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς σημερινῆς μας φιλοσοφικῆς ἐργασίας εἶναι τὰ ἴδια πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον σπουδαιότητα διὰ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, ἀλλὰ ὅπως τὸ ἐναντίον ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ νὰ καταδείξωμεν τὴν διαφορὴν ἢ μᾶλλον τὴν ἀντίθεσιν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῆς σημερινῆς φιλοσοφικῆς καταστάσεως καὶ ἐκείνης τῆς ἀρχαιότητος, ἀποτελεῖ ἐν τῶν σπουδαιωτάτων θεμάτων τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐντεῦθεν δὲ ἔπεται ὅτι πρὸς φιλοσοφικὴν κυριαρχίαν τοῦ σημερινοῦ μας κόσμου, τοῦ θεμελιωδῶς διαφόρου ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιότητος, ἔχομεν ἀνάγκην ἐντελῶς ἄλλων βοηθημάτων καὶ ἐννοιῶν ἀπὸ τῶν βοηθήματα καὶ τὰς ἐννοίας τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἡ κατανόησις τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων ἀξιῶσεων τῆς παρουσίας καταστάσεως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ δυσπιστία πρὸς τὴν χρησιμότητα τῶν παραδεδομένων καὶ μὲ τὸσον ἱστορικὸν βάρος ἐπιβεβαρυμένων ἐννοιῶν ἀδύνατον σήμερον καταπληκτικῶς. Δυσπιστεῖ τις σήμερον περὶ τοῦ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ τὸ ἰδιαίτερον καὶ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς μας ἀπιστολῆς καὶ τοῦ σημερινοῦ μας κόσμου δι' ἐννοιῶν καταγομένων ἀπὸ ἐντελῶς ἄλλους κόσμους.

Ἄν τὸ ἔσχατον νόημα, ὁ μοναδικὸς σκοπὸς πᾶσις φιλοσοφίας ἔγκειται ἐν τῇ κατανόησει τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν κόσμον, τότε ὑπονοεῖται ὅτι καὶ τὸ ἔσχατον νόημα τῆς φιλοσοφίας καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ὑπῆρξε πάντοτε τὸ αὐτό, ὡς ἐπίσης ὅτι καὶ ἡ ὁδὸς ἢ ὁδηγοῦσα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δέον νὰ εἶναι ἐν ἐκάστη ἐποχῇ διάφορος, διότι ὁ κόσμος, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκειται τὸ αὐτό, ἢ ἰδία ὑπαρξίς, συνάμα δὲ καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ζωὴ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἐκδηλουμένη ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, εἶναι ἐκάστῳτε διάφορος.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς

τὸν πυρῆνα τοῦ θέματος, ἐφ' ὅσον κινούμεθα εἰς τὸν κύκλον τῶν παλαιῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, οἱ ὁποῖοι, ἐν ᾧ βεβαίως διὰ τὴν ἐποχὴν τῶν εἶχον ἀπόλυτον σημασίαν, ἀφίνουν ἀνικανοποιήτους τὰς βαθυτάτας ἡμῶν ἀνάγκας, τὰς συνισταμένας εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς ἡμῶν; Ἡ φιλοσοφικὴ μας ὁμολογία κατάγεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, δηλαδὴ ἀπὸ μίαν κατάστασιν συνειδήσεως καὶ ζωῆς, ἣτις εἶναι ὁλοκληρωτικῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας. Αἱ ἔννοιαι αὐταί, αἵτινες ἐν τῇ ἑλληνικῇ νεανικῇ ἐποχῇ εἶχαν τὴν ἀπαράβλητον ζωηρότητα καὶ ζωτικότητα, ἔγιναν ἐν τῷ μεταξὺ νεκρὰ παράδοσις εἰς ἓνα κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι τόσο διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν τοιοῦτον. Διότι—καὶ τοῦτο δέον νὰ τονισθῇ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μὲ ὅλην τὴν ἀποφασιστικότητα—ὁ ἑλληνικὸς τρόπος εἶναι δι' ἡμᾶς ξένος, περισσότερον ξένος ἀπὸ ὅ,τι νομίζει τις. «Τίποτε ἄλλο δὲν μοῦ γίνεται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος σαφέστερον» λέγει ὁ Nietzsche (Morgenröte IV, 187), «ἢ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ ἀρχαῖος τρόπος, ὅσον ἀπλοῦς καὶ παγκοίνως γνωστὸς καὶ ἂν τίθεται ἐνώπιον ἡμῶν, εἶναι δυσνόητος καὶ μόλις προσιτὸς, καὶ ὅτι ἡ συνήθης εὐχέρεια, μὲ τὴν ὁποίαν ὁμιλεῖ τις περὶ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἢ ἐπιπολαιότης ἢ παλαιὰ κληρονομικὴ ἀπερισκεψία. Αἱ ὅμοιαι λέξεις καὶ ἔννοιαι ἀπατῶσιν ἡμᾶς, ὑπὸ αὐτὰς ὁμῶς κρύπτεται πάντοτε ἐν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον εἶναι ξένον πρὸς τὸ σύγχρονον τοιοῦτο, συνάμα δὲ ἀκατανόητον ἢ καὶ δυσάρεστον. Τὰ πεδία ταῦτα εἶναι, ἐξ ἐκείνων ἐφ' ὧν δικαιούνται νὰ πηδῶσι καὶ νὰ παίζωσι παῖδες. Ἀρκετὰ τὸ ἐπράξαμεν ὅταν εἴμεθα παῖδιὰ καὶ ἀπεκτιήσαμεν ἐξ αὐτοῦ μίαν ἀντιπάθειαν σχεδὸν κατὰ τῆς ἀρχαιότητος, τὴν ἀντιπάθειαν μιᾶς, ὡς φαίνεται, ὑπερβολικῆς ἐπικοινωνίας καὶ γνωριμίας! Διότι ἡ ὑπερήφανος φαντασία τῶν κλασσικῶν ἡμῶν παιδαγωγῶν εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ νομίζουσι ὅτι κατέχουσι πλήρως τοὺς ἀρχαίους, καὶ νὰ ἐμπνέουσι τὴν φαντασίαν καὶ τὴν δοκησιοσοφίαν αὐτὴν καὶ εἰς τοὺς διαπαιδαγωγομένους. Συνάμα δὲ ἐμφυσῶσιν εἰς τοὺς νέους τὴν δοξασίαν ὅτι τοιοῦτο τι ἀπόκτημα (ἢ κατοχὴ τῶν ἀρχαίων) δὲν δύναται βεβαίως νὰ κάμῃ τινὰ εὐδαίμονα, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀρκετὰ καλὸν διὰ τμιούς, πτωχοὺς, τρελλοὺς, παλαιοὺς βιβλιοφάγους «τέτοιοι ποῦ εἶναι τέτοια τοὺς χρειάζονται».

«Μὲ τὰς ὑστεροβουλίας αὐτὰς ἐτελειοποιήθη ἡ κλασσικὴ ἡμῶν παιδεία».

Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχει τις ἀπόλυτον συνείδησιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μετὰ τὸν ἑλληνισμόν ἀκολουθήσασαι χιλιετηρίδες παρεμόρφωσαν καὶ παρηρμήνευσαν τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς ἐννοίας καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πᾶσα ἐποχὴ συνέλαβε τὰς ἐννοίας καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς καὶ συνεπῶς παρεγγώρισε τὴν ἀρχικὴν σημασίαν καὶ τὸ ἀρχικὸν νόημα τῶν ἐννοιῶν τούτων. Ἡ δημιουργικὴ μάλιστα καὶ πρωτότυπος ἐργασία τῆς φιλοσοφίας τῆς Δύσεως συνίσταται κατὰ μέγα μέρος ἐν τῷ γεγονότι τῆς παρερμηνείας, τῆς διαφορετικῆς ἐρμηνείας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ συνεπῶς ἐν τῷ γεγονότι τῆς παρανοήσεως τῆς παραδοθείσης εἰς αὐτὴν κληρονομίας. Συχνάκις οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι προσδίδουν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐννοίας ἐντελῶς νέον, κολλάκις βεβηθὸν νόημα. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ τὸ ἰδιαίτερον νόημα, τὸ ὁποῖον συνέδεον οἱ ἀρχαῖοι μετὰ τὰς λέξεις αὐτάς, δὲν εἶναι πλέον σαφές, διὰ τοῦτο ἦτο δυνατόν αἱ λέξεις αὗται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἰδίων αὐτῶν σκέψεων καὶ ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐντελῶς ἄλλης καταγωγῆς. Οὕτω πως ἔδωσαν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα αὐτῶν σεβαστὴν τινα περιβολήν. Ἡ ἀπλοῖκὴ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων κειμένων, ὡς πρὸ ὀλίγου ἀκόμη χρόνου συνήθειος ἐγένετο εἰς τὸν κύκλον τῶν κλασσικῶν φιλολόγων, προσέδωκεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἐντελῶς ἀσυνειδήτως τὴν νεωτέραν αὐτῶν σημασίαν.

Πόσα νοήματα π.χ. δὲν συνεδέθησαν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἐννοιαν τῆς «ιδέας»! Οὕτω π.χ. ὁ Νεοκαντιανισμὸς δηλοῖ κατηγορηματικῶς ὅτι καὶ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος σημαίνουν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους μεθόδους, ἐνότητας τοῦ διανοεῖσθαι, καθαρὰς θέσεις τῆς διανοίας καὶ οὐχὶ ἐξωτερικά, ἔστω καὶ ὑπερμυσθητά, ἀντικείμενα». Χωρὶς νὰ ἐρωτηθῇ ποίαν σημασίαν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἡ λέξις «ιδέα» ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ γενικῶς, προσδίδεται εἰς αὐτὴν ἀνεξέταστον σημασίαν, τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ ἐννοήσῃ μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Kant γενομένην κριτικὴν τῆς γνώσεως καὶ δὴ ὡς ἐγνωσθῆ αὐτὴν ὁ Νεοκαντιανισμὸς, ὅπου βεβαίως ἡ λέξις «ιδέα» εἶναι ἴσως δυνατόν νὰ ἔχη περίπου τὴν ἀνωτέρω σημασίαν.

Τὸ πρόβλημά μας εἶναι λοιπὸν νὰ καθαρίσωμεν τὰς ἐννοίας καὶ τὰς σκέψεις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ ὅλας τῆς μεταγενεστέρως

καὶ συγχρόνους παρερμηνείας καὶ παρανοήσεις καὶ νὰ κατανοήσωμεν αὐτάς ἐν τῇ χαρακτηριστικῇ αὐτῶν ἰδιοτυσίᾳ, τοῦτέστι ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῶν πρὸς τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Τότε ὅμως θὰ φανῇ καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ ἀληθεῖ αὐτῆς μεγαλείῳ, δι' οὗ θὰ μείνῃ τὸ αἰώνιον παράδειγμα πάσης ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Συγχρόνως ὅμως θὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐν τῇ ὑπερήφανῳ αὐτῆς ξενικότητι, καὶ θὰ δυνάμεθα εὐκολώτερον νὰ ἀμυνθῶμεν κατὰ τοῦ πειρασμοῦ νὰ φιλοσοφῶμεν κατὰ τὰς μεθόδους αὐτῆς. Διότι μόνον ἀφοῦ θὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχικὴν ὑποβολὴν τῶν ἀρχαίων ἐννοιῶν καὶ μορφῶν τοῦ σκέπτεσθαι, θὰ δυνηθῶμεν νὰ προπαρασκευάσωμεν τὸ ἔδαφος διὰ μίαν ἐπίσης αὐθυπόστατον, ἀρχέγονον καὶ ζωντανὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἦτο ἐκεῖνη τῶν Ἑλλήνων. Λέγοντες τοῦτο δὲν πρέπει βεβαίως νὰ λησμονήσωμεν ὅτι εἴμεθα ἐπίγονοι, ὅτι ἡ ἡμετέρα συνείδησις, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων εἶναι κατ' οὐσίαν ἱστορικὴ.

I.

Ἡ ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς μορφῆς (Gestalt, εἶδος).

Ἦν ἐγνωσθῆμεν ἐνταῦθα θὰ καταστήσωμεν σαφές διὰ τινῶν παραδειγμάτων. Ἡ λέξις ἡμῶν «Idee» κατάγεται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁμιλοῦμεν δὲ περὶ πλατωνικῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ τίποτε ἄλλο δὲν εἶνε τόσον παραπλανητικὸν ἢ τὸ νὰ μεταφράζωμεν τὴν ἑλληνικὴν λέξιν «ιδέα», εἶδος, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἐννοίας «Idee», διότι τὰ κοινὰ σημεῖα τῆς λέξεως ἰδέα, ὡς μεταχειρίζεται αὐτὴν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς λέξεως ἰδέα ἐν τῇ νεωτέρῳ φιλοσοφίᾳ εἶνε ἐλάχιστα. Ἐν τῇ νεωτέρῳ φιλοσοφίᾳ ἡ λέξις ἰδέα σημαίνει ἢ ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν τινα παράστασιν, ὡς ἐν τῇ προκαντιανῇ φιλοσοφίᾳ, ἢ ἐσωτερικὴν νοητικὴν ἀρχήν, ὡς ἐν τῇ γερμανικῇ δεοκρατίᾳ ἀπὸ τοῦ Kant καὶ ἐντεῦθεν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ ἡ λέξις «εἶδος» σημαίνει «ἕμιν», «ἄπομιν» τῶν ἀντικειμένων ἐνεργητικῶς καὶ παθητικῶς, ἦτοι πρωτίστως τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐπιμόρφωσιν, διασκευὴν, τὴν ὁρατὴν αὐτῶν ἐπιφάνειαν, μεθ' ἧς ἐμμανίζονται εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ περαιτέρω εἰς τὸ φῶς τῆς νοητικῆς.

ουσίας του νοῦ γενικῶς. Σημαίνει κατὰ τὸν Ἕλληνα ἀκριβῶς ἀντικειμενικόν τι, ὄν τι, τὴν «ἀνάπτυξιν» ἢ τὴν διαμόρφωσιν ἑνὸς ζώου καὶ εἶναι συνήθως τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν διαμόρφωσιν ἑνὸς ἀντικειμένου, πράγματος ἢ ὄντος. Εἰς ταῦτο συνίσταται ἀκριβῶς ἡ σπουδαιότητα ἰδιω- τυπία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ ἀληθὴς οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τῶν θεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, τὸ πραγματικὸν αὐτῶν εἶναι, ἔγκειται ἐν τῇ «μορφῇ», ἐν τῷ ὁρατῷ αὐτῶν εἶδει, ἐνῶ ἡμεῖς τοποθετοῦμεν τὴν ἀληθῆ, αἰωνίαν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σκοτεινῷ, ἀδιαμορφώτῳ βάρει τῆς ἐσωτερικότητος αὐτοῦ, τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ἐγώ, τῆς αὐτοσυνειδήτου προσωπικότητος. «Μόνον ἡ μορφὴ ἀνῆκει κατὰ τὸν Ἕλληνα εἰς τὸν κύκλον τῆς ἀθανασίας· τὸ ἐγώ, ἡ προσωπικότης ἀνήκει, ὡς καὶ πᾶν τὸ ἄμορφον, εἰς τὴν σιγμῆν».

Ἡ λέξις ἡμῶν «προσωπικότης» (Persönlichkeit) κατάγεται βεβαίως ἐπίσης ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, διότι «Person» (persona) εἶναι ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ἑλληνικοῦ «προσώπου», τὸ ὁποῖον σημαίνει πρωτίτως ὄψιν, ἔπειτα δὲ προσωπίδα. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις πρὸς δῆλωσιν τῆς ὄψεως μετεβλήθη εἰς «πρόσωπον» ἐν τῷ κόσμῳ τῆς Δύσεως οὕτω πως ὥστε νὰ χρησιμεύῃ εἰς ἔκφρασιν τοῦ βαθυτάτου στοιχείου τοῦ εἶναι ἡμῶν, τῆς προσωπικότητος, ἔχει λίαν βαθεῖαν καὶ πλέον ἢ μόνον συμβολικὴν σημασίαν. Τοῦτο δὲ διότι ἐν τῷ προσώπῳ, ἐν τῷ μορφασμῷ, ἐν τῷ βλέμματι ἐκφράζεται πληρέστατα κατ' ἡμᾶς ἡ ψυχὴ, ἡ ἐσωτερικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὑποκειμενικὴ ἰδιωτικότητα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Ἡ μιμικὴ τῆς θεατρικῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς μας συγκεντρώνεται συνεπῶς εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων ἡ μιμικὴ συγκεντρώνεται ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ σώματος. Μιμικὴ ἔκφρασις τοῦ «ἦθους», ἡτοι τῆς διαμορφωμένης ἐκδηλώσεως τῆς ζωῆς, ἡτοι δὲ τὸν Ἕλληνα ὁ χορὸς ἡτοι ἡ ἔκφρα- στικὴ κίνησις ὅλοκλήρου τῆς μορφῆς, ὁ ὕμνος τῶν προσώπων τοῦ χοροῦ, ἐνῶ ἡ μιμικὴ τοῦ προσώπου καθίστατο ἀδύνατος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἠθοποιοὺς ἕνεκε τῶν προσωπίδων.

Ἐν χωρίῳ εἰς τὸν διάλογον τοῦ Πλάτωνος «Χαρμίδης» (154 C) μοῦ φαίνεται ἐξαιρετικῶς χαρκτηριστικὸν δι' ἐκεῖνα τὸ ὁποῖον σημαίνει διὰ τὸν Ἕλληνα ἡ μορφὴ, τὸ εἶδος, ἡ ἰδέα, ἐν ἀναθέσει πρὸς τὸ πρόσωπον (Gesicht). Ὁ Σωκράτης ἐμψυχώνει μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν, διὰ πρότην φοράν πάλιν ἐν τῇ πάλαιστον. Τὴν στιγμήν αὐτὴν εἰσέρχεται ὁ Χαρμίδης ὅστις θεωρεῖται κατὰ τὴν ἐπο-

χήν αὐτὴν ὡς ὁ ὠραιότερος νέος τῶν Ἀθηναίων. «Πίντες ἐρῶν ἐδό- κουν αὐτοῦ», ὡς λέγει ὁ Πλάτων· «οὕτως ἐκπεπληγμένοι τε καὶ τελοσρυθημένοι ἦσαν ἠνίκ' εἰσῆει» ἕνεκα τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. «Ἄλλ' ἐγὼ καὶ τοῖς πρὸς προσέσχον τὸν νοῦν ὡς οὐδεὶς ἄλλως ἔβλεπεν αὐ- τῶν, οὐδ' ὅστις σμικρότατος ἦν, ἀλλὰ πάντες ὥσπερ ἄγαλμα ἐθε- ῶντο αὐτόν». Εἰς φίλος ἐρωτᾷ τὸν Σωκράτη. «Γί σοὶ φαίνεται ὁ νεα- νίσκος, ὃ Σώκρατες· οὐκ εὐπρόσωπος;» ὁ δὲ Σωκράτης ἀπαντᾷ «ὑπερ- φυῶς» (ἐξαιρετικῶς). Περαιτέρω δὲ λέγει ὁ φίλος τοῦ Σωκράτους διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ Χαρμίδου· «εἰ ἐθέλοι ἀποδῦναι, δόξει σοι ἀπρό- σωπος εἶναι· οὗτος τὸ εἶδος πάγκαλός ἐστιν». Ὅλοι δὲ συνεφώνησαν ὡς πρὸς τοῦτο πρὸς τὸν φίλον τοῦ Σωκράτους Χαιρεφῶντα. «Συ- νέφασαν οὖν καὶ οἱ ἄλλοι ταῦτα τῷ Χαιρεφῶντι». Ὅταν δὲ προσεκλήθη ὁ Χαρμίδης νὰ καθίσῃ πλησίον τοῦ Σωκράτους συνέβη τὸ ἑξῆς. «Ἐκαστος γὰρ ἡμῶν τῶν κληθέντων ξυγχωρῶν τὸν πλη- σίον ὄθει σπουδῆ, ἵνα παρ' αὐτῷ καθέζοιτο, ἕως τῶν ἐπ' ἐσχάτῳ κληθέντων τὸν μὲν ἀνεστήσαμεν, τὸν δὲ πλάγιον κατεβάλομεν, ὁ δ' ἐλθὼν μεταξὺ ἐμοῦ τε (Σωκράτους) καὶ τοῦ Κριτίου ἐκαθέζετο. Ἐν- ταῦθα μέντοι, ὃ φίλε, (οὕτω λέγει ὁ Σωκράτης) ἐγὼ ἤδη ἠπόρουν, καὶ μου ἡ πρόσθεν θρασύτης ἐξεκόπτετο, ἦν εἶχον ἐγὼ ὡς πάνυ θαδίως αὐτῷ διαλεξόμενος. Ἐπειδὴ δὲ φράσαντος τοῦ Κριτίου, ὅτι ἐγὼ εἶην ὁ τὸ φάρμακον ἐπιστάμενος, ἀνέβλεψέ μοι τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμήχανόν τι οἶον, καὶ ἀνήγετο ὡς ἐρωτήσων, καὶ οἱ ἐν τῇ παλαιστρᾷ ἅπαντες περιέδρουν ἡμᾶς κύκλῳ κομιδῆ, τότε δέ, ὃ γεννάδα, εἶδον τε τὰ ἐντὸς τοῦ ἱματίου καὶ ἐφλεγόμην καὶ οὐκ ἐτ' ἐν ἑμαυτῷ ἦν καὶ ἐνό- μισα σοφώτατον εἶναι τὸν Κυδίαν τὰ ἐρωτικά, ὅς εἶπεν, ἐπὶ καλοῦ λέγων παιδὸς ἄλλῳ ὑποτιθέμενος, εὐλαβεῖσθαι μὴ κατέναντα λέοντος νεβρὸν ἐλθόντα μοῖραν αἰρεῖσθαι κρεῶν».

Τὸ χωρίον τοῦτο ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ὀρίσωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὴν μορφήν καὶ μάλιστα μέχρι τῆς εἰδικῆς περιπτώσεως τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος.

Ὁ ἀγαπῶν στρέφει τὰ βλέμματα πρὸς τὴν «μορφήν», «εἶδος» τοῦ ἐρωμένου, ὅπως ὁ προσευχόμενος πρὸς τὸ «ἄγαλμα» τοῦ θεοῦ. Ἡ σύγ- κρισις δὲ αὕτη εἶναι κυρίως διὰ τὸν Πλάτωνα λίαν εὐνόητος (προβλ. Φαίδρος 247). Ἡ μορφὴ, τὸ εἶδος, εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα, ἤδη παρ' Ὀμήρῳ, ἡ εἰδικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἧς ἡ διακρίνεται οὗτος ἀπὸ τὰ λοιπὰ ὄντα ἢ ὁμοιάζει πρὸς τοὺς θεούς. Ἐν τῇ μορφῇ, ἐν τῷ εἶδει,

ἐκφράζεται τὸ εἰδικὸν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ· ἐκεῖ δὲ ὅπου ἡμεῖς ὁμιλοῦμεν περὶ προσώπου, περὶ τοῦ ἐγὼ ἐνὸς ἀνθρώπου, ὁ Ἕλληνας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ὁμιλεῖ περὶ σώματος (σῶμα, δέμας), ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ ὁμιλεῖ τις περὶ «δαύλων» «Leibeigenen» ὡς περὶ «ψυχῶν» «Seeelen».

Οὕτως ὁ Ἕλληνας δὲν γνωρίζει καλλίτερον τρόπον ἐκφράσεως σεβασμοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα παριστάνουν τὴν τελείαν ἀρρενωπὴν ὄραιότητα τῆς μορφῆς νεανικῶν σωμάτων. Ἐν τῇ ὄραιότητι δὲ ταύτῃ τοῦ σώματος ἐκφράζεται σχεδὸν πλήρως διὰ τὸν Ἕλληνα ἡ οὐσία τῶν ὑψίστων αὐτοῦ θεῶν, πρὸ παντὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, αἱ δὲ κεφαλαὶ τῶν ἀγαλμάτων εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα ἀσήμαντοι. Πόσον ὀλίγην καλλιτεχνικὴν σημασίαν παρουσιάζουν τὰ πρόσωπα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν γλυπτικῶν ἔργων τῆς Αἰγίνης, πόσον ἀκίνητον εἶναι τὸ πρόσωπον τῶν τυραννοκτόνων, ἐν τῇ μορφῇ τῶν ὁποίων τόσον ἀνυπερβλήτως ἐκφράζεται τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν ἀπόφασιν, εἰς τὸ πάθος μεθ' οὗ προχωροῦν εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύῃ κανεὶς ὅτι τοῦτο ἀπορρέει ἐξ ἀδυναμίας. Πόσον ἐνωρὶς ἐξ ἄλλου ἠδυνήθη ἡ μεσαιωνικὴ τέχνη νὰ δημιουργήσῃ καὶ νὰ μορφώσῃ **κεφαλὰς** βαθυτάτης συναισθηματικῆς ἐκφράσεως, καὶ μάλιστα εἰς μίαν ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ σώματα ἦσαν ἀκίνητα ἄμορφα. Ἐνεκα τοῦτου ἀποβαίνει ἡ **πλαστικὴ** τὸ σπουδαιότερον ἐκφραστικὸν μέσον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Τοῦτο δὲ διότι ὁ σκοπὸς τῶν Ἑλλήνων εἶναι νὰ παριστήσουν τὸ ὅλον τῆς μορφῆς τοῦ σώματος καὶ οὐχὶ ἐν μέρος αὐτοῦ καὶ ἂν ἀκόμη τοῦτο ἤθελεν εἶναι ἡ κεφαλή. Τὸ ὅλον τῆς μορφῆς εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἦδη τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἔργα τῆς γλυπτικῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι συχνότατα γυμνὰ μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν δίδεται καὶ τόσον πολλὴ προσοχὴ εἰς τὴν ἐκφράσιν τοῦ προσώπου, ὡς παρ' ἡμῖν σήμερον, ὅπου ἡ ἀμείρις καλύπτει τὸ σῶμα καὶ μόνον τοὺς βραχίονας καὶ τὸ πρόσωπον ἀφίνει ἐλευθέρως. Οὕτως ἐκφράζονται πολλάκις βαθύτερα νοήματα διὰ τῆς θέσεως τῶν μελῶν, κυρίως δὲ διὰ τῶν λεπτοφυῶν καὶ πλήρως ἐκφράσεως χειρῶν ἢ διὰ τοῦ προσώπου· ἐννοεῖ δὲ τις διατὶ Ἕλληνας φιλόσοφοι ἐθεώρησαν τὴν χεῖρα ὡς τὴν ὑψίστην ἐκφράσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. «Χεῖρες περισσύτερον ὠραῖαι παρὰ ἰσχυραὶ καὶ τόσον χωρὶς ἐπίδειξιν τῆς δυνάμεως τῆς ἢ ὠραιότητος, χωρὶς πόθον καὶ χωρὶς μεγαλοπρέπειαν! Πόσον δικαιολογοῦν τὸν λόγον τοῦ Ἀναξα-

γόρας ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ εὐφυέστερον τῶν ζώων, διότι ἔχει χεῖρας. «Διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζώων ἀνθρώπον». Πόσον εἰς τὰ θαυμάσια αὐτὰ ὄργανα τοῦ σώματος ὁ νοῦς τοῦ Ἀναξαγόρα, παίζει τὸ ἐλεύθερον αὐτοῦ παιγνίδιον. Ὅργανα εἶναι αἱ χεῖρες, ἀλλὰ ὄχι ὀλιγότερον σημαντικά, οὔτε ὀλιγότερον πνευματικὰ ἀπὸ τὰς λέξεις. Ὅταν βλέπωμεν αὐτὰ τὰ εὐλύγιστα, ἔξυτνα, ἡγεμονικὰ μέλη, τότε ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ὡς σειρά ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἢ φιλοσοφικῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων. Ἐδῶ ἀληθῶς καὶ τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ σωματικὰ ἔχνη ὑποδεικνύουν ἓνα δρόμον. Καὶ ὅλα αὐτὰ ὀδηγοῦν εἰς τὸ ἄντρον τοῦ λέοντος» (*).

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Ἕλληνας θεωρεῖ ὡς οὐσίαν ἐκφράζεται κατ' αὐτὸν πλήρως διὰ τῆς πλαστικῆς. Ἐνεκα τοῦτου εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα ἡ πλαστικὴ ἢ κυρίως θρησκευτικὴ τέχνη, τὸ δὲ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ εἶναι, κατὰ κανόνα, πλαστικόν, ἐνῶ ἡ ζωγραφικὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἢ κυρίως θρησκευτικὴ τέχνη τῆς Δύσεως, παραγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος. Τὴν ἀντίθεσιν δὲ τῶν δύο τούτων κόσμων αἰσθανόμεθα ὅταν βλέπωμεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία σήμερον ἀκόμη ἀποκηρύττει τὰ πλαστικὰ ἔργα ὡς αἰρετικὰ ἀνοσιουργήματα καὶ ἀνέχεται μόνον ἔργα ζωγραφικῆς, τὰ ὁποῖα συγκεντρῶνουν ὅλην τὴν ἔντασιν τῆς ἐκφράσεως εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ ἀπὸ τὰ ἔσχατα τῆς ψυχῆς ἐρχόμενον βλέμμα. (Πορβλ. τὰ βυζαντινὰ μωσαϊκά, ὡς π.χ. τὸν Χριστὸν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Δαρνίου). Ἡ ἐντύπωσις αὕτη καθίσταται ἐνταῦθα ζωηρότερα διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλάκις ζωγραφίζεται μόνον τὸ πρόσωπον, τὸ δὲ λοιπὸν ἐνδεδυμένον καὶ ἐκ μετάλλου συνιστάμενον σῶμα ἐμφανίζεται ἐντελῶς ἀκίνητον καὶ ἀλύγιστον ὡς μία φαινομενικὴ μούμιαι. Ἐνταῦθα παρουσιάζεται ἡ σωματικὴ μορφή ὡς εἰκονικὴ, **δοκητικὴ**, ἐπιφάνεια, ἡ δὲ ἐσωτερικότης εἶναι τὸ πᾶν.

Ἄν δὲ ὁ Ἕλληνας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἀποκεῖ τὴν πλήρη συνείδησιν τῆς ζωῆς, ὅταν αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς εἶδος ἢ **ἦθος**, (αἱ λέξεις σημαίνουν σχεδὸν τὸ ἴδιον πρᾶγμα) τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ Ἕλληνας βλέπει τὸ νόημα τῆς ζωῆς του ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ καὶ τῇ καλλιτεργίᾳ τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς αὐτοτελοῦς τινος πλαστικῆς μορφῆς, καὶ δὴ

(*) Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην παρουσιάζονται αἱ χεῖρες τῶν αἰγυπτιακῶν ἔργων τῆς γλυπτικῆς χωρὶς ἐκφράσιν.

ὡς πρῶττει τοῦτο ὁ γλύπτης κατὰ τὴν μόρφωσιν ἀγάλματος τινος (Νικ. Ἡθικ. ἐνθ. ἀν.). Ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἔστι δὲν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ σχέσηις πρὸς τὸν πλησίον, ἀλλὰ ἡ σχέσηις πρὸς **ἑαυτὸν**. Ἡ ἠθικὴ στη ἠθικὴ ἀρετὴ, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἕλληνας ἀξιοῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ «σοφροσύνη», ἢτοι ἡ διαρκὴς ὁμολογία καὶ συμφωνία πρὸς ἑαυτὸν.

Κανὲν ἄλλο πρῶγμα δὲν δεικνύει σαφέστερον τὸ χάσμα τὸ διανοιγόμενον μεταξὺ συγχρόνου χριστιανικοῦ αἰσθηματος καὶ ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως ἢ ἡ πεποίθις τῶν ἀρχαίων ὅτι ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἔρχεται εἰς μετάνοιαν ἢ μεταμέλειαν (Ἀριστ. Νικ. Ἡθικ. 3166 α 29, 1178 β 20, 1240 β 23) Ἡ μετάνοια εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας σημεῖον ἠθικῆς ἀναξιοῦτος. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μετανοεῖ, ἢτοι σκέπτεται διαφορητικῶς, περὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον αὐτὸς εἶναι ἢ ἐπυξέει ἢτοι σκέπτεται διαφορητικῶς περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς κριτικῆς του — διότι τοῦτο σημαίνει ἡ λέξις μετάνοια δηλαδὴ ἀλλαγὴν τοῦ φρονήματος, τοῦ νοήματος — αὐτὸς ἀμαρτάνει καὶ αὐτολοιδωρεῖται. Καὶ ἡ στοικὴ ἀκόμη φιλοσοφία, μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Ἐπίκτητος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι πλησιάζει πολὺ τὸν χριστιανισμόν, διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ὑπάρχη, νὰ ζῇ (ἔσται) χωρὶς νὰ ἀμαρτάνῃ καὶ χωρὶς νὰ βλασφημῇ ἑαυτὸν, χωρὶς νὰ ἀγωνίζεται πρὸς ἑαυτὸν καὶ χωρὶς νὰ μετανοῇ (Diss. II 22, 25, Πρβλ. Ἐγχειρῖδ. 34 καὶ Μάρκ. Αὐθ. XIII, 2, 10). Τοῦτο εἶναι γενικῶς ἑλληνικὴ ἀξίωσις. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ἀὐθυπόστατος, αὐτοτελής καὶ νὰ ἐφύσκειται εἰς ἀπόλυτον λογικὴν ὁμολογίαν πρὸς ἑαυτὸν, πρῶγμα τὸ ὁποῖον ἀποκλείει διὰ τὸν Ἕλληνα οὐχὶ μόνον τὸ ψεῦδος, ἀλλὰ καὶ τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν αἰδία. (Πρβλ. Πλάτ. Πολιτεία 577 E, Νόμ. 722 C., Ἀριστ. Νικ. Ἡθικ. 1166 β 24, 1150 β 30).

Πᾶσα διάσπασις τῆς ἠθικῆς αὐτοτελείας εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα ἀπεχθὴς καὶ ἀποφεικτέα. (Πρβλ. Ἀριστοτ. Νικ. Ἡθικ. 1166 β 7, 19, 1240 β 16, 1245 α 31). Γενικῶς δὲ ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψις εἶναι ὅτι ἡ ἁρμονικὴ ἐνότης καὶ φιλία πρὸς ἑαυτὸν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ θείου (Πρβλ. Πλάτ. Ἰμῆαιος, ὅπου λέγεται περὶ θεοῦ «γνώριμον φίλον ἰκανῶς αὐτὸν αὐτῷ». Σοφοκλ. Οἰδιπ. Κολ. 309 τίς γὰρ ἐσθλὸς οὐχ αὐτῷ φίλος. Εὐριπ. Μήδεια 86. Ἀπόσπ. 460, Πλάτων Πολιτεία 351 α, 441 θ.). Ἐνταῦθα τὸ ἐγὼ δὲν ἔχει ἀκόμη τὴν δύναμιν ἐκείνην ἢτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ

ὑποφέρει κανεὶς τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν διάσπασιν τοῦ ἐγὼ πρὸς αὐτὸ καὶ ἀκριβῶς τότε νὰ ζητήσῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀπὸ πάντος ἄλλου δεσμοῦ. Μόνον δι' αὐτῆς γίνεται τὸ ἐγὼ πραγματικὴ προσωπικότης (*). Κατ' ἀντίθεσιν ἑξικὴν πρὸς τὸ χριστιανικὸν ἰουδαϊκὸν τοῦτο αἰσθημα ὁ Ἕλληνας βλέπει τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀπολύτου ἐν τῇ ἀὐθυποστάτῳ μορφῇ. Βραδύτερον δὲ, κατὰ τὸν τέταρτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἀρχίζουσι τὰ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς νὰ ἀφυλνίζονται καὶ νὰ προσλαμβάνουσι κατόπιν, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, πάντοτε παθητικωτέραν ἔκφρασιν. Εἰς τὰς δὲ ῥωμαϊκὰς προτομὰς παρουσιάζεται ἐν πραγματικῇ πλέον ἔκφρασι τὸ φυσιογνωμικὸν στοιχεῖον· τέλος δὲ εἰς τὰς τελευταίας ἀρχαίας προτομὰς τῆς χριστιανικῆς πλέον ἐποχῆς καταφαίνεται ἐν νέον μεταφυσικῶν συνειδός. (Ὅτι π. γ. τὸ ἀγαλμα τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸ μέγαρον dei conservatorio ἐν Ρώμῃ ἐκφράζον διὰ τοῦ βλέμματος, τὸ ὁποῖον ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἐπέκεινα κόσμον, καὶ διὰ τῶν λίαν ἀνοικτῶν ὀφθαλμῶν τὴν αὐτοπεποίθισιν τῆς ὑπεργείου αὐτῆς ἀρχῆς). Ὅτι δὲ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μιᾶς βαθύτης μεταβολῆς ὁλοκλήρου τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἡ λέξις ἢ διηλοῦσα τὴν ὄψιν (πρόσωπον) προσλαμβάνει τὴν ἔννοιαν τοῦ

(*) Πρβλ. Hegel XVI 239 Phil. der Religion II. Ὁ χαρακτήρ τοῦ προσώπου (ἐν τῷ Χριστιανισμῷ), ἢ μᾶλλον τοῦ ὑποκειμένου, ἔγκειται ἐν τῇ ἀναιρέσει τῆς ἀπομονώσεως, τοῦ ἀποχωρισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἠθικὴ, ἢ ἀγάπη συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀπάρνησιν τῆς εἰδικῆς ὑποστάσεως, τῆς εἰδικῆς προσωπικότητος, εἰς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς πρὸς τὴν γενικότητα, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν φιλίαν, διότι ἐνταῦθα προκύπτει ἡ ταυτότης τοῦ ἐνός πρὸς τὸ ἄλλο. Ὅταν συμπεριφέρομαι πρὸς τινὰ κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τότε θεωρῶ αὐτὸν ὡς ἴδιον, ταυτόν, πρὸς τὸν ἑαυτὸν μου. Ἐν τῇ φιλίᾳ, ἐν τῇ ἀγάπῃ παραιτοῦμαι τῆς ἀπομεμονωμένης προσωπικότητός μου καὶ κερδίζω ἀντ' αὐτῆς τὴν συγκεκριμένην, συμπληρωμένην προσωπικότητα. Ἡ ἀλήθεια τῆς προσωπικότητος ἔγκειται ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς, ἐν τῇ ἐμβυθίσει αὐτῆς εἰς μίαν ἄλλην προσωπικότητα. «Τὸ γεγονός δὲ ὅτι δέον νὰ συνυπάρξῃ τις μεθ' ἐνός ἄλλου, νὰ ἐνυπάρξῃ ἐν ἄλλῳ τινὶ, ἢ νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς ἄλλον τινὰ διὰ νὰ ἀνακαλήσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐγὼ, τὴν ἴδιαν αὐτοῦ προσωπικότητα, καταδεικνύει τὸ νόημα τῆς ἐννοίας ἢν ἔχομεν περὶ προσωπικότητος, ἢτις πραγματοποιεῖται ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ ἐν τῇ ἔξῃ μεθ' ἐνός ἄλλου».

«persona», τοῦ προσώπου ὡς ἑσωτερικῆς ὑποστάσεως. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ῥωμαϊκῆς ἐννόμου ζωῆς καὶ τῆς νομολογίας γενικῶς ἀντιπύσσεται ἡ νομικὴ ἐννοια τοῦ προσώπου, εἰς δὲ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις περὶ τῆς τριάδος ἐπιδιώκει τις διὰ τῆς λέξεως «πρόσωπον» νὰ συλλάβῃ τὸ βαιβύτατον μυστικὸν τῆς θεότητος (*). Ἐνταῦθα κεῖται ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ τῆς λέξεως καὶ τῆς ἐννοίας «προσωπικότης» καὶ «ἄτομον», «ἄτομικότης». (Persona est naturae rationalis individua substantia, ὡς ὅρισε τὸ πρῶτον ὁ Boethius τὴν ἐννοίαν ταύτην).

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταῦτα, διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἡ λέξις «εἶδος» καὶ μάλιστα πολὺ πρὸ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι ὁ ὅρος δι' ἃς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ὑπὸ «οὐσίαν», ὑπὸ «εἰδικὴν μορφήν», ὑπὸ τὸ «εἶναι» ἐνὸς πράγματος. Ὅσον ἀντικειμενικῶς ἐννοεῖ ὁ Ἕλληνας τὴν πραγματικότητα. Ὁ Πλάτων ἐννοεῖ κατ' αὐτὴν τὴν *ιδέαν*, τὴν ὑπεραισθητὴν, μεταφυσικὴν ἀλήθειαν τοῦ κόσμου μόνον διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων. Ὅπως τὸ φῶς καθιστᾷ τὰς μορφὰς τῶν σωμάτων ὁρατὰς εἰς τὸν ὀφθαλμόν, οὕτω πῶς παρουσιάζει διὰ τὸν Ἕλληνα καὶ ὁ ἀπόλυτος νοῦς, τὴν ὑπεραισθητὴν, μόνον νοητὴν «μορφήν», τὸ «εἶδος» εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας. Ἐν τῇ ἀπολύτῳ ταύτῃ ἀναλογία πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ὄρασιν ἐμφανίζεται καὶ ἡ ὑψίστη γνῶσις, ἡ γνῶσις τῶν ιδεῶν παρὰ Πλάτωνι.

Ἐνεκα τούτου εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἐννοίαν ταύτην τοῦ νοῦ διὰ τῆς ἡμετέρας ἐννοίας «Geist» «πνεῦμα», ὡς πράττουσι πολλοὶ συνήθως. Τοῦτο δὲ διότι διὰ τῆς λέξεως Geist συνυπονοοῦμεν πάντοτε τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν ἐγώ· συνάμα δὲ ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἡ μεταφράσις τῆς λέξεως «πνεῦμα» spiritus, τῆς καινῆς διαθήκης. Ἡ δὲ λέξις «πνεῦμα» κατὰ γὰρ ἀπὸ ἐντελῶς ἄλλας ὁρίζεται καὶ χρησιμοποιεῖται π. χ. ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐν ἀπολύτῳ ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐννοίας τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων «νοῦς» καὶ «ψυχὴ». Ὁ Παῦλος ἐννοεῖ ὑπὸ πνεῦμα κατὰ τὸ ὑψηλότερον ἀπὸ τὰς δύο ταύτας ἐννοίας. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ λέξις ψυχὴ ἑλλειπῶς μόνον χαρακτηρίζει τὸ νόημα ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡμεῖς ἐννοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα διὰ τῆς λέξεως «Seele». Ἡ ἑλληνικὴ λέξις

(*) Ὁ Πλάτων θὰ ἐχαρακτήριζεν, ὡς ὁ Williamowitz κάποτε εἶπε, τὰ τρία πρόσωπα τῆς θεότητος, ὡς εἶδη, ὡς μορφάς.

«ψυχὴ» σημαίνει διὰ τὸν Ἕλληνα ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐντεῦθεν τὸ ζωηφόρον, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μεταβάλλει τὸ ἀνόργανον σῶμα εἰς ὄργανικόν. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταγενεστέρῃ φιλοσοφίᾳ, ὡς τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους, ψυχὴ σημαίνει τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἣτις δημιουργεῖ ἅπαντα τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἀπὸ τῶν φυσικῶν ὑπάρξεων μέχρι τῆς ὑψίστης φιλοσοφικῆς γνώσεως τοῦ νοῦ. «Ψυχὴ» εἶναι λοιπὸν, ὡς θὰ ἦ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ μιᾶς ἐπιτυχῶς ἐκφράσεως τοῦ Hegel, ἡ ψυχὴ, ἣτις δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρης ψυχῆς «die Seele, die noch nicht seelenvoll ist». Καίτοι δὲ ἡ ἐννοια τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει εἰς τὰ μυστήρια καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτῶν ἐμπνευσθέντας φιλοσόφους, ἀτομικότεραν, καὶ ἂν θελή τις, ὑποκειμενικότεραν χοιρίαν, ἐν τούτοις ἡ μετὰ τῆς ἐννοίας ταύτης συνδεδεμένη διδασκαλία τῆς μετεμψυχώσεως καταδεικνύει πόσον μακρὰν παραμένει ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐντελῶς ἀτομικὴν ἀντίληψιν τῆς προσωπικότητος, ἣτις εἶναι ἀροῦκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν σύγχρονον ἐννοίαν τῆς ψυχῆς. Ὁ Παῦλος χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον γήινον ἄνθρωπον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πνευματικόν, ὡς *ψυχικόν*.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουν ἐπιτοχῶς ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταφράσωμεν ἑλληνικοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους εἰς τὰς συγχρόνους ἡμῶν γλώσσας. Πᾶσα δὲ ἀπόπειρα πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας «ψυχὴ» ὡς ἅπαντ' αὕτη εἰς τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους, διὰ τῆς λέξεως «Seele» παραποιεῖ τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς νόημα καὶ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς χοιρίαν, διότι ἡ ἐννοια ἐκείνη ἀνήκει εἰς ἓνα ἐντελῶς διάφορον κόσμον ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας, εἰς ἓνα κόσμον διὰ τὸν ὅποιον ἡ φυσικὴ ζωὴ ἦτο ἀκόμη ἢ μοναδικὴ καὶ ἢ ἀληθής.

II

Ἡ θεμελιώδης μορφή τοῦ ἑλληνικοῦ διανοεῖσθαι.

Πρέπει ὁμως νὰ συλλάβωμεν τὸ πρόβλημα ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς εἰδικῆς ἐννοίας, ἀλλὰ περὶ τῆς χαρακτηριστικῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιστημονικοῦ διανοεῖσθαι γενικῶς, ἣτις ἐπίσης διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν μορφήν τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Τὸ σημερινὸν ἐπιστημονικὸν λογικὸν συνειδὸς διακαθορίζεται κυρίως ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος. Ὁ

εἰς τὸν Ἑλληνα αὐτονόητον· τὸ ἠθικόν, τὸ ἄξιον συνίσταται εἰς τὸν ἀριθμὸν, εἰς τὴν συμμετρίαν, ἁρμονίαν, εἰς τὸ μέσον τῶν ἀντιθέσεων (μεταξὺ τοῦ ὑπὲρ τὸ μέτρον καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν μέτρον.) Τὸ ἀπόλυτον, τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν εἶναι καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ **μέτρον**, τοῦτο δὲ εἶναι δι' αὐτὸν ἡ αἰδῖος φύσις (Φίληβ. 66 α). Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀναλογία (τὸ ἴσον) ἐνῶ ἡ ὕλη εἶναι τὸ μείζον καὶ τὸ ἔλαττον.

Συνεπῶς δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατὰ Πλάτωνα καὶ κατ' ἄλλους εἶδος τι γεωμετρίας· εἰς τὴν σκέψιν δὲ αὐτὴν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ ὀξύτερος αὐτοῦ ἀντίπαλος, ὁ Δημόκριτος, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτινος ἡ γενικὴ διδασκαλία περὶ ἀρετῆς ὡς περὶ **μεσότητος**, περὶ τοῦ μεταξύ, μόνον ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης παρ' Ἑλλησιν ἀντιλήψεως ἀποκτᾷ νόημα καὶ σημασίαν. Τοῦτο δὲ διότι ἡ κυρία ἀρετὴ τῶν Ἑλλήνων, ἡ σωφροσύνη, εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ἀρετὴ τοῦ μέτρου, καθ' ἣν τὸ ἄτομον δέον νὰ διαμορφώνη πλαστικῶς τὸ ἦθος του.

Ἐνῶ ὁ Faust ἀναζητεῖ τὸν δεσμὸν ὁ ὁποῖος «συγκρατεῖ τὸν κόσμον εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ» καὶ θέλει νὰ ἴδῃ πᾶσαι τὴν ἐνεργητικὴν δύναμιν καὶ τὸν σπόρον», διὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιον ὅτι τίποτε ἄλλο ἢ σχέσις ἀριθμῶν (δηλαδή ἡ γεωμετρικὴ ἀναλογία) εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ τὸ σύμπαν (Γίμ. 31 C.)· ἡ αὐτὴ δὲ ἀναλογία εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ ἔσχατος **δεσμὸς** τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας. Μόνον ἐκεῖνος ὅστις γνωρίζει τὸ μυστικὸν τοῦ καλουμένου πλατωνικοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ ὁποῦ οἱ νόμοι κυριαρχοῦν ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς, τῆς κατὰ περιοδικὸν ῥυθμὸν κυκλικῶς κινουμένης ζωῆς τοῦ μακροκόσμου καὶ τοῦ μικροκόσμου, μόνον ἐκεῖνος δύναται, κατὰ τὴν ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἐκπεφρασμένην πεποίθησιν τοῦ Πλάτωνος, νὰ διευθύνῃ τὴν πολιτικὴν μετὰ νοῦ. (Πολιτείας 546 E.) Καὶ ἡ οὐσία τῆς δικαιοσύνης, τῆς δευτέρας κατ' ἄξιαν ἀρετῆς, συνίσταται καὶ κατ' Ἀριστοτέλη, ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ δικαστὴς μετρώσιν εἰς ἓνα ἕκαστον, κατὰ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς γεωμετρικῆς ἢ τῆς ἀριθμητικῆς ἀναλογίας, τὸ προσῆκον εἰς αὐτόν.

Ἐπίσης καὶ αἱ κατ' ἰδίαν ἐπιστῆμαι ζητοῦσιν εἰς τὰ διάφορα πεδία καὶ ἔχουσιν ὡς κυριώτατον σκοπὸν τὴν γνῶσιν τῆς ἀναλογίας, τοῦ μέτρου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ. Οὕτω πως ἐννοεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τὴν ἀσθένειαν, τὴν ἀδυναμίαν, τὴν δυσμορφίαν τοῦ σώματος ὡς ἀσυμμετρίαν, δυσαναλογίαν τῶν μερῶν καὶ τῶν σχέσεων

αὐτοῦ. Σκοπὸς τῆς ἰατρικῆς τέχνης εἶναι τοῦτο ἀκριβῶς· εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν ἀντιθέσεων νὰ τρέξῃ εἰς βοήθειαν τοῦ ὑποκύπτοντος στοιχείου καὶ οὕτω νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν διαταραχθεῖσαν ἀναλογίαν (τὸ μέσον.) Ἡ **ὠραιότης** οὐδέποτε ἐσήμανε διὰ τοὺς Ἑλληνας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἄλλο τι ἢ τὴν συμμετρίαν τὴν ἐκφραζομένην δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων· ἡ συμμετρία δὲ αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοσ ὡς ἡ **οὐσία** τῆς ὠραίας μορφῆς, (τοῦ καλοῦ εἶδους), τοῦ ὠραίου σώματος, ὡς πρόπει ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ διαπαιδαγωγῇ καὶ ἀναπτύσῃ τούτο ἡ γυμναστικὴ, ἐν δὲ τῇ εἰκόνι νὰ διαμορφώνη ἡ τέχνη. Ἡ διὰ τῶν ἀριθμῶν ἐκφραζομένη ἁρμονία αὕτη, ἡ εὐροθυμία, ἡ τάξις εἶναι εἰς τὸν Ἑλληνα ἡ ὑψίστη σημασία τῆς ὠραιότητος γενικῶς, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ἀναζητῇ τις αὐτὴν εἴτε εἰς τοὺς τόνους τῆς μουσικῆς, εἴτε εἰς τὰ ἔργα τῶν καλῶν τεχνῶν, εἴτε εἰς οἰονδήποτε ἀντικείμενον τῆς χειροτεχνίας· καὶ οἱ γλύπτται (ὡς ὁ Πολύκτητος εἰς τὸν **κινῶνα** αὐτοῦ) ἐζήτησαν πάντοτε νὰ διατυπώσουν ἀντικειμενικῶς τὴν ἰδίαν αὐτῶν περὶ ὠραιότητος ἔννοιαν διὰ τοιούτων ἀκριβῶν μαθητικῶν σχέσεων. Εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα ἀλλοιοῦται ἡ ἔννοια τῆς ὠραιότητος καὶ προσλαμβάνει περιεχόμενον ὀριστικώτερον καὶ πνευματικώτερον. Ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου δὲ δίδεται ἡ φιλοσοφικῶς μεγαλοπρεπεστέρα καὶ μεγαλοφυεστέρα διατύπωσις τῆς ἔννοιαι τῆς ὠραιότητος. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀρχαία ἔννοια τῆς ὠραιότητος, ἡ συμμετρία, ἐξηκολούθησε νὰ διακαθορίζῃ τὴν τέχνην τῆς Δύσεως ἕως τῆς ἐποχῆς τοῦ Barock. Διὰ τὸν Ἑλληνα ἡ ὠραιότης παντὸς καλλιτεχνήματος καὶ τῶν ἔργων τῆς ποιήσεως συνίσταται εἰς τὴν συμμετρίαν τῆς ἀναλογίας αὐτοῦ, ἤτοι εἰς τὸ «μέτρον». Ἐκαστον σύγγραμμα τῶν ἀρχαίων εἶναι συμμετρικῶς συντεθειμένον καὶ δι' ἡ κατὰ τρόπον μόλις πλέον εἰς ἡμᾶς αἰσθητόν. Οὕτω πως δὲν θὰ ἐκπλαγῇ τις πλέον ἂν ἀκούσῃ, ὅτι κατὰ τοὺς περισσοτέρους Ἑλληνας φιλοσόφους ἡ οὐσία καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς συνίσταται εἰς μέτρον, ἀριθμὸν, ἁρμονίαν, ὡς εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν σωματικῶν στοιχείων κατὰ Δημόκριτον, ἢ εἰς τὰς ἐντελῶς ἀφηρημένας μαθηματικὰς σχέσεις κατὰ Πλάτωνα. Καὶ ἡ ὠραιότης καὶ ἡ ὕγεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐννοεῖται, ἀπολύτως ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς ἐκείνην τοῦ σώματος, ὡς συμμετρία, ὡς μέσον μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων αὐτῆς. Διὰ τὸν συνήθη Ἑλληνα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Φαίδωνος τοῦ Πλάτωνος, ἡ πασιφανὴς σκέψις εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς εἶναι, ἁρμονία, ἀναλογία ἀριθμῶν (ὡς καὶ ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ κατὰ Πλάτωνα) Καὶ

ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος ἡ φύσις ὀρίζεται ὡς «αὐτοκινοῦμενος ἀριθμὸς». Ποῦς σήμερον ἐξ ἡμῶν ἐννοεῖ τοῦτο!

Μόνον ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσῃ τις τὸν ἐκπληκτικὸν ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸν τῆς ὀράσεως καθ' ὃν αἴτιη εἶναι, κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς θεωρουμένη, ἀναλογία ἀριθμῶν, λόγος, μέση ἀναλογία, μεσότης μεταξὺ τῶν ὀρῶμένων ἀντικειμένων. Τοῦτο καταδεικνύει τὸν ἰδιάζοντα τρόπον τοῦ ἑλληνικοῦ ὀφθαλμοῦ, καθ' ὃν οὗτος ἔβλεπε τὸν κόσμον. Ὅπως εἰς τὸ σῶμα ὑπάρχει βαθύτατα ἐμρυτευμένον τὸ ἐνστικτὸν πρὸς ὑγείαν, πρὸς μέτρον, καὶ θεωρεῖται τοῦτο ὡς ἡ κατὰ φύσιν αὐτοῦ ἰδιότης, οὕτω πως εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, οὐσιώδεις διὰ τὸν ὀφθαλμὸν, ὅτι ἔχη τὸν πόθον πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ μέτρου. Εἶναι ἀκριβῶς τὸ βλέμμα καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ καλλιτέχνου, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Goethe λέγει κάποτε: es muss genügsam sein.

Ὅταν λήβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν χαρακτηριστικὸν τοῦτον τρόπον τοῦ Ἑλλήνος, καθ' ὃν οὗτος βλέπει τὸν κόσμον, τότε μόνον ἐννοοῦμεν ὀλόκληρον τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ κυρία ἐπιστήμη τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀκριβῶς ἡ μαθηματική, καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις ἡ σημαίνουσα τὴν γνῶσιν γενικῶς, ἦτοι ἡ λέξις μύθημα, ἔδωκε εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην τὸ ὄνομά της. Τὸ κεντρικὸν ὅμως πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ θεωρία περὶ τῶν ἀναλογιῶν. (Λόγος, μεσότητες). Ἡ θεωρία αὕτη γίνεται τὸ βοηθητικὸν νῆμα διὰ τὰς σπουδαιότητας αὐτῆς ἀνακαλύψεις καὶ ἀναπτύσσεται εἰς τὰς λεπτομερεῖς λεπτομερείας αὐτῆς κατὰ τρόπον θεωρούμενον ὑπὸ τῶν συγχρόνων μαθηματικῶν ὡς ἐντελῶς περιττόν. Οὕτω πως εἶναι φανερόν ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν φυσικὴν καὶ γενικῶς πειραματικὴν ἐπιστήμην, παρὰ τὰς σπουδαίας συμβολὰς αὐτῶν εἰς εἰδικὰ μέρη, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον μίαν ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν βασιζομένην πραγματικὴν τεχνικὴν. Ἡ μηχανικὴ, ἡ ὀπτικὴ καὶ ἡ ἀκουστικὴ, τὰς ὁποίας ἐκαλλιέργησαν εὐρύτατα, ἦσαν δι' αὐτοὺς *μαθηματικαὶ* ἐπιστήμαι καὶ ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτῶν μόνον ἐφ' ὅσον παθεῖχον καθαρῶς μαθηματικὸν ἐνδιαφέρον. Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ ἐσχάτη οὐσία τῆς φύσεως κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὴν μορφήν τῶν μαθηματικῶν αὐτῶν σχέσεων, τῶν ἐκφραζομένων δι' ἀριθμῶν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν δυναμικὴν αἰτιότητα. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικόν

ὅτι καὶ εἰς τὴν *μηχανικὴν* ἀνέπτυξαν μόνον τὴν στατικὴν—τὴν δυναμικὴν ἐπέπροτο νὰ θεμελιώσῃ ὁ Galilei κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ἐν τέλει ἂν ὑπενθυμίσωμεν μόνον ὅτι ἡ θεμελιώδης ἐννοια τῆς μαθηματικῆς, τὸ «ἐν», γίνεται ἡ σπουδαιότατη φιλοσοφικὴ κατηγορία καὶ δὴ πρὸς χαρακτηρισμὸν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἡμεῖς τόσον συχνά, καὶ ὅμως ἀστόχως, ἀποδίδομεν διὰ τοῦ ὄρου «*ἀντικείμενον*». (Τὸ ἐν εἶναι παρὰ Πλάτωνι σχεδὸν τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἀληθές, καλόν).

Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη τῶν διαφορῶν πεδίων καὶ τρόπων τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὸν κόσμον λογικῶς, λογοκρατικῶς, θὰ εἶναι βεβαίως ἀρκετὴ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι διὰ τὸν Ἕλληνα τὸ μέτρον καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι τῷ ὄντι σπουδαία ἐννοια πραγματικότητος καὶ ἀληθείας διὰ τῆς ὁποίας μετρεῖ τὰ πάντα. (Ἀριστοτ. ἔθν. ἀν. 1138β20). Τοῦτο δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἐὰν ἡ ἀπλοϊκὴ πρακτικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων διεννοεῖτο κατὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν διὰ οὐσιωδῶς διαφορῶν κατηγοριῶν ἢ ἡ ἰδική μας συνείδησις. Μόνον ἡ λογοκρατικὴ ἐπιστημονικὴ αὐτῶν θεωρία κινεῖται δι' ἄλλων μορφῶν τοῦ σκέπτεσθαι. Διὰ τοὺς Ἕλληνας αἱ μορφαὶ αὗται δὲν ἦσαν κεναί, ὅπως δι' ἡμᾶς, ἀλλ' ἦσαν πεπληρωμέναι μὲ ἐντελῶς εἰδικῶν ζωντανῶν περιεχόμενον τῆς ζωῆς αὐτῶν. (Ποβλ. Ἀριστοτέλ. ὡς ἀν. 1138 β 20).

III

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐννοια τοῦ κόσμου.

Ἐντεῦθεν βλέπει τις πόσον ὀξυκῶς διάφορος εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες διεννοοῦντο καὶ κατενόουν τὴν ζωὴν καὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας. Δύναται τις δὲ νὰ ἐνοήσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ δυτικοῦ πνεύματος κατὰ μέγα μέρος ὡς τὸν ἀγῶνα τῆς ἰδικῆς μας, ἐσωτερικῆς ἐννοίας, τῆς ἀληθείας, ἐναντίον τῆς ξένης ἐκείνης μορφῆς τοῦ σκέπτεσθαι, τῆς ἐπιβληθείσης εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς αὐθεντικότητος τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Βεβαίως εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς λαοὺς, κυρίως δὲ εἰς τὸ γαλλικὸν πνεῦμα, ἡ μορφή αὕτη τοῦ σκέπτεσθαι δὲν εἶναι τόσον ξένη ὅσον εἰς ἡμᾶς τοὺς Γερμανοὺς. Εἰς τὸ γαλλικὸν πνεῦμα αἱ κατηγορίαι τοῦ μέτρου (mesure) τῆς ἀναλογίας (proportion) καὶ τῆς ἁρμονίας (harmonie) ἦσκησαν μίαν ἐπίδρασιν ἢ ὁποία διακαθορίζει παρ' αὐτῶν

ἀκόμη σήμεραν τὸ διανοεῖσθαι καὶ τὴν ζωὴν. Καὶ ἐντελῶς σύγχρονοι ἀρχιτέκτονες διατυποῦν τὸ πρόγραμμά των διὰ λόγων, οἵτινες παρουσιάζονται ὡς ἠχὸ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἰδεῶν (*).

Εἰς ἡμᾶς ὁμως τοὺς νεωτέρους ἀνθρώπους ἡ νοστροπία αἴτη, ἡ θεωροῦσα τὸ μέτρον καὶ τὸν ἀριθμὸν ὡς τὴν οὐσίαν, ὅσον γοητευτικὴ καὶ ἂν εἶναι εἰς ἡμᾶς, ἐσωτερικῶς μένει πάντοτε ξένη. Εἶναι μία λογοκρατία καὶ ὁμως δυσκόλως προσιτὴ εἰς ἡμᾶς. Ἡ σύγχρονος λογοκρατία θέλει νὰ συλλάβῃ τὴν φύσιν εἰς τὴν ἐνδοτάτην αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἐνδοτάτα αὐτῆς. Ἡμεῖς κατατέμνομεν τὸν κόσμον εἰς τεμάχια, ὥπως τὰ παιδιὰ τὴν κούκλα αὐτῶν, τὰ ὅποια θέλουν νὰ ἴδουν τί εἶναι ἐντὸς αὐτῆς. Ἡμεῖς καταστρέφομεν οὕτω πῶς τὴν ὠραιότητα τῆς ἐμμέτρου ζωῆς. Ἡ ἑλληνικὴ τῶναιον λογοκρατία ἀφίνει εἰς τὴν ζωὴν τὴν μορφήν, τὴν ὠραιότητα καὶ τὸ εἶδος αὐτῆς, συνάμα δὲ προσδίδει εἰς αὐτὴν τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατ' ἀπόλυτον τρόπον. Καὶ ὁ λογοκρατούμενος ἑλληνικὸς κόσμος μένει ὠραῖος, διότι δὲν γνωρίζει οὔτε τὸ πείραμα, οὔτε τὴν τεχνικὴν, οὔτε τὴν μηχανήν. Καὶ τὸ λογοκρατούμενον ἑλληνικὸν συνειδὸς διατηρεῖ τὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν τρόπον ἰδιάζουσαν κατάστασιν τοῦ θεῖσθαι, προσλαμβάνει δὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ θεωρία. Ἡ speculatio δὲ ὄν νὰ ἐννοηθῇ μόνον ὡς ἡ λατινικὴ μετάφρασις τῆς ἑλληνικῆς λέξεως θεωρία. Εἰς τὴν μεταβολὴν δὲ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ταύτης καταπτόζεται ἐξ ἄλλου δλόκληρος ἡ ἀπίστασις τῆς ἰδικῆς μας φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς. «Οἱ Ἕλληνες ζοῦν» λέγει κάποτε ὁ Nietzsche, «ὡς ἂν ἐνόμιζον ὅτι οἱ θεοὶ τοὺς παρατηροῦν πάντοτε». Ἐνῶ ἐκεῖ κίττω εἰς τὴν Γροίαν ἢ φοβερὰ τῶν ἀνθρώπων τύχη ἐκτελεῖται κατὰ τὸν ἀτεγκτον νόμον τῆς ἀνάγκης, ὁ Ζεὺς κάθηται ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ

(*) Πρβλ. Corbusier. Kommande Baukunst «ὁ ἀρχιτέκτων πραγματοποιεῖ διὰ συνειρημοῦ τῶν μορφῶν μίαν τάξιν, ἡ ὁποία εἶναι καθαρὸν δημιουργημὰ τοῦ πνεύματός του. Διὰ τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ, προξενεῖ ἐν ἡμῶν βαθυτάτην ἠχὴν, χαρίζει εἰς ἡμᾶς τὸ μέτρον μὴς τάξεως, τὴν ὁποίαν αἰθανόμεθα ἐν ὁμοφωνίᾳ πρὸς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Σελ. 37. Ἡ ἐργασία τοῦ μαθηματικοῦ εἶναι μία τῶν ὑψίστων ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος». Σελ. 53. «Τὸ μέτρον τῆς ἐνόητος ρυθμίζει πᾶσαν ἐργασίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος, φέρει τάξιν παντοῦ...διὰ τοῦ μέτρον εἰς τὴν τάξιν. Τὸ ἔργον εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ ἐγώ, εἶναι τὸ μέτρον τοῦ ἐγώ. Εἶναι τὸ μέτρον τῶν ἀνθρώπων—συνυφαίνεται ἁρμονικῶς μετ' αὐτοῦ».

χαίρει θεωρῶν (ὄρθων φρένα τέρομεν. Ἰλιάς XX, 23). Τὸ θεῖσθαι τοῦτο τῶν θεῶν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος ὡς ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἡ δὲ μετοχὴ εἰς αὐτὸ εἶναι ὁ σκοπὸς παντὸς ἔρωτος πρὸς γνῶσιν. Διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ κατὰ τὴν μᾶλλον ἀρηρημένην θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ ὑψίστη φιλοσοφικὴ γνῶσις τοῦ ἀπολύτου **θεωρία**. Ἐνεκα τοῦ αὐτοῦ δὲ λόγου τὸ ὑψίστον αὐτῆς ἀντικείμενον ὀνομάζεται εἶδος, ἰδέα. Ἐνεκα δὲ τῆς αὐτῆς αἰτίας ὁ γήϊνος αὐτὸς κόσμος, τὸ σύμπαν ὑπὸ τὴν ὄρατὴν αὐτοῦ μορφήν, ἡ ὡς ὁ Πλάτων λέγει, ὁ ὄρατὸς θεὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἀντικείμενον τῆς ἀστρονομίας, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, κατὰ τρόπον λίαν ἐκπληκτικὸν δι' ἡμᾶς, ὡς τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν ὄντολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν αὐτῶν προσπαθειῶν. Ὁχι μόνον εἰς τοὺς καλουμένους προσωκρατικούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἀποτελεῖ ὁ κόσμος, ὁ μακρόκοσμος, ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἀντικειμένων τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς θεολογίας, διὰ τοῦ ὁποῖου αἱ μᾶλλον ἀφηρημένα μεταφυσικὰ αὐτῶν ἔννοιαι προσλαμβάνουν πολλάκις συγκεκριμένην ἔννοιαν. Οὔτω πῶς εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ὁ νοῦς εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ νοῦς εἰς τὸν μακρόκοσμον (θεὸς τοῦ κόσμου) μία καὶ ἡ αὐτὴ διανοητικὴ κίνησις, ἥτις ἐκφράζεται κατὰ Πλάτωνα εἰς τὸν μακρόκοσμον διὰ τῆς καθημερινῆς, κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος ἐπαναλαμβανομένης καὶ ἀστρονομικῶς ὑπολογιζομένης, κυκλικῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος. Ἡ κυκλικὴ δὲ αὕτη κίνησις γίνεται εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ σύμβολον διὰ τὸ διανοεῖσθαι καθόλου. Αἱ μεταφυσικαὶ ἔννοιαι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν ἐννοοῦνται εἰς τόσον μεγάλον βαθμὸν ὡς ἀφηρημένα, ὡμοῖαι πρὸς τὸν κενὸν χῶρον τοῦ ἀπείρου, ὅσον ἡμεῖς ἡμεῖς συνειθισμένοι νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτὰς ἐν τῇ δυτικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ αὐθαιρέτως ἐξηγοῦμεν τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσῃ τις τὸ βιβλίον Δ τῆς Ἀριστοτελικῆς φυσικῆς διὰ νὰ ἴδῃ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ἡ ἀστρονομία ἀκόμη γίνεται ὄργανον τῆς γνώσεως θεοῦ, τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Τόσον συγκεκριμένως, τόσον ἐγκοσμίως ἐννοοῦνται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ αὐτὰ τὰ ὑψιστα προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς θεολογίας. Ἡ αἰτία τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἀκόμη ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸ ἐπίγειον αὐτῆς ἀποτέλεσμα, ἐκεῖ δὲ ὅπου, ὡπως παρὰ Πλάτωνι, χωρίζεται ὡς μεθυπάρχουσα ἰδέα, δὲν ἐννοεῖται, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ **περιεχόμενον** αὐτῆς, ὡς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν κόσμον.

Ἡ παράδοξος αἰτή κυριαρχία τῆς ἀστρονομικῆς—κοσμικῆς ἀντιλήψεως ἀποτελεῖ ἐν τῶν γεγονότων ἐκείνων τῶν ὁποίων ὀλόκληρο ἢ σημασία δέον νὰ διωσαφηγισθῆ ἵνα κατανοήσωμεν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Πρὸς κατανόησιν τῆς παραδόξου ταύτης, τόσον διαφορετικῆς τῆς ἡμετέρας, νοσηροπίας εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ὁ κόσμος, διὰ τὸν Ἕλληνα γενικῶς, εἶναι ἀπόλυτος, ταυτέστι αἰώνιος καὶ ἀδημιούργητος. Ὁ κόσμος, αἱ δυνάμεις αὐτοῦ εἶναι εἰς τὸν Ἕλληνα θεός, ὁ κόσμος εἶναι θεὸς καὶ πλήρης θεῶν. Ὁ Πλάτων συλλαμβάνει βεβαίως ἐν τῷ Τιμαίῳ, καὶ μάλιστα τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τὴν σκέψιν μιᾶς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ ἀκόμη ὁ κόσμος δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς θεότητος ἐκ τοῦ δηθενός, δὲν δημιουργεῖται δι' ἐλευθέρας δημιουργικῆς πράξεως, ἀλλὰ ἡ ὑπὸ τῆς αἰωνιότητος ἤδη ὑπάρχουσα ὕλη προσλαμβάνει διὰ τοῦ δημιουργοῦ τὴν τωρινὴν, κανονικὴν αὐτῆς μορφήν, ταυτέστι τὴν μαθηματικὴν καὶ ἀστρονομικὴν τοιαύτην. Ἐνεκα δὲ τούτου δὲν ἔπρεπε νὰ ὁμιλῆ τις παρὰ Πλάτων περὶ ἐνός δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ, ὅπως ὁ Καντ πράττει τοῦτο, μόνον περὶ ἐνός ἀρχιτέκτονος τοῦ κόσμου. Συγγράμματα πρέπει νὰ λάβῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ὁ Πλάτων ὀλόκληρον τὴν ἀντίληψιν αὐτῆν ἐνός δημιουργοῦ καὶ μιᾶς δημιουργίας ἀξιοῖ νὰ τὴν ἐννοήσωμεν ὡς μίαν μυθικὴν μόνον παραβολὴν (εἰκὸς μῦθος) διὰ τὴν αἰώνιον λογικὴν ἀντικειμενικὴν σχέσιν τοῦ ὄντος.

Πόσον διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ βιβλίου τῆς γεννήσεως», ἐν ἀρχῇ τῆς ὁποίας ἀρέσως λέγεται, «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.» Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τὴν ἰουδαϊκὴν οὐδὲν προηγείται τῆς δημιουργίας. Οὔτε χάος, οὔτε μηδέν. Ὁ κόσμος εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ κατὰ τεθειμένον ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἀνθυπόστατον ὑπαρξιν ἐνέχει. Διὰ τοῦτο δὲ ἐνταῦθα διὰ πρώτην ἰσορῶν ὁ κόσμος ἀποβιάλλει τὴν θεότητα αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐννοίας τῆς δημιουργίας αἴρεται ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ οὐσία, τὸ δὲ ἀπόλυτον, τὸ θεῖον ὄχι μόνον τίθεται ἐκτὸς κόσμου, ἀλλὰ εἶναι γενικῶς ἐκεῖνο ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὁ κόσμος εἶναι μηδέν. Διὰ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης περὶ κόσμου ἐκκρούζεται μία θερησκευτικὴ συνείδησις ἣτις, ὀφείλει τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς εἰς τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς ἐλευθέρας ἠθικῆς βουλήσεως, τῆς ὁποίας τὸ αἶτημα εἶναι ἰσχυρότερον πάσης δυνάμεως τοῦ κόσμου. Διὰ τὴν συνείδησιν αὐτῆν ὁ, οὔτω πως ἀποβαλὼν τὴν θεότητα αὐτοῦ, κόσμος μεταβιβάζεται κατὰ τὴν πε-

ζὴν καὶ κοινὴν λογικὴν εἰς μίαν γυμνὴν ἀδιάφορον σχέσιν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν.

Ἐντελῶς διάφορος εἶναι ὁ μῦθος τῶν Ἑλλήνων ἢ καὶ τῶν Ἰνδῶν ἢ καὶ οἱοςδήποτε ἄλλος προῖουδαϊκὸς ἢ προχριστιανικὸς μῦθος, ὅστις θεωρεῖ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ὄντα οὐχὶ ὡς δημιουργηθέντα ἀλλὰ ὡς ἀναπτύχθέντα διὰ μιᾶς κοσμογονικῆς ἢ θεογονικῆς διαίτησις, τέλος ὡς προκύψαντα ἐξ ἐνός σκοτεινοῦ βάθους (ὁπωσδήποτε καὶ ἂν θεωρεῖ τις τοῦτο εἴτε ὡς χάος, εἴτε ὡς νύκτα, εἴτε ὡς οὐρανόν, εἴτε ὡς ὠκεανόν, εἴτε ὡς ἀπειρον οὐσίαν, ὅπως τὸ ὕδωρ κ.τ.λ.) (1). Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ πρώτη αἰτία δὲν εἶναι διὰ τὴν πρώτην μορφήν ὑπάρξεως τοῦ κόσμου κατ' οὐσίαν διάφορος ἀπὸ τὰς μεταγενεστέρων βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως, αἵτινες προσέκυψιν ἐξ αὐτῆς, ἀλλὰ ἐνυπάρχουν, ἐν αὐτῇ ὡς ἐν τῷ σπόρῳ ἢ τοῦλάχιστον ἐν τῇ δυνάμει. Εἰς τὸν μῦθον τοῦτον παρατηροῦμεν τὴν μίαν γενεάν τῶν θεῶν ἐπακολουθοῦσαν μετὰ τὴν ἄλλην οἶονεὶ ὡς σύμβολον πάντοτε ἀνωτέρων βαθμίδων τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου (1), ἕως ὅτου τέλος φθάσει εἰς τὴν μεμορφωμένων καὶ ἠθοκρατουμένην τάξιν τοῦ κόσμου τοῦ Διὸς καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὸ ἔσχατον ἀποτελεσμα τῆς τελειοποιήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ ὅλου ἀγενεαὶ κατάγονται ἐν τέλει ἐκ τοῦ σπόρου τῆς πρώτης αἰτίας. Ὁ κόσμος εἶναι οὕτω πως αἰώνιος, ἀγέννητος, ὑπῆρξε πάντοτε, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ ἐκφράζεται πάντοτε διὰ τῆς ἀναγκαίας ταύτης θεογονικῆς διαδικασίας τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀκριβῶς ἡ μοῖρα (μοῖρα, δίκη, ἀνάγκη) εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆκουν τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ καὶ αὐτοὶ οἱ θεοί. Ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς εἶναι ἡ γέννησις. Ὅχι διὰ δημιουργίας, ἀλλὰ διὰ γεννήσεως γεννᾶται ὁ κόσμος καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι τὸ δημιουργεῖν, ἀλλὰ τὸ γεννᾶν ἢ ὑψίστη ἐννοία τῆς γεννήσεως, τὰ δὲ μυστήρια τῆς γεννήσεως καὶ ὀλοκλήρου τῆς γενεθολογίας θεωροῦνται ἐνταῦθα ὡς τὰ ὑψίστα θερησκευτικὰ μυστήρια. Διὰ τῆς ἐννοίας τῆς δημιουργίας καὶ διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς στηριζομένης ἠθικῆς ἀφαιρεῖται κατόπιν καὶ ἀπὸ τὴν σφαιρῆς γενεθολογίας ἠθικῆς αὐτῆς καὶ ἐκπίπτει εἰς κατὰ ἀμαρτωλὸν ἢ ἀπλῶς φυσικὸν ὡς καὶ ἡ θεότης τοῦ κόσμου ἐν γενεαί. Δημιουργεῖν ση-

(1) Παράβ. Ἀριστοτέλ. τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ μεταφ. 1072 α 20 1071β 27 κ.τ.λ.

(1) Παρ. β. chelliny II 2. 161 Οσμ. ἀποσ. β 21 α.

μαίνει θέτειν τι ἐξηρητημένον ἔκ τινος, γεννῶν δὲ θέτειν αὐθυπόστατον τι. Διὰ τὸν Ἕλληνα εἶναι ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κίετι τὸ ἀπόλυτον, τὸ αὐθυπόστατον, τὸ ἔχον τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ, ἔνεκα τούτου δὲ ἐννοεῖται ὡς γεννηθεὶς διὰ κοσμογονίας. Διὰ τοῦ κοσμογονικοῦ μύθου ἐκφράζεται, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς δημιουργίας, σαφέστατα ἢ αὐτοσυνείδησις τοῦ Ἕλληνος, ὅστις ἀπέναντι τοῦ κόσμου ἔχει μόνον τὴν ἐλευθερίαν νὰ παραδεχθῇ τὴν μοῖραν, χωρὶς αισθηματικότητας, ὅπως ὁ Ἀχιλλεὺς, καὶ ὅστις ὅμως δὲν γνωρίζει τὴν ὑποκειμενικότητα ἐκείνην τῆς ἐλευθέρας δημιουργικῆς αὐθαιρεσίας, ἣτις τολμᾷ νὰ λάβῃ τὴν τελευταίαν ἀπόφασιν ἀπ' ἑαυτῆς καὶ ἐπ' αὐτῆς στηριζομένη νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς τύχης, ὡς καὶ περὶ ἐκείνης τοῦ κόσμου. Ὁ εὐσεβὴς Ἕλληνας δὲν ἀντλεῖ συνεπῶς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως αὐτοῦ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μιντεῖον ὡς ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς φωνῆς τοῦ θεοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς μοῖρας αὐτοῦ. Δὲν γνωρίζει ἀκόμη τὴν δημιουργικὴν ἐκείνην δύναμιν τοῦ πνεύματος, ἣτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικήτῃ καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα εἰς τὴν ὄψιν αὐτῆς.

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας, ὅσαςδὴποτε μεταβολὰς καὶ ἂν παρουσιάτῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας εἶναι κατ' οὐσίαν *μία* καὶ ἡ *αὐτή*. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα διερμηνεύουσιν τὴν *μίαν* καὶ *μόνην* ταύτην ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία εἶναι πάντοτε *ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς* καθ' ὅλου. Ἡ μεταβολὴ ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ ἡ σὺν αὐτῇ συντελουμένη μεταβολὴ τοῦ τρόπου καθ' ὃν αἱ ἐκάστοτε ἱστορικαὶ ἐποχαὶ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐννοήσουν τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας, νὰ διερμηνεύσουν τὸ *νόημα* τῆς ζωῆς, ἤγαγον πολλοὺς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας στερεῖται τῆς ταυτότητος ἐκείνης ἣτις διακρίνει τὰ θέματα ὅλων τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. Τὰ θέματα τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν ὑπῆρξαν πάντοτε σχεδὸν τὰ αὐτὰ, ἐνῶ τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας, οὕτω διδάσκουσιν πολλοί, ἀλλοιοῦται κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς ἐποχάς, (Dilthey, Spranger). Ὁ ἱστορικὸς οὗτος τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ὅστις τείνει εἰς τὴν *σχετικοποίησιν* ὄχι μόνον τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς τέχνης ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ὧν προῖόν κυρίως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἶναι ἐν μέρει μόνον δυνατὸς.

Τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι βεβαίως πάντοτε τὸ *νόημα* τῆς καθ' ὅλου ζωῆς, φιλοσοφία δὲ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τούτου. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ζωὴ παρουσιάζει διαφόρους ἐρμηνείας τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας. Ποία εἶναι ἡ *ἀξία* τῶν διαφόρων τούτων ἐρμηνειῶν καὶ κατὰ πόσον αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται ἀναφέρονται εἰς τὸ ἴδιον θέμα, εἰς τὸ *νόημα τῆς ζωῆς*, θὰ καταδειχθῇ ἐκ τῶν κατωτέρω συζητήσεων.

Ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν διατυποῦται πολλάκις ἡ γνώ.

μη ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει ἴδιον θέμα ἐνεργείας καὶ δὴ διότι θέματα ἅτινα ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀνήκουν σήμερον εἰς τὰς εἰδικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ φυσικὴ ἢ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογία ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀπετέλουν ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Σήμερον ὁπότε αἱ ἐπιστήμαι αὗται ἀπέκτησαν ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ διέπονται ὑπὸ ἀπολύτου αὐτονομίας, δὲν ὑπάρχει πλέον θέμα πρὸς ὃ νὰ ἀναφέρεται ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη πολλῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπορρίπτουσιν ἐντελῶς τὴν ἐννοιαν τῆς φιλοσοφίας ἢ ἐννοοῦν ὑπὸ φιλοσοφίαν κρύφιον τι ἔργον ὀλίγων καθυστερημένων ἀνθρώπων. Ἐκεῖνοι οἷτινες ἐκ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων διανοοῦνται ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν συντηρητικώτερον ἢ ἐννοοῦν τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὸ σύνολον τῶν γνώσεων τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐγκυκλοπαιδείαν ἢ θεωροῦσιν αὐτὴν τόσον ἀπρόσιτον εἰς τὸ θετικὸν πνεῦμα, ὥστε ἀδιάφοροῦσιν διὰ τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς. Τὴν γνώμην των δὲ ταύτην στηρίζουσιν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι διχογνωμοῦσιν ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν ὄρισμὸν αὐτοῦ. Οἱ διάφοροι ὄρισμοὶ τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐγένοντο οὗτοι ὑπὸ τῶν διαφόρων φιλοσόφων, θεωροῦνται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων ὡς ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐκ τῆς ἀνομοιότητος δὲ ταύτης τοῦ ὄρισμοῦ τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς σκαπανέων ἀφορμώμενοι οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ὀρτοῦσι τὰ σκαιετικά αὐτῶν βέλη κατὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν φιλοσοφούντων.

Βεβαίως προκειμένου νὰ καθορισθῇ τὸ θέμα καὶ ἡ ἐννοια τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ γνωρίζωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τόσον εὐχερῆς καὶ τόσον προσιτὸς εἰς τὸν συνήθη νοῦν, διότι τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ θέματα τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, στερεῖται αἰσθητικῆς τινος ποιότητος.

Ὁ φυσικὸς δύναται εὐκόλως καὶ εἰς τὸν μὴ εἰδήμονα περὶ τὰ πράγματα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης του, διότι δύναται νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὰ φυσικὰ ὄντα τὰ προσπίπτοντα εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν αἴσθησιν παντὸς ἀνθρώπου καὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν φύσιν. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ δι' οἵανδήποτε ἄλλην ἐπιστήμην εἰδικῆς φύσεως. Ὁ ψυχολόγος ἐπίσης δύναται εὐχερῶς, στη-

φιζόμενος ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν φυσιολογίαν, νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης αὐτοῦ, ὡς τὴν ἐν χρόνῳ ψυχικὴν ἐνεργείαν, ὡς τὰ ἐν χρόνῳ ἐκδηλούμενα ψυχικὰ φαινόμενα. Ὁ ιστορικὸς ἀναφερόμενος εἰς τὴν καθημερινὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν ζωὴν, συνάμα δὲ καὶ εἰς κείμενα ἢ εἰς μνημεῖα παρελθόντων χρόνων, δύναται ὡσαύτως νὰ ὀρίσῃ τὸ θέμα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ὡς τὴν ἐξ ἀκριβῶσιν παντὸς γεγονότος φέροντος τὴν σφραγίδα τοῦ ιστορικῶς προσδιοριζομένου χρόνου. Μόνον ὁ φιλόσοφος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθῇ εἰς αἰσθητὸν τι ἀντικείμενον καὶ νὰ εἴπῃ ἰδοὺ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστημονικῆς μου ἐνεργείας, ἰδοὺ τὸ θέμα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὁποῖου προτίθεμαι νὰ ἐργασθῶ.

Ἡ δυσχέρεια αὕτη ἤγαγεν πολλοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἀρθῶσιν ἐπέκεινα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, εἰς τὴν παντελῆ ἀρνησιν τοῦ θέματος καὶ τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλαχίστη φρόνησις καὶ ἡ ἐλαχίστη διανοητικὴ ἰκανότης ἀρκεῖ διὰ νὰ κατανοήσῃ τις, ὅτι καὶ διὰ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ὑποτίθεται νοητὸν τι στοιχεῖον, ὑποτίθενται νοητὰ τινα ὄντα, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ κατανόησις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Τοῦτο καταφαίνεται ἄμέσως ἂν θελήσωμεν νὰ φιλοσοφήσωμεν ἐπὶ τοῦ νοήματος τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ νοήματος τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ ἀριθμὸς ἐν δι' οὗ προσδιορίζομεν ἐναλλάξ διάφορα αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι νοητὸν τι, διὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ προσδίδεται εἰς διάφορα αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὸ ἐν ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἥλιον καὶ διὰ τὴν γῆν καὶ διὰ τὸ δένδρον καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ γενικῶς δι' ἕκαστον καὶ πᾶν ἀντικείμενον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Οἵονδήποτε αἰσθητὸν ἀντικείμενον εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἐν. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ ἐν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ λόγος προσδίδει εἰς πᾶν αἰσθητὸν καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου χαρακτηρίζει οἵονδήποτε ἀντικείμενον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου; Εἶναι τὸ ἐν τοῦτο παροδικὸν τι φαινόμενον ἢ ἀντικείμενον, ὡς τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου; Παρέρχεται τὸ ἐν τοῦτο τῆς διανοίας ὡς ἐκεῖνα πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ διάνοια κρίνουσα προσάπτει τοῦτο; Βεβαίως ὄχι διότι τότε θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ κρίσις τῆς διανοίας.

Ἡ διάνοια εἶναι δυνατὸν νὰ κρῖνῃ περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀντικειμένου, ὅτι εἶναι ἐν, ἀκριβῶς διότι προσποτίθησι τὸ ἐν, ὡς

ἀμετάβλητον τι ὄν, ὡς ἄχρονόν τι στοιχείον πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποῖου διέπεται, ὅταν κρίνη περὶ οἴουδήποτε αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καὶ προσδίδει εἰς αὐτὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνός. Ὡστε ἡ ἔννοια τοῦ ἑνός, καθ' ἣν ὑπόθεσις τῆς διανοίας παραμένει, ἰσχύουσα καὶ μετὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ αἰσθητόν. Καὶ ἐνῶ τὸ ἀντικείμενον τὸ αἰσθητόν πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὸ ἔν, ἡ ἔννοια τοῦ ἑνός, καταστρέφεται ἐν τῇ ὁρῇ τοῦ χρόνου, τὸ ἔν, ἡ ἔννοια τοῦ ἑνός, παραμένει ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ ὑποτίθεται ὑπ' αὐτῆς πάντοτε, ὡσάκισ ἡ διάνοια κρίνει περὶ νέου τινός ἀντικειμένου. Ἐπίσης δυνάμεθα καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἑνός οἴουδήποτε φυσικοῦ νόμου νὰ καταδείξωμεν ὅτι ὁ νόμος εἶναι νοητόν τι, ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου, ἐνῶ τὸ ἀντικείμενον, διὰ τὸ ὁποῖον ἰσχύει ὁ φυσικὸς νόμος, παρέρχεται, μεταβάλλεται καὶ παύει καὶ νὰ ὑφίσταται. Ὁ φυσικὸς νόμος, ὅτι πᾶν ζῶον εἶναι θνητόν, ἢ ὅτι πᾶσα ὕλη εἶναι μεταβλητή, ἔξακολουθεῖ νὰ ἰσχύη καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ὕλης καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ζῴου. Ὁ νόμος συνεπῶς, ὅτι πᾶν ζῶον εἶναι θνητόν, εἶναι ἀθάνατος, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου προσδιοριζόμενον εἶναι θνητόν. Ὁ νόμος εἶναι ταῦτός πρὸς τὸν λόγον, ὁ δὲ λόγος εἶναι ἀθάνατος. Διὰ τῶν δύο τούτων ὑποδείξεων καταφαίνεται, διὰ τὸν ἐννοοῦντα, τί σημαίνουν οἱ ὅροι «νόμος», «λόγος»· πᾶν ὅ,τι λέγομεν περὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οἴαδήποτε κρίσις τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦμεν περὶ τῆς ποιότητος αὐτοῦ, περὶ τῶν σχέσεων αἰτινες διέπουν αὐτήν, εἶναι νοητόν τι καὶ ἔχει κῆρος ἀφθαρτον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενον περὶ τοῦ ὁποῖου γίνεται ἡ κρίσις καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι θνητόν, μεταβλητόν, φθαρτόν.

Ὡστε καταφαίνεται διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἐκτὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὑπάρχει καὶ νοητὸς κόσμος, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἀντικειμένων, ἅτινα χαρακτηρίζομεν ὡς πολλά, ὑπάρχει καὶ ἡ πολλότης, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐπιδέχονται τὸ ἔν, ὑπάρχει καὶ ὁ λόγος τοῦ ἑνός, ἢ τοι ἡ ἔννοια τοῦ ἑνός ἣτις εἶναι δι' ὅλα ἢ αὐτή. Ὁ λόγος τοῦ ἑνός, ὁ λόγος τῶν πολλῶν, ὁ λόγος τῆς θνητότητας τῶν ζῴων, πάντες οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου καὶ διὰ τοῦτο ἔξω καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὁ λόγος λοιπόν, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ἐνταῦθα, εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἐξετάζει τὰ αἰσθητὰ πρὸς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ λό-

γος τοῦ ἑνός ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ποιότητα—τοῦτο ποιούσι αἱ εἰδικαὶ ἐπιστήμαι, ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, κ.τ.λ.—ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ἰδιότητα ἣν ἔχουν τοῦ νὰ προσδέχωνται τὸ ἔν ὡς κατηγορούμενον. Κατὰ τὰλλα ἡ φιλοσοφία ἀφίνει ἀνεξέταστον τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Μόνον ἐφ' ὅσον οὗτος γίνεται φορεὺς ἑνός νοήματος, μόνον ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ὡς θέμα ἐνεργείας τοῦ λόγου ἀποτελεῖ ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀντικείμενον ἐρεῦνης διὰ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ λόγος εἶναι κατὰ ταῦτα τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης ἰνομάσαμεν νόημα τῆς ζωῆς καὶ ὅπερ ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς θέμα τῆς φιλοσοφίας θὰ ἠδυναίμεθα τώρα νὰ ἀποκαλέσωμεν λόγον τῆς ζωῆς. Λόγος καὶ νόημα εἶναι ἔννοιαι ταῦται (1).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος εἶναι γενικόν τι, ἀναφέρεται εἰς τὰ εἰδικὰ καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τὰ κατὰ μέρος, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστήμη ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὸν λόγον καὶ κατανοεῖ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἡ φιλοσοφία, εἶναι γενικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸ αἶτιον δὲ τοῦτο, εἰς τὴν γενικότητα ὑφείλει ἡ φιλοσοφία τὸ γνῶρισμα τῆς συστημα-

(1) Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη ἣτις ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ ὄντα νοητά, δηλαδὴ μὴ ἔχοντα σχέσιν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καταλοῦμεν αἰσθησίν καὶ πείραν. Καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἀναφέρεται πρὸς νοητὰ ὄντα καὶ αὐτῶν μόνον τὴν γνῶσιν ἐπιζητεῖ. Πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἀναφέρουν τὴν μαθηματικὴν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι αἰτινες μεταχειρίζονται τὴν μαθηματικὴν ὡς ὄργανον. Ὑπάρχει ὅμως διαφορὰ μεταξὺ τῶν νοητῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νοητῶν τῆς μαθηματικῆς, συνάμα δὲ ὑπάρχει διαφορὰ καὶ μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς μαθηματικῆς μεθόδου. Ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις εἶναι γνῶσις βασιζομένη ἐπὶ ἔννοιῶν, αἰτινες πηγάζουν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ καθαρὸν συνειδός, δηλαδὴ τὸ ἀπηλλαγμένον τῆς αἰσθήσεως, τῆς πείρας καὶ τῆς παραστάσεως ἐνῶ ἡ μαθηματικὴ γνῶσις βασίζεται ἐπὶ τῆς δημιουργίας τῶν ἐννοιῶν. Ὁ Kant εἶναι ἐκεῖνος ὅστις πρῶτος ἐχώρισεν τὸσον σαφῶς τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφικῆς γνῶσεως ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς μαθηματικῆς γνῶσεως. Λέγων δὲ ὁ Kant δημιουργίαν τῆς ἐννοίας ἐννοεῖ ὅτι κατὰ τὸ μαθηματικὸν διανοεῖσθαι εἰς τὴν ἔννοιαν ἀνταποκρίνεται a priori καὶ μία θεῶν (Anschauung), δηλαδὴ ὕλη τις μαθηματικὴ, ἣτις ἐπίσης εἶναι καθαρὰ, δηλαδὴ δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ, ἀλλὰ δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς καθαρῆς μαθηματικῆς φαντασίας. Ὅταν δημιουργῇ ὁ μαθηματικὸς π. χ. τὸ τρίγωνον, δηλαδὴ ἔννοιαν τὴν ἐννοίαν τοῦ τριγώνου, θέτει συνάμα καὶ τὴν καθαρὰν ὕλην, τὸ καθαρὸν σχῆμα τοῦ τριγώνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συμβολίσῃ καὶ διὰ αἰσθητῶν

εικόνητος. Ἡ φιλοσοφία εἶναι πάντοτε συστηματική, διακατέχει δηλαδή καὶ διέπει ἀνεξαιρέτως τὸ σύνολον τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἀντισυστηματικῶς, περὶ φιλοσοφίας διανοούμενοι, ὡς ὁ Nietzsche κατὰ βάθος διέπονται εἰς τὴν σκέψιν αὐτῶν τὴν φιλοσοφικὴν ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνῃς ἀρχῆς συστηματικῶς διερχομένης διὰ μέσου ἀπασῶν τῶν ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς καὶ τοῦ νοήματος αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία δὲ ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀναζητεῖ τοὺς θεμελιώδεις λόγους τοῦ διεπόντος τὸ ἐπιστημονικὸν διανοεῖσθαι, κατὰ τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν, ἀναφέρει τοὺς λόγους τούτους εἰς ἐνιαῖον τι σύστημα λόγων, οὐχὶ βεβαίως ἐκ τῶν προτέρων **δογματικῶς** παραδεδεγμένον, ἀλλὰ διὰ συνεχοῦς κριτικῆς ἐρεῦνης καὶ αὐστηροῦς **ἐννοιολογικῆς** ἀφαιρέσεως ἀποκτώμενον. Οἱ λόγοι τῆς ἐπιστήμης καθ' ὅλου θεωροῦνται, ἂφ' οὗ ἀποσχισθοῦν ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐνιαῖον τι σύστημα, ἀπὸ τῶν **αὐτῶν νόμων** καὶ τῶν αὐτῶν **ιδεῶν** διεπόμενον. Οἱ νόμοι δὲ οὗτοι καλοῦνται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας **κατηγο-**

σημείων, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀναγάγῃ εἰς αἰσθητὰ αἰτία. Τὸ **τριγώνον** εἶναι **νοητὸν τι**, αἰσθητὰ εἶναι μόνον τὰ διάφορα **σύμβολα** τοῦ νοητοῦ **τριγώνου**. Ὁ μαθηματικὸς ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν γνῶσιν οἰασθήποτε μαθηματικῆς **ἐννοίας** καὶ μιᾶς ὁρισμένης ὕλης, ἣτις εἶναι **καθαρὰ** καὶ ἣτις **συμβολίζεται** καὶ αἰσθητῶς ἦτοι ὁ μαθηματικὸς **κατανοῶν** τὴν ἐννοίαν τοῦ **τριγώνου** ἀναφέρει αὐτὴν πάντοτε πρὸς τινὰ ὕλην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν **γινώσκω** τὸ **γενικὸν** διὰ τοῦ εἰδικοῦ. τὴν ἐννοίαν τοῦ **τριγώνου** διὰ τινος σχήματος **τριγωνικοῦ**. Ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὕλην. Ἡ ἐννοία γινώσκειται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτῇ καθ' αὐτήν. Ἡ γνῶσις τοῦ εἰδικοῦ γίνεται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας πάντοτε διὰ τῆς γνώσεως τοῦ **γενικοῦ**, τῆς ἐννοίας, ἐνῶ ἡ γνῶσις τοῦ γενικοῦ, τῆς ἐννοίας, γίνεται ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς διὰ τῆς γνώσεως τοῦ **εἰδικοῦ**. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς ἡ μὲν μαθηματικὴ εἶναι **ἐπιστήμη ἀποδεικτικὴ**, διότι ἀπόδειξις γίνεται πάντοτε διὰ αἰσθητῆς ἢ νοητῆς ὕλης (διὰ τῆς καθ' αἰσθησιν ἢ τῆς καθὰ παράστασιν ὕλης), ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι **διαλεκτικὴ ἐπιστήμη**. Ἡ μαθηματικὴ στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ **ἀξιώματων**, ὧν τὴν ἀλήθειαν προὑποθέτει ἀπλῶς, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία στηρίζεται ἐπὶ **ἐννοιῶν** ἀπολύτως καθαρῶν, δηλαδή ἀπηλλαγμένων ἀπὸ τὴν αἰσθησιν καὶ κριτικῶς θεμελιουμένων. «**Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλοσοφία εἶναι γνῶσις στηριζομένη εἰς ἐννοίας, διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ λόγος τις ὅστις νὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀξίωμα.**» Kant, Kritik der reinen Vernunft, Σελ. 497. ἐκδ. Ernst Cassirer.

ρῆαι. Ἰὸ ἴδιον πράττει ἡ φιλοσοφία καὶ ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὸν πρακτικὸν νοῦν. Ὁ πρακτικὸς ἢ **ἠθικὸς νοῦς** θεμελιώνεται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ὡς σύστημα λόγων ἢ ὡς σύστημα ἠθικῶν αἰτημάτων. Ὡστε καὶ ἐνταῦθα τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι **συστηματικόν**. Γενικῶς δὲ ἡ φιλοσοφία εἶναι **συστηματικὴ**, οὐχὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ καθ' ἴδιαν θέματα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σύνολον τῶν θεμάτων τούτων. Ὅπως δηλαδή ἡ φιλοσοφία ἀναζητεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐπιστήμην **συστηματικῶς**, ἀνάγουσα τοὺς κυρίους αὐτῆς λόγους εἰς θεμελιώδεις κατηγορίας, οὕτω πῶς ἀναζητεῖ νὰ ἀναγάγῃ καὶ τὸ σύνολον τῆς ζωῆς, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν, εἰς ἐνιαῖον τινὰ σύνδεσμον, εἰς συστηματικὴν τινὰ ἀρχὴν, διέπουσαν τὸ σύνολον τοῦτο. Ὡστε ἡ φιλοσοφία θέτει ὡς θέμα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὴν συστηματικὴν θεμελίωσιν τοῦ συνόλου τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Τὴν θεμελίωσιν καὶ οὐχὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ νοήματος, διότι τὸ νόημα τίθεται ἐν τῇ ζωῇ καὶ διὰ τῆς ζωῆς καὶ πρὶν ἀκόμη νὰ ὑπάρξῃ φιλοσοφία. Αἱ διαφόροι ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς διέπονται ὑπὸ νοήματος ἤδη κατὰ τὴν διάπλασιν αὐτῶν. Τοῦτο δὲ τὸ νόημα ἔρχεται ἡ φιλοσοφία νὰ ἐννοήσῃ, ἦτοι τὸ νόημα τῆς ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ εἶναι μὲν δυνατόν νὰ ὑποβοηθήσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν διάπλασιν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτῆς ἀποτελεσματικῶς, τασούτω μᾶλλον καθ' ὅσον πολλάκις προληπτικῶς λύει ζητήματα ἅτινα αἱ εἰδικαὶ ἐπιστήμαι βραδέως κατανοοῦν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ κύριον τῆς φιλοσοφίας γνῶρισμα καὶ τὸ οὐσιῶδες αὐτῆς ἔργον. Ἡ κατανόησις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας. «**Ὡς ἡ κατανόησις τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου παρουσιάζεται ἡ φιλοσοφία μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς πραγματικότητος, μετὰ τὴν διάπλασιν τῆς ζωῆς.**» (Hegel, Vorrede zur Rechtsphilosophie. Σελ. 36. Ἐκδ. Hermann Glockner, Stuttgart, 1928).

Ἡ φιλοσοφία ὁσάκις ἐκαλλιεργήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπολύτως, ἐθεωρήθη πάντοτε ὡς ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς καθ' ὅλου. Ἡ γενικὴ θεωρία τῆς ζωῆς, τῆς θεωρητικῆς, τῆς πρακτικῆς, τῆς ποιητικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως τῶν διαφόρων φιλοσόφων, τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας. Ἡ κατανόησις τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατανόησις τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἱ δύο ὕψεις τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστήμην

καὶ ἀναζητεῖ τὰς *κατηγορίας*, αἵτινες διέπουν τὸ ἐπιστημονικὸν διανοεῖσθαι, εἶναι *θεωρία τοῦ κόσμου*, διότι ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνήθως ὀνομάζομεν κόσμον· ἔφ' ὅσον ὅμως ἀναφέρεται εἰς τὴν πράξιν, τὴν ποίησιν, καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεωρία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ φιλοσοφία ἐνοεῖται παρ' ὅλων τῶν φιλοσόφων. Βεβαίως ὑπάρχουσιν παραλλαγαὶ τινες εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν οἱ διάφοροι φιλόσοφοι προσδιορίζουν τὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας, αὗται ὅμως ὀφείλονται εἰς τὴν ἀφειρηθῆσαν ἀφ' ἧς ἀφορμῶνται οἱ διάφοροι φιλόσοφοι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῆ ἢ ἔζησε ἕκαστος τῶν φιλοσόφων.

Λέγοντες ὅμως ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι θεωρία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου γενικῶς, διακρίνομεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, ὡς εὐρίσκομεν αὐτὴν εἰς τοὺς διαφόρους ἰδρυτὰς θρησκειῶν, πολιτειῶν ἢ καὶ ἄλλων κοινωνικῶν ὀργανισμῶν, οὔτε ταυτίζομεν τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν πρὸς τὴν *ποιητικὴν ἐνδρασίαν*, ἣτις διακατέχει μεγάλους ποιητὰς ἢ καλλιτέχνους. Βεβαίως πᾶς ὁποσδήποτε ἐκ τοῦ συνήθους ἐπιπέδου τῆς ζωῆς ἀνυψωμένος ἔχει θεωρίαν τινὰ περὶ ζωῆς καὶ περὶ κόσμου γενικῶς. Αἱ περὶ ζωῆς γενικῶς πεποιθήσεις καθὼς καὶ αἱ περὶ κόσμου θεωρίαι γεννῶνται πολλάκις, ἔφ' ὅσον μάλιστα γίνονται κτῆμα τῶν πολλῶν, ἔκτος τῆς ἐπιστήμης καὶ ἔκτος τῆς φιλοσοφίας. Κυρίως δὲ ἐμφανίζονται αἱ περὶ ζωῆς καὶ περὶ κόσμου πεποιθήσεις ὡς θρησκευτικαί, πολιτειακὰ καὶ ἠθικὰ συστήματα. Τὰ συστήματα ταῦτα ἔχουν πάντοτε ὡς σκοπὸν τὴν *διαμόρφωσιν* τῆς ζωῆς· ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται εἰς τὸ νόημα τῆς διαμορφωμένης ζωῆς, ἣτις παρουσιάζεται ὡς ἐπιστήμη, ὡς τέχνη, ὡς πολιτεία καὶ ὡς θρησκεία. Ἡ φιλοσοφία δὲν δημιουργεῖ τὰς πολιτείας, οὔτε ἰδρύει θρησκείας, ἀλλὰ *κατανοεῖ* ἀπλῶς τὴν *σημασίαν* ἣν ἔχουσι αἱ πολιτεῖαι, ἣτοι τὸ νόημα τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται ὑπὸ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν πολιτειῶν καὶ δὴ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τὸ νόημα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ φιλοσοφία δὲν δημιουργεῖ τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ *κατανοεῖ* ἀπλῶς τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ἄλλα συστήματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, διὰ τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Οὔτε τέχνην, οὔτε θρησκείαν, οὔτε ἠθικὴν δημιουργεῖ ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ διδάσκει ἀπλῶς ποῖα εἶναι ἡ ἔννοια τῆς τέχνης, ποῖον εἶ-

ναὶ τὸ νόημα τῆς θρησκείας, καὶ ποῖα εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς. Τὰ ἠθικὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνικῶν συστήματα τὰ ἐξετάζει ἡ φιλοσοφία μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν *ιδέαν* τῆς ἠθικῆς, ἣτις, οὔσα καθαρὰ, δηλαδὴ *ἀμιγῆς* ἀπὸ οἰανδήποτε *ύλην*, παραμένει πάντοτε *τὸ δέον* πάσης ἠθικῆς πράξεως. Ὅταν λέγομεν ὅμως ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν δημιουργεῖ, οὔτε τὴν πολιτείαν, οὔτε τὴν τέχνην, οὔτε τὴν θρησκείαν δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἐπιδραῖ διὰ τῆς γνώσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὁπῆς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἀλλ' ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτῆς δὲν εἶναι ἡ *ἀμεσος ἀναγέννησις* τῆς ζωῆς κατὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σύστημα. Ταῦτο εἶναι ἔργον τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ πολιτεία, ὡς σύστημα δικαίου καὶ ὡς ὀργάνωσις ἱστορικὴ, δύναται βεβαίως νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ δίδαγμα καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ διαμορφώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς συμφώνως πρὸς τὸ δίδαγμα τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ ὅτι ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία δὲν ἐπιδιώκει νὰ διαμορφώσῃ τὴν ζωὴν, ὡς ποιοῦσι τοῦτο ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία, δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰς πεποιθήσεις τὰς διαπούσας τὴν ζωὴν. (2).

(2) Ἡ φιλοσοφία ὡς ἀπόλυτος ἐνεργεια καὶ ὡς ἀπόλυτος ἐπιστήμη τοῦ συνειδότου εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ ἐννοηθῆ ἄνευ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Βεβαίως ἡ προσοχὴ αὐτῆς στρέφεται εἰς τὴν *θεμελίωσιν* τοῦ κόσμου καθ' ὅλου, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φύσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας, θεμελιούσα ὅμως τὰ ἀντικειμενικὰ ταῦτα θέματα τοῦ συνειδότου, θεμελιοῖ *συνάμα* καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ συνειδός. Βεβαίως εἶναι ἡ φιλοσοφία γνώσις, ἀλλὰ *ἀπόλυτος γνώσις*, ἣτις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοηθῆ ἄνευ τῆς *ἀπολύτου πράξεως*. Ἡ φιλοσοφικὴ γνώσις κατὰ τοῦτο διακρίνεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν μαθηματικὴν ἢ καὶ οἰανδήποτε ἄλλην εἰδικὴν ἐπιστήμην καὶ γνώσιν, καθ' ὅτι αὗται ἐκτελοῦνται ἀνεξαρτήτως τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς διαθέσεως. Φιλοσοφία ἄνευ χαρακτῆρος καὶ ἄνευ φιλοκαλίας εἶναι πράγμα ἀκατανόητον. Τοῦτο διεπιστώθη τρανότατα ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἰδίᾳ φιλοσοφίας, ἣτις συνίσπει τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν. Ἡ ἀπόλυτος γνώσις εἶναι καὶ ἀπόλυτον ἠθος ὡς καὶ ἀπόλυτος ψυχικὴ ὡσιότης συνήμι. Ἡ ἰδέα τῆς ἀληθείας, τοῦ ἠθοῦς καὶ τοῦ κάλλους συνυφίνονται ἐν τῇ φιλοσοφικῇ συνειδήσει καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην ἐνότητα, ἣς ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ κατανόησις ἄγει εἰς καταστάσιν ἐνθεον. *Ἐφ' ὅντι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἀκείνη, ἣτις ζητεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν ἀπειρον πληθύν τῶν πεπερασμένων σκοπῶν καὶ πάσεων καὶ νὰ κάμῃ αὐτὸν ἀδιάφορον πρὸς αὐτά, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τοῦ*

Ἡ πεποιθήσις, ἣτις διέπει τὴν ζωὴν, εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι εἴτε πολιτικὴ, εἴτε καλλιτεχνικὴ, εἴτε θρησκευτικὴ, εἴτε πρακτικὴ γενικῶς, εἴτε θεωρητικὴ. Μίαν οἰανδήποτε πεποιθήσιν ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἀδύνατον νὰ ζητήσῃ τις ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, διότι ἡ φιλοσοφία εἶναι γνῶσις ὄλων τούτων τῶν εἰδικῶν ἀναφορῶν τοῦ συνειδόμενου πρὸς τὸν κόσμον. Βεβαίως ἔτι λέγομεν, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δώσῃ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πεποιθήσιν περὶ ζωῆς καὶ περὶ κόσμου, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι καὶ οἱ φιλόσοφοι δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ δώσουν εἰς τὴν ζωὴν τοῦτο ἢ ἐκείνο τὸ νόημα καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ζωὴν γενικῶς διὰ μιᾶς ἀρχῆς, εἴτε τῆς λογικῆς, εἴτε τῆς ἠθικῆς, εἴτε τῆς αἰσθητικῆς, εἴτε τῆς θρησκευτικῆς. Οἱ φιλόσοφοι διέπονται καὶ αὐτοὶ, ὡς ἄνθρωποι, ὑπὸ μιᾶς τῶν ἀνωτέρω πεποιθήσεων καὶ διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι καὶ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα εἶναι συνήθως ὑπὸ μιᾶς τῶν πεποιθήσεων τούτων διαποτισμένα. Ἄλλ' ἐδῶ πλεονάζει ἡ πράξις, ἡ δὲ φιλοσοφία γίνεται ὄργανον τῆς πράξεως. Ἡ φιλοσοφία πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ γίνεται ὄργανον τῆς πράξεως. Ἐκείνο ὅμως τὸ ὅποιον ἐννοοῦμεν ὑπὸ τὴν καθαρὴν ἐννοίαν τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἀνεύρωμεν ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν πράξιν, διότι ἔτιαν ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὴν πράξιν τῆς ζωῆς καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ διαμορφώσῃ τὴν ζωὴν συστηματικῶς, κατὰ τὰ διδάγματα αὐτῆς, τότε παύει πλέον νὰ εἶναι καθαρὰ φιλοσοφία καὶ γίνεται πολιτικὴ ἢ θρησκευτικὴ. (3)

εἶναι τὸ αὐτὸ ἂν ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν τὰ περιερισμένα αὐτὰ πράγματα». Hegel, Enzyklopädie. Σελ. 555 *Sämmtliche Werke*, ἔκδ. Heg. Glockner.

(3) Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν Πυθαγορείων γενικῶς φέρει διττὸν χαρακτήρα, τὸν θρησκευτικὸν—ἠθικὸν καὶ τὸν καθαρῶς ἐπιστημονικόν. Βεβαίως ὄλων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἡ διδασκαλία φέρει τὸν διττὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ εἰς τοὺς Πυθαγορείους τὸ πρακτικὸν μέρος προσλαμβάνει πραγματικὴν ὑπόστασιν. Καὶ παρὰ Πλάτωνι ἔχομεν ἐπαινετημῆνας προσπάθειάς πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς τῆς πολιτείας, ἀλλὰ ἄνευ ἀποτελέσματος. Παρ' Ἀριστοτέλει ἡ φιλοσοφία προσλαμβάνει πλέον τὴν ἀπολύτως ἐπιστημονικὴν χαρακτήρα. «Ὁ Πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου» εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς «κοινότητος» τῆς ἰδρυθείσης εἰς τὴν Κρότωνα. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ βίου χαρακτηρίζεται δ.ἀ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς. Τὰ μέσα δὲ πρὸς καθάρσιν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι μόνον φιλοσοφικά, δηλαδὴ ἡ γνῶσις, ἀλλὰ καὶ

Ἡ καθαρὰ φιλοσοφία εἶναι *ἐπιστήμη* καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πράξιν, ἐφ' ὅσον ἡ πράξις γίνεται ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ ἐφ' ὅσον ἡ γνῶσις, ὡς *ἐνεργεῖα* τῆς ψυχῆς, ἔχει βεβαίως πρακτικὸν χαρακτήρα. Ἐκείνο τὸ ὅποιον ζητεῖται ἀπὸ τὴν καθαρὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἡ γενικὴ θεωρητικὴ *σαφήνεια* καὶ ἡ καθαρὰ *θεωρητικὴ ἐπεξεργασία* τοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον οὗτος ἐκφράζεται εἴτε διὰ τῆς ἐπιστήμης, εἴτε διὰ τῆς τέχνης, εἴτε διὰ τῆς ἠθικῆς, εἴτε διὰ τῆς θρησκείας. Βεβαίως ἡ φιλοσοφία προὑποθέτει τὰ εἰδικὰ θέματα καὶ τὰς εἰδικὰς ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, προὑποθέτει καὶ τὴν εἰδικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν, συνάμα δὲ συνέχει ἐν ἑαυτῇ καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ἡ θεωρητικὴ ἀναφορὰ τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν *νοητὸν κόσμον* δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ὁ νοητὸς κόσμος, ἦτοι τὸ ὑλικὸν τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ θεωρητικὸς. Ὁ νοητὸς κόσμος περιλαμβάνει τὴν ἐπιστήμην (θεωρίαν)—καὶ κατὰ τοῦτο μόνον εἶναι θεωρητικὸς—τὴν ἠθικὴν, τὴν τέχνην καὶ τὴν θρησκείαν, γενικῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς νοητὰ στοιχεῖα ἢ δὲ θεωρητικὴ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας πραγματεία, ἢ καθαρὰ αὐτῶν γνῶσις, τοῦτο εἶναι φιλοσοφία.

Τὶ ἐννοοῦμεν ὅμως ἔτιαν λέγομεν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ καθαρὰ

θρησκευτικὰ, δηλαδὴ τὰ *μυστήρια*. Ἐκεῖ δὲ ὅπου εἰσχωρεῖ ἡ ἐννοία τοῦ μυστηρίου δὲν πρόκειται πλέον περὶ καθαρᾶς φιλοσοφίας. Πρὸς τὰ μυστήρια δὲ εἶναι πάντοτε συνδεδεμένοι οἱ τύποι. Οὗτω παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ κρέατος κ. τ. λ., προσταγὴ ἐντελῶς θρησκευτικοῦ χαρακτήρος. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος τῆς Πυθαγορείου διδασκαλίας, σπουδαιωτάτην σημασίαν ἔχει ὁ *ἠθικὸς* αὐτῆς τόνος. Ἡ ἠθικὴ ἔχει τότε ἀξίαν ὅταν πραγματοποιεῖται. Τοῦτο εἶναι μία τῶν θεμελιωδεστέρων θέσεων τῶν Πυθαγορείων. Ἡ «κοινότης» τῶν Πυθαγορείων ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ τάγματα τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὸ τάγμα ἐγένετο κατόπιν ὀρισμένης δοκιμασίας, τόσον ἀναφορικῶς πρὸς τὰς γνώσεις τοῦ ὑποψηφίου, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπακοὴν αὐτοῦ εἰς τὰς προσταγὰς τοῦ τάγματος. Συγχρόνως ἡ «κοινότης» ἐξήτει πληροφροσύνην περὶ τῆς ἠθικῆς ποιότητος τοῦ διατιθεμένου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς. Τὸ τάγμα διήγε ζωὴν ἀπολύτως ἐνιαίαν. Ὁ κανονισμὸς ἐρρῦθμιζε τὰ τῆς ἀμφίσεως, τῆς τροφῆς, τῆς ἀσχολίας, τοῦ ὕπνου, τῆς ἐγέρσεως κτλ. Ἡ ἀγωγή ἦτο ἐπίσης *ὀρισμένη*. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ τάγμα διακρίνονταν εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τοὺς ἐσω-

ρὰ γνώσεις τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας καὶ γενικῶς τοῦ νοητοῦ κόσμου; Εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώσιν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, καθ' ὃν τρόπον γινώσκουσι τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν αἱ εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι; "Ὁχι βεβαίως, διότι ἡ ἐπανάληψις αὕτη θὰ ἦτο ματαιοπανία." Ὡστε ὁ φιλοσοφικὸς τρόπος τῆς γνώσεως, καὶ ὅταν ἡ γνώσις ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν ἢ τὴν ἱστορίαν, αἴτινες εἶναι ἀντικείμενα τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, δέον νὰ εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς γνώσεως τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ φιλοσοφία γινώσκει τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν *γενικῶς*, δηλαδὴ ἀναφέρεται εἰς τὰς *γενικὰς μορφὰς*, εἰς τὰς γενικὰς κατηγορίας καὶ εἰς τὰς *γενικὰς ἐννοίας* τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας καὶ αὐτὰς κυρίως γινώσκει.

Ἄλλὰ πῶς φθάνει ἡ φιλοσοφία εἰς τὰς καθαρὰς ἀρχὰς τὰς διαπούσας τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ γενικῶς τὴν ἱστορίαν; Βεβαίως δὲν προῦποθέτει τὰς ἀρχὰς ταύτας *δογματικῶς*, ἀλλὰ ἀναζητεῖ αὐτὰς *κριτικῶς* εἰς τὰ διάφορα θέματα τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὰ ἀντικειμενικὰ αὐτῆς δημιουργήματα. Τὸ σύστημα τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μορφῶν, δι' οὗ ἡ φιλοσοφία ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ γενικῶς νὰ κατανοήσῃ τὸ πᾶν, δὲν εἶναι τυχαῖον τι προῖόν τῆς διανοίας ταύτου ἢ ἐκείνου τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ πηγάζει, ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἀπὸ τὰ ἀντικειμενικὰ δημι-

ουργήματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οὕτως ἐννοοῦσι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Kant τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλουν νὰ διερμηνεύσουν εἶναι τὸ νόημα τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς. Πρὸς τοῦτο ἀναφέρονται καὶ οἱ δύο φιλόσοφοι εἰς τὰ ἀντικειμενικὰ θέματα τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τέχνην, εἰς τὴν πολιτείαν. Τὸ *ὕλικόν* δὲ τὸ ὁποῖον ἡ φιλοσοφία προῦποτίθησιν καὶ ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὁποίου ἐξάγει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τὰς διακατεχούσας τὴν ζωὴν, δὲν εἶναι παροδικόν τι φαινόμενον, ὡς εἶναι ἡ ἀπλὴ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ τὰ μόνιμα δημιουργήματα τῆς ψυχῆς, ἢτοι τὰ *ἱστορικὰ* θέματα πρὸς ἃ ἡ ἀνθρωπότης διηνεκῶς ἀναφέρεται. Τοιαῦτα εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία. Τὰ θέματα ταῦτα, διαμορφούμενα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, προσλαμβάνουσιν ἀντικειμενικὸν χαρακτήρα καὶ ἐξέρχονται τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου. Εἰδικώτερον δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς *ὕλικόν* ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφορμᾶται ἡ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει, τὰ *ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας*, τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς καλλιέργειας τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ ἀγαθὰ ταῦτα εἶναι πάντοτε ἱστορικῶς διαμορφωμένα. Βεβαίως οἱ φιλόσοφοι δὲν εὐτοσχεδιάζουν, οὔτε ἐπινοοῦν τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ διερμηνεύουν τὸ ἀντικειμενικῶς ἰσχύον νόημα.

Ἡ φιλοσοφία δὲν παραμένει εἰς τὰς ἀπείρους διακρίσεις, εἰς ἃς ἰπύκειται ἕκαστον θέμα τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῆς τέχνης μιᾶς ὁρισμένης ἐποχῆς, ὡς πράττει τοῦτο ὁ ἱστορία τέχνης, ἢ τις διερευνᾷ τὰς διαφόρους διακρίσεις τοῦ ἐνὸς εἶδους τῆς τέχνης τοῦ διέποντος μίαν ὁρισμένην ἐποχὴν, ἀλλὰ ἐξετάζει κυρίως τὰς γενικὰς μορφὰς τῆς τέχνης, αἴτινες ἐκηλοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ αἴτινες ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα δι᾿ ὧν ὁποῖων τὸ ἀνθρώπινον σινειδὸς ἐκφράζεται καλλιτεχνικῶς καὶ ἰατυπώνει τὸν κόσμον καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ κατὰ τρόπον αἰσθητικόν. Οὔτε ἐξετάζει ἡ φιλοσοφία τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἠθικῆς, ἀτινα ξεδηλώθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν, ἀλλὰ ἀναφέρει πάντα τὰ νοστήματα τῆς ἠθικῆς εἰς ἓν σύστημα ἠθικῆς καὶ κατ' αὐτὸ κρίνει περὶ τῆς *ἀξίας* ἢ *ἀναξίας* αὐτῶν. Τὴν ἱστορικὴν ζωὴν καθ' ὅλου προῦποθέτει ἡ φιλοσοφία ὡς *ὕλικόν*, οὐχὶ ὅμως ὡς πράττει τοῦτο ἡ ἱστορία, ἀλλὰ κατὰ τρόπον *εἰδικόν*. Τὰ ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία εἶναι βεβαίως ἔργα ἀν-

τερικὸς καὶ τοῖς ἐξωτερικοῦς. Εἰς τοὺς ἐσωτερικοῦς ἀνεκαινοῦτο δολοκληρωτικῶς τὸ περιεχόμενον τῆς Πυθαγορείου διδασκαλίας, ὡς καὶ οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ τοῦ τάγματος, συνιστάμενοι εἰς τὴν γενικὴν τροποποίησιν τῆς ζωῆς τῆς πολιτείας. Οἱ ἐξωτερικοὶ διετέλουν ἐπὶ πενταετίαν ὡς *δόκιμοι*. Ἡ ἐννοια τῆς *δοκιμασίας*, ἣτις ἀπαντᾶται καὶ σήμερον εἰς τὰ θρησκευτικὰ *τάγματα*, ἔχει ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν του. (1) εἰσερχόμενος εἰς τὸ τάγμα ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσθαι τὴν περιουσίαν αὐτοῦ εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ τάγματος. Τοιαῦτα καὶ παρόμοια διατίξεις διέκριναν τὸ τάγμα τῶν Πυθαγορείων. Ἐξ αὐτοῦ καταφαίνεται ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτῶν δὲν ἦτο μόνον *θεωρητικὸς*, ἀλλὰ καὶ *πρακτικὸς*. Ἡ φιλοσοφία ἔχει κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἀξίαν μόνον ἐφ' ὅσον διαμορφώνει τὸ σύνολον τῆς ζωῆς. (Παραβ. Zeller, die Philosophie der Griechen, erster Teil, erste Hälfte, die Pythagoreer, Hegel, die Geschichte der Philosophie, Jubiläumsausgabe, Band, 17, Die Pythagoreer, Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, Tübingen, 1921.

θρώπινα και είναι συνεπῶς *πραγματικά* δηλαδή ἔχουσιν ἀναμερισθή-
τητον *κῦρος*. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεμφθῇ τις τὴν φιλο-
σοφίαν ὅτι παραγνωρίζει τὴν ζωὴν, ἀφ' οὗ τοῦτο κυρίως ἐπιδιώκει
νὰ κατανοήσῃ και νὰ διερμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Πολλοὶ ἀφορ-
μώμενοι ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι τὰ ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας, ἡ ἐπιστήμη, ἡ
τέχνη, ἡ ἠθικὴ και ἡ θρησκεία, εἶναι προϊόντα τῆς ψυχικῆς τοῦ ἄν-
θρώπου ἐνεργείας, ἐνόμισαν ἀναγκαῖον νὰ ἀρχίσουν ἀπὸ τὴν ψυχικὴν
ἐνεργείαν και δι' αὐτῆς νὰ διερμηνεύσουν τὸ νόημα τῆς ἐπιστήμης,
τῆς τέχνης, τῆς ἠθικῆς και τῆς θρησκείας (Wundt).

Βεβαίως δύναται τις νὰ ἀφορηθῇ και ἀπὸ τὴν *ψυχικὴν ἐνέρ-
γειαν* και ἀπὸ αὐτὴν νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔργα αὐτῆς, πρὸς τὰ
νοήματα, ἅτινα ἡ ψυχικὴ ἐνεργεία φέρει, ἀλλὰ οὐχὶ διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ
τὰ νοήματα διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ διὰ νὰ κατανοήσῃ ὅτι
τὰ νοήματα τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι μὲν συνυφισμένα
ἀρρήκτως πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνεργείαν, δὲν εἶναι ὅμως τῆς αὐτῆς πρὸς
αὐτὴν ποιότητα, διότι ἐνῶ ἡ ψυχικὴ ἐνεργεία παρέρχεται, τὸ νό-
ημα, τὸ ὅποιον κατανοοῦμεν δι' αὐτῆς, παραμένει. Ἡ ψυχικὴ ἐνεργεία
τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶδον μέχρι τοῦδε τὴν Νίκην τῆς Σαμοθρά-
κης, παρῆλθεν, ἐνῶ τὸ νόημα, ἡ ἀξία τοῦ καλλιτεχνήματος τούτου θὰ
ἐξακολουθῇ νὰ ἰσχύει και μετὰ τὴν πάροδον ὅλων τῶν ψυχικῶν ἐνερ-
γειῶν, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἑκάστοτε ἄνθρωποι κατενόησαν αὐτό, οὐχὶ
δὲ μόνον και μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ και μετὰ τὴν τυχόν
καταστροφὴν αὐτοῦ τούτου τοῦ καλλιτεχνήματος. Ὅπως τὸ νόημα
τοῦ λόγου $2+2=4$, *ἰσχύει* και ἀφοῦ σβύσω τὰ αἰσθητὰ σημεῖα, τὰ
ψηφία, δι' ὧν παριστάνω τοῦτο αἰσθητῶς, ὅπως ἰσχύει και ὅταν ἡ
ἀνθρωπότης, ὡς μὴ ὑπάρχουσα, δὲν κατενόει τοῦτο, ὅπως ἰσχύει
και ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν τὸ κατενόουν ἢ δὲν ἤθελον νὰ τὸ κατα-
νοήσουν, οὕτω πως ἰσχύει και τὸ νόημα τῆς Νίκης τῆς Σαμοθρά-
κης και μετὰ τὴν πάροδον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, δι' ὧν οἱ ἑκάστο-
τε ἄνθρωποι κατενόησαν ἢ ἠσθιάνθησαν τοῦτο, οὕτω πως ἰσχύει και
ὅταν ἔμενεν ἀγνωστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Βεβαίως ὑπάρχει μία δια-
φορὰ μεταξὺ τοῦ νοήματος τοῦ λόγου $2+2=4$ και τοῦ νοήματος τῆς
Νίκης τῆς Σαμοθράκης. Ἐνῶ τὸ πρῶτον εἶναι ἀπολύτως ἄχρονον,
δὲν ἔχει δηλαδή οὐδεμίαν πρὸς τὴν ἱστορίαν και πρὸς τὸν χρόνον
σχέσιν, τὸναντίον τὸ δεύτερον εἶναι ἱστορικόν, δηλαδή, *ἰσχύει* ἀφ'
οὗτου *ἐδημιουργήθη*, χωρὶς ὅμως νὰ παύσῃ νὰ ἰσχύει και ὅταν κα-

ταστροφῇ. Τὴν ψυχικὴν ἐνεργείαν ἐννοοῦμεν συνεπῶς πάντοτε ὡς
ἀπλοὺν φορέα νοημάτων.

Προκειμένου λοιπὸν νὰ διερμηνεύσωμεν τὸ νόημα τῆς ζωῆς τῆς
ἀνθρωπότητος, θὰ ἦ το ἄσκοπον νὰ ἀφορηθῶμεν ἀπὸ τὴν γυμνὴν
ψυχικὴν ἐνεργείαν και νὰ θελήσωμεν δι' αὐτῆς και μόνης νὰ κατανοή-
σῶμεν τὴν *ἀξίαν* τῆς ζωῆς. Τὸ σύνολον τῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς
κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ συνταυτισθῇ πρὸς τὸ σύνολον τῶν
ἀξιῶν και τῶν νοημάτων τῆς ζωῆς. Βεβαίως εἶναι ἀμρότερα ἀρρή-
κτως πρὸς ἀλλήλα συνυφασμένα, ἀλλὰ τὸ ἐν δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἐτέ-
ρου. Ἡ *ἐνεργεία* εἶναι διάφορον τι ἀπὸ τὸ *νόημα* τὸ διερμηνευόμε-
νον ἢ κατανοούμενον ὑπ' αὐτῆς. Ἡ ψυχικὴ ἐνεργεία, δι' ἧς κατανο-
οῦμεν τὸν *λόγον* $2+2=4$ εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ λόγου
τούτου. Ἡ ψυχικὴ ἐνεργεία παρέρχεται, ἐνῶ τὸ νόημα παραμέ-
νει τὸ αὐτό. Ὅσάκις κατανοοῦμεν τὸ νόημα τοῦ λόγου τούτου
πράττομεν τοῦτο πάντοτε διὰ νέας και οὐχὶ διὰ τῆς αὐτῆς ἐνερ-
γείας. Ὅστε ἡ προσπάθεια πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς
και πρὸς κατανόησιν τῶν ἀξιῶν τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνερ-
γείας εἶναι ματαία, διότι οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τῶ
ὄντι τὴν ζωὴν και τὴν ἐνεργείαν αὐτῆς, ἐφ' ὅσον κινεῖται ἐντὸς
τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας. Ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας εἶναι ὁ κύκλος
τοῦ χρόνου. Τὸ δὲ νόημα τῆς ζωῆς δὲν εἶναι *ἀπλοῦς χρόνος*, ἀλλὰ
πεπληρωμένος χρόνος. Ὅστε οὐχὶ ἡ γυμνὴ ἐνεργεία, ἀλλὰ τὸ νόημα
αὐτῆς, τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ τὸ *ὄλικόν* τῆς φιλοσοφικῆς
ἐργασίας. Ἐκ τοῦ νοήματος τοῦ συνυφασμένου πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέρ-
γειαν δύναται ἡ φιλοσοφία ἀφορμωμένη, νὰ καταλήξῃ εἰς ὁρισμένον
τι σύστημα ἀρχῶν και μορφῶν διεπουσῶν τὸ νόημα τοῦτο, κατὰ τὴν
διάκρισιν αὐτοῦ τὴν ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῇ τέχνῃ τῇ
πολιτείᾳ και τῇ θρησκείᾳ.

Τὸ πρῶτον συνεπῶς ἀφ' οὗ ἀφορμᾶται ἡ φιλοσοφία εἶναι τὸ
διακεκριμένον νόημα, εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος κατὰ τὴν διάκρισιν αὐ-
τοῦ θεωρούμενος, ὡς ἐκδηλοῦται οὗτος εἰς τὸ σύστημα τῆς ἐπιστήμης
τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας και τῆς θρησκείας.

Ἀποκρούοντες ὅμως τὸν *ψυχολογισμόν* ἐκ τοῦ συστήματος τῆς
φιλοσοφίας, δὲν πρέπει νὰ διφθῶμεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ *ἱστορισμοῦ*
ἢ τῆς *ἱστοριοκρατίας*, διότι και ὁ ἱστορισμὸς ἔχει τὰ αὐτὰ λογικὰ σφάλα-
ματα τὰ ὅποια ἀπαντῶμεν και εἰς τὸν ψυχολογισμόν. Τῆς φιλοσο-

φίας τὸ ἔργον, ὅπως δὲν εἶναι ψυχολογικόν, οὕτω πως δὲν δύναται νὰ εἶναι ἱστορικόν. Πρὸς τὴν *ἱστορίαν* ἀναφέρεται ἡ φιλοσοφία μόνον ἔφ' ὅσον ἡ *ἱστορία*, ὡς ἐν χρόνῳ *ἐνέργεια*, ἀποτελεῖ φοιρέα ὁρισμένων νοημάτων. Τὰ δὲ νοήματα ταῦτα δὲν ἐξετάζει ἡ φιλοσοφία ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν γένεσιν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ὁρισμένον σύστημα ἀξιών, αἵτινες διέπουν τὴν ἱστορικὴν ζωὴν γενικῶς. Καὶ ὅπως ὅταν ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν δὲν θεωρεῖ αὐτὴν κατὰ τὰς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀπολύτους μορφὰς τοῦ νοῦ, οὕτω πως καὶ ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν, δὲν ἐνδιατρίβει περὶ τὴν ἱστορικὴν ζωὴν, ὡς ποιοῦσι ταῦτα αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, ἀλλὰ θεωρεῖ τὴν *ἱστορίαν* ὡς ἐνέργειαν δι' ἧς διαμορφοῦται ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ὡς πρὸς τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, ἀφαιρεῖ τὰ κατ' ἰδίαν, ἀφαιρεῖ τὰ χρονικὰ στοιχεῖα, καὶ ὑπερνικῶσα τὴν *ἱστορικότητα* τῶν νοημάτων, θεωρεῖ αὐτὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν πρὸς τὰς ἀχρόνους ἀρχὰς τοῦ συνειδότητος. Βεβαίως ἡ ἀποτελεσματικωτέρα μέθοδος πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ ἱστορισμοῦ εἶναι ἡ *ἱστορία*, ὅπως καὶ ἡ καλλιτέρα μέθοδος πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς *φυσιοκρατίας* εἶναι ἡ τελεία γνῶσις τῆς φύσεως. Ἡ φιλοσοφία ὡς σύστημα ἀφορμᾶται μὲν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ὑλικόν ἐκείνο πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι συνυφασμένα αἱ ἀξίαι τῆς ζωῆς, δὲν παραμένει ὅμως εἰς τὴν ἀπλήν ἱστορικότητα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ ἀνέρχεται ἐκ τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ἀχρόνον κράτος τοῦ καθαροῦ νοήματος.

Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία ἐξέρχεται τῆς *ἱστορίας τοῦ νοήματος* καὶ θεωρεῖ τοῦτο κατὰ τὴν ἀχρόνον αὐτοῦ οὐσίαν, ἀφ' οὗ ἡ φιλοσοφία θεωρεῖ τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν ὑπερχρονικὴν αὐτῆς μορφήν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἡ ἰδία *ἱστορίαν*; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ἡ φιλοσοφία γινώσκει εἶναι ἀχρόνος, δηλαδή ἐκτὸς τῆς ἱστορίας; Οὕτω πως ἰθὺς ἐρωτήσουν πολλοί. Ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται βεβαίως πρὸς τὴν μίαν καὶ ἀχρόνον ἀλήθειαν, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἐπιτυγχάνει πάντοτε τὴν γνῶσιν τῆς μίας καὶ αἰωνίας ἀληθείας. **Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι δύο διάφορα πράγματα.** Ἡ φιλοσοφία ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν χρόνον, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, εἶναι πάντοτε συνδεδεμένη πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι αἰωνίως ἡ αὐτὴ, ἀναπαύεται ἐπέκεινα τοῦ χρόνου. Ἡ φιλοσοφία εἶναι κατὰ τοῦ-

το ἀκριβῶς διάφορος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἔχει ἱστορίαν, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἔχει. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἱστορία τοῦ λόγου $2+2=4$; Ὅτι εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες κατενόησαν τοῦτο; Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Τῆς ἱστορίας ἡ οὐσία εἶναι στενότητα συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀναπτύσσεσθαι, τοῦ ἐξελίσσεσθαι, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια $2+2=4$ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀνάπτυξιν καὶ οὐδεμίαν ἐξέλιξιν παρουσιάζει. Ἱστορία σημαίνει διαρκῆ ἀνάπτυξιν, διηνεκῆ μεταβολήν. Τοῦτο εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἱστορίας, ἐνῶ ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη σημαίνει τὴν γνῶσιν τῆς διαρκοῦς ταύτης μεταβολῆς, καὶ τῶν φαινομένων αὐτῆς. Ὅταν λέγομεν «ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἐξωτερικὴν τύχην καὶ τὰς διαφόρους περιπετείας τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, τὴν γένεσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θρησκείαν, ἥτις διδάσκει ὅτι κατέχει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, τὸ δόγμα, ἡ φιλοσοφία δὲν διδάσκει ὅτι κατέχει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι ἐπιδιώκει, ἐπιζητεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι βεβαίως πάντοτε ἡ αὐτὴ, καὶ ἀναπαύεται ἐπέκεινα τοῦ χρόνου, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἀντικείμενον γνώσεως. Τῆς θρησκείας τὸ γνῶρισμα εἶναι ὁ *δογματισμός*, ἐνῶ τῆς φιλοσοφίας ἡ ιδιότης εἶναι ἡ *κριτικὴ*. Ἡ θρησκεία δὲ δὲν ἔχει κατὰ βάθος ἱστορίαν, διότι ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας εἶναι ἀποτέλεσμα *ἀποκαλύψεως* καὶ ἐμφανίζεται συνάμα ὀλοκληρωτικῶς. Καὶ ὁ χριστιανισμὸς καὶ αἱ λοιπαὶ ἱστορικαὶ θρησκεῖαι διατυπώνουν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον τὴν ἱστορικὴν μεταβολήν. Ἡ *ἐννοία τῆς ἱστορίας* ὡς ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπότητος ἐν χρόνῳ, τεινούσης πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας, ἥτις διδάσκει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καθ' ἣν ὁ κόσμος κρίνεται. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ μὲν θρησκεία χαρακτηροῦται οἰανδήποτε παρερμηνείαν τῶν δογμάτων αὐτῆς ὡς *αἵρεσιν*, ἡ δὲ *φιλοσοφία* θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ὡς τὸν τρόπον τῆς ἀνευρέσεως τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει *αἰρέσεις* ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας, οὐδὲ καταδικάζει ἡ φιλοσοφία τοὺς διαφόρους τρόπους τοῦ ἐρμηνεύειν τὴν ζωὴν, ἀλλὰ κρίνει ἀπλῶς περὶ τῶν τρόπων τούτων καὶ προσδίδει εἰς αὐτοὺς τὴν ἀρομόζουσαν εἰς ἕκαστον ἀξίαν. Οὕτω πῶς σέβεται ἡ φιλοσοφία καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, ἐνῶ καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία κατεδιώξιν τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῇ ἱστο-

ρία. Οιαδήποτε παρέκβασις ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας θεωρεῖται ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἐνῶ οιαδήποτε νέα διατύπωσις τῶν νοημάτων τῆς ζωῆς ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ὡς δυνατὸς τρόπος τοῦ διαμορφῶναι τὴν ζωὴν. Καὶ ἐνταῦθα καταφαίνεται οὐδὲν καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία, ἐπειδὴ θέλουν νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωὴν, διὰ τοῦτο γίνονται καὶ δογματικά, δηλαδὴ θεωροῦσιν τὸ νόημα αὐτῶν ὡς ἀποκλειστικῶς ἀληθές. Ἐντεῦθεν οἱ ἀγῶνες ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ μέρους τῆς φιλοσοφίας οὐδέποτε ἐξετελέσθη θανατικὴ ποινὴ οὔτε κατεκρίθη ποτὲ ἄνθρωπος τις ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνῶ ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας ἐθανατώθησαν οἱ σκαπανεῖς τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία παρουσιάζονται ὡς δογματισμοὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ μία ἐζήτησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἄλλην, διότι ὁ εἰς δογματισμὸς δὲν ἀνέχεται τὸν ἄλλον.

Ἡ ἱστορία τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐκάστοτε νέαν, ὡς ἐκ θεμελίων ἀνατρέπουσιν τὸν προηγούμενον τρόπον τοῦ κατανοεῖν τὴν ζωὴν, ἡ ἱστορία τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν δεικνύει μιαν κανονικὴν πρόοδον τῶν γνώσεων καὶ τῶν λόγων τῆς ἐπιστήμης. Διὰ τῆς ἱστορίας τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν καταφαίνεται πῶς ἡ ἀνθρωπότης βαθμιαίως ἀνεῦρε τὴν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, πῶς ἀνῆλθε ἐκ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ συνθετότερα. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν παρουσιάζονται πολλάκις σημεῖα ἵπου φαίνεται τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημονικῶν λόγων ἀλλοιούμενον, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον φαινομενικόν. Τῷ ὄντι οιαδήποτε ἐπιστημονικὴ πρόοδος, οιαδήποτε νέα ἐπιστημονικὴ θεωρία, εἶναι στενωτάτα πρὸς τὴν προηγούμενην συνδεδεμένη καὶ ἀπορρέει κατ' ἀνάγκην λογικὴν ἀπ' αὐτῆς. Οὕτω πως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν ὡς ἀναγκαῖον λογικὸν ἐπακολούθημα τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας, οὔτω πως κατανοοῦμεν ἐπίσης τὴν σημερινὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος ὡς ἀναγκαῖαν λογικὴν συνέπειαν τῶν προηγούμενων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν παρατηροῦμεν ὅτι πολλοὶ συλλογισμοί, οἵτινες ἄλλοτε ἴσχυον, ἔπαυσαν σήμερον νὰ ἰσχύουν διότι ἀπεδείχθησαν ὡς ἀβίασται καὶ ὡς μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὸν γενικὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης. Γενικῶς ὅμως τὸ κεντρικὸν μέρος τῶν εἰδικῶν

κῶν ἐπιστημῶν παραμένει ἀμετάβλητον, αἱ δὲ νέα ἐπιστημονικὰ κατακτήσεις συνδέονται λογικῶς πρὸς τὰς προηγούμενας ἐπιστημονικὰς θεωρίας. Ἡ ἱστορία τῆς μαθηματικῆς παρουσιάζει τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὡς διαρκῶς καὶ βαθμιαίως ἀναπτυσσομένην. Ἀπ' ἧς τὰ μαθηματικά εἰσῆλθον εἰς τὴν βεβαίαν ὁδὸν τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀναπτύσσονται. Ἡ ἐννοία τοῦ ἀριθμοῦ, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, διακρινόμενη εἰς τὰ εἶδη αὐτῆς, περὶ ὧν διαπραγματεύονται οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς μαθηματικῆς, παραμένει πάντοτε ὡς ἡ κεντρικὴ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐννοία. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὁ ἀριθμὸς διακρίνεται, ὅσαδήποτε ὑποδιαίρεσις καὶ ἂν ὑφίσταται, τῷ ὄντι παραμένει ὡς ὁ θεμελιώδης λόγος τῆς μαθηματικῆς. Ὁ ἀριθμὸς ἐκφράζει ἀπάσας τὰς μαθηματικὰς σχέσεις. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἐξακολουθεῖ καὶ θὰ ἐξακολουθῇ νὰ παραμένῃ ἀμετάβλητος. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ποσότητος, τὸ μέτρον δι' οὗ ἡ μαθηματικὴ διαρρυθμίζει ἀπ᾽ ἄσας τὰς ποσοτικὰς σχέσεις.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει τὴν φιλοσοφίαν ὡς διαρκῶς νέαν. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα θεωροῦνται, οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν φιλοσοφούντων, ὡς ἀπολύτως ἀντίθετα πρὸς ἄλληλα, ὡς αὐταναιρούμενα. Τὸ πλατωνικὸν σύστημα θεωρεῖται ὡς παντάπασιν ἀντίθετον πρὸς τὸ ἀριστοτελικόν. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐκλαμβάνεται ὡς σειρά ποικίλων προσπαθειῶν πρὸς κατανόησιν τῆς ζωῆς, πρὸς σύλληψιν τοῦ γενικοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, πολλάκις δὲ καὶ ὡς σειρά πλανῶν, διότι ἐκ τοῦ συνόλου τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐν μόνον εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθές. Ἡ ἐννοία τῆς φιλοσοφίας θεωρουμένη ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, οὕτω νομίζουν πολλοί, ἐμφανίζεται ὡς διαρκῶς ἀσταθής.

Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας; Πῶς ἐννοοῦμεν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας; Ὑπὸ ἱστορίαν ἐννοεῖται συνήθως ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων καὶ τῶν πράξεων τῆς ζωῆς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Ὅσονδήποτε δὲ καὶ ἂν ἡ ἱστορία θέλῃ νὰ διερμηνεύσῃ τὸ νόημα τῶν πράξεων καὶ τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, πάντως ἀπομένει διὰ τὸν ἀνιστόρητον ἢ ἐντύπως ὅτι ἡ ἱστορία διηγεῖται ἀπλῶς τὰ παρελθόντα, χωρὶς καὶ νὰ δύναται νὰ

δικαιολογήσει τὸν λογικὸν συνειρημόν, ἤτοι τὴν συνοχὴν τῶν προέξεων καὶ τῶν γεγονότων τούτων ὡς *πρὸς τὸ νόημα αὐτῶν*. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας, οὕτω πως ἐννοουμένη, κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ὀλίγων τινῶν ἀνθρώπων ἀρεσκομένων εἰς τὸ *ἀνέκδοτον*. Ἡ τοιαύτη περὶ ἱστορίας ἀντιλήψις ἐφαρμόζεται ὑπὸ πολλῶν ἢ τοῦλάχιστον ἐφημεύετο καὶ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Οὕτω πως διανοεῖτο τις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἕως τῆς ἐποχῆς τοῦ Hegel. (4) Ὁ φιλόσοφος οὗτος εἶναι ὁ θεμελιωτῆς

(4) Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι κυρίως δημιουργημάτων τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον διετυλώθη γενικῶς καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας. Ἐν τούτοις ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα παρατηροῦμεν εἶδος τι ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας παρέχουσιν ἡμῖν τινὲς τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων κρίνων τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τῶν προδρόμων αὐτοῦ χαρακτηρίζει συνάμα διὰ γενικῶν βεβαίως γραμμῶν καὶ τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Οὕτω πως συμβαίνει π. γ. ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» ὅπου ὁ Πλάτων ἀναπτύσσων τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, ἐκθέτει συνάμα καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου τῆς ἐπιστήμης φιλοσοφούντων. Τὸ αὐτὸ πράττει ὁ Πλάτων καὶ εἰς τὸν «Γοργίαν» καὶ εἰς τὸν «Πρωταγόραν», τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸν «Σοφιστήν». Πάντοτε βεβαίως ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἵπποσιν. Οὕτω ἐν τῷ «Σοφιστῇ» πραγματευόμενος τὸ πρόβλημα τῆς «οὐσίας» ἀναφέρεται εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ περὶ τῆς οὐσίας φιλοσοφῆσαντας. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ «τὰ μετὰ τὰ φυσικά». Πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ νὰ ἐκθέτῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοσοφίαν περὶ τῆς πρώτης οὐσίας, ποιεῖται μνησθῆναι τῶν προηγουμένων αὐτοῦ φιλοσοφικῶν θεωριῶν περὶ τῶν πρώτων αἰτιῶν. Μετὰ ταῦτα, ἰδίᾳ ἐν τοῖς ἀλεξανδρινοῖς χρόνοις, ἀνεπτύχθη ἡ καλωμένη *δοξαγραφία*, ἤτοι ἡ συλλογὴ τῶν δοξασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων εἰς μίαν ἐπιτομὴν. Ὅσον δὲ ἐξημερεύετο ὁ ἀρχικὸς πόθος πρὸς φιλοσοφίαν, τόσοις ἤξιον ἢ τίσις πρὸς συλλογὴν τῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἀνεκδότων τῶν ἀνιερρομένων εἰς τὰς προσωπικότητας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Παράδειγμα τοιαύτης ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι οἱ βίοι τῶν φιλοσόφων ὑπὸ Λιογένους τοῦ Λαερτίου. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ γράφειν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν νεωτέρων. Οὕτω πως περίπου γράφουσιν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας οἱ Th. Stanley, The history of philosophy, 1885. J.J. Brucker, Historia critica philosophiae 1742. Διὰ τῆς γεννήσεως τῆς *κριτικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας* παρήχθησαν καὶ ἔργα κριτικώτερα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνος ὅμως ὅστις ἐθεμελίωσε τῷ ὄντι τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Hegel. Μέχρι τοῦ Hegel ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἄθροισμα *διαφόρων γνωμῶν*. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι κατὰ Hegel ἡ κατὰ

τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιπέδου τῆς ἱστορίας καθ' ὅλου. Ἡ ἱστορία, ὡς ἐννοεῖ αὐτὴν ὁ Hegel καὶ ὡς ἐκλαμβάνει αὐτὴν ὁλόκληρος ὁ δέκατος ἔνατος αἰῶν, δὲν εἶνε ξηρὰ ἀφήγησις παρελθόντων γεγονότων, οὐδεμίαν πρὸς τὸ παρὸν ἐχόντων σχέσιν, καὶ γενικῶς ἐστερημένων νοήματος, ἀλλ' ἀποτελεῖ τοῦναντίον, καὶ ὡς ἀνθρωπίνη ἐνέργεια καὶ ὡς ἐπιστήμη κατανοοῦσα τὴν ἐνέργειαν ταύτην, σύνολον τι νοημάτων ἀπολύτως πρὸς τὴν καθ' ὅλου ζωὴν συνηφασμένον. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη δὲν ἀναφέρεται τόσοις εἰς ἀπλᾶ γεγονότα, συντελεσθέντα ἐν τῷ παρελθόντι, ὅσον εἰς τὸ νόημα τὸ συνδεόμενον πρὸς τὰ γεγονότα ταῦτα, διότι οἷονδήποτε *ἱστορικὸν γεγονός* διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸ *φυσικὸν γεγονός*, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἔχει νόημα πηγάζον ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνεργούσης ἐν χρόνῳ καὶ διεπομένης ὑπὸ ὀρισμένων ἀξιών, τὸ δὲ δεύτερον δὲν ἔχει νόημα. Ἡ μεταβολὴ π. χ. τοῦ πολιτεύματος ἐνός

χρόνον προόδος τοῦ νοῦ καὶ τοῦ συνειδότης ἐν γένει. Αἱ διάφοροι ἱστορικαὶ ἐποχαὶ καὶ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα εἶναι κατὰ Hegel ἡ κανονικὴ *τροχιά* ἢ διαγράψις διὰ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ὁ ἀπόλυτος νοῦς τοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς τοῦ κόσμου διακρίνεται εἰς ὀρισμένας κατηγορίας ἐκφραζομένας δι' ὀρισμένων ἱστορικῶν ἐποχῶν. Ὅπως ἡ φύσις εἶναι εἰς ὀρισμένους ἀμετάβλητος τρόπος ἐκφράσεως τοῦ νοῦ τοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία εἶναι ὁ ἐκ τῶν ἀπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα ἀνερχόμενος τρόπος ἐμφανίσεως τοῦ νοῦ τοῦ κόσμου. Ἡ ἀξία ἢ ἡ ἱστορία προσλαμβάνει διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης τοῦ Hegel εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἐκείνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel εἶναι *δογματικὸν* καὶ ὠδήγησε καὶ εἰς παραβιάσεις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος εἶναι οὐχὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει νόημα, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ *χρονολογικὴ σειρά τῶν ἱστορικῶν λαῶν* εἶναι καὶ λογική. Ὁ *δογματισμὸς* οὗτος τοῦ Hegel ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἱστορίαν εἶχε τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν τῇ «*Λογικῇ*», τῇ «*Διαλεκτικῇ*» τοῦ Hegel. Ἡ σχέσις τοῦ Hegel εἶναι ἡ ἐξῆς ὅπως ἐν τῇ «*Λογικῇ*» ἡ μία κατηγορία τίθησι τὴν ἄλλην ἀναγκάως καὶ κατὰ ὀρισμένην σειράν ἀξίας οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἣτις εἶναι ἡ ἐν χρόνῳ *διαλεκτικὴ*, αἱ διάφοροι κατηγορίαι ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἀναγκάσαν λογικὴν σειράν. Τοῦτο ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν παραβίαν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἣτις διέπεται μὲν ὑπὸ νοήματος, οὐχὶ ὅμως καὶ ὑπὸ τοῦ νοήματος τῆς *Λογικῆς*. Ἡ ἱστορία δὲν ἀκολουθεῖ ὀρισμένον τινὰ δρόμον διότι ἐκτὸς τοῦ νοήματος τοῦ κανονίζαντος τὸν ὄντι τῆς ἱστορίας, ὑπάρχον καὶ *φυσικὰ αἰτία* αἶνα, συντελοῦν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ποῖα θὰ ἦτο ἡ τύχη τῆς ἱστορίας ἂν ὁ

λαοῦ ἔχει ἀπόλυτον σημασίαν διὰ τὸν λαὸν τοῦτον, ἐνῶ ἢ μεταβολὴ ἐνὸς προϊστορικοῦ δάσου εἰς ἀνθρακα οὐδεμίαν *ιστορικὴν σημασίαν* ἔχει, ἐκτὸς ἐκείνης ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ὠφελιμότητα. Ὁ θάνατος ἐνὸς πολιτικοῦ ἀνδρός, θεωρούμενος ὡς ἱστορικὸν γεγονός, ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ λαοῦ τοῦ ὁποίου τὰς τύχας διευθύνει, ἐνῶ ὡς φυσικὸν γεγονός θεωρούμενος οὐδεμίαν ἰδιάζουσαν σημασίαν ἔχει καὶ οὐδὲν διακριτικὸν γνώρισμα παρουσιάζει ἀπὸ τὸν θάνατον οἴουδήποτε ἄλλου ἀνθρώπου ἢ καὶ ζῴου ἀκόμη. Ὡστε τὴν ἱστορίαν διέπουσιν ὠρισμένοι σκοποὶ, *ὠρισμένοι ἀξίαι*. Τὰς ἀξίας δὲ αὐτὰς ἀναζητεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, τὰς ἀξίας αὐτὰς θέλει καὶ ἡ ἱστορία ὡς ἐνέργεια, ὡς πράξις τῆς ἀνθρωπότητος νὰ θεμελιώσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι καθ' ὅλου διακινεῖται καὶ διακυβεύεται ὑπὸ τῶν *ἀξιῶν* τούτων. Οἷονδήποτε γεγονός τῆς ἱστορίας ἔχει σημασίαν μόνον διότι θίγεται ὡποσδήποτε ὑπὸ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν ἀξιῶν τούτων τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Τὰ εἰδικὰ δὲ νοήματα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, οἱ σκοποὶ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν λαῶν, ἡ τέχνη, τὸ δίκαιον, ἡ πολιτεία, ἡ θρησκεία, καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν λαῶν τούτων, ἔχουσι ἀξίαν μόνον διότι ἀναφέρονται εἰς τὰς γενικὰς ἀξίας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. δὲ ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἢτοι ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματός της μόνον ἐφ' ὅσον ἀναζητεῖ τὰς ἀξίας καὶ τὰ νοήματα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἰτόμιων καὶ ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὴ αὕτη διέπεται ὑπὸ τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν νοημάτων τούτων. Ὁ ἱστορικὸς δεόν νὰ στρέφεται εἰς τὸ νόημα τῶν πράξεων τῶν λαῶν καὶ νὰ μὴ σταματᾷ ἀπλῶς εἰς τὰς γυμνὰς πράξεις καὶ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν ἀφήγησιν. Ἡ ἀπλῆ χρονολογικὴ ἀφήγησις

Μέγας Ἀλέξανδρος δὲν ἀπέθνησκεν οὐδεὶς δύναται νὰ προΐδῃ. Πάντως εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἱστορία θὰ ἠκολούθει ἄλλον δρόμον. Ὁ δρόμος τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντιτίθεται εἰς τὸν δρόμον ὃν ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀν εἶξῃ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εἶδε εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος τὴν μορφήν καὶ τὸ νόημα τὰ ὅποια διεύκρινον τὴν βούλησιν αὐτοῦ, πικρατὸν τὸν Ἑλληνισμόν νὰ μὴ διεδέχετο ὁ Ῥωμαϊσμός. Ὡστε ὁ Ῥωμαϊσμός δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

δὲν εἶναι ἱστορία, ὥς ἐννοεῖται αὕτη ὑπὸ τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας. (5)

Οἷαδήποτε ἄλλη μέθοδος πρὸς κατανόησιν τῆς ἱστορίας, ἐκτὸς ἐκείνης ἣτις διέπεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀξιῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, εἶναι ἀνίκανος νὰ διερμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας. Ἡ *φυσιοκρατικὴ μέθοδος* εἶναι ἀνίκανος νὰ κατανοήσῃ τὴν ἱστορίαν, διότι τὸ κύριον τῆς μεθόδου ταύτης γνώρισμα εἶναι ὅτι ἀφαιρεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων τὴν ἀξίαν ἢν ὁ ἄνθρωπος, ἐκτιμῶν τὴν σημασίαν αὐτῶν, συνδέει πρὸς αὐτά. Τὰ πράγματα, θεωρούμενα φυσιοκρατικῶς, ἀποβάλλουσι τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν σημασίαν καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν νόημα. Ὅταν δὲ θεωροῦμεν τὴν ἱστορίαν κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, δὲν θεωροῦμεν τῶν ὄντι τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν φύσιν, διότι μόνον τὸ *ἀνάξιον*, τὸ ἐστερημένον πάσης σημασίας πρᾶγμα, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Ἡ ἱστορία τῆς τέχνης π. χ. θεωρεῖ τὴν γένεσιν τῆς τέχνης ὄχι ὡς τυχαῖον τι γεγονός, οὔτε ὡς προῖον ὠρισμένων φυσικῶν συνδυασμῶν, ἀλλὰ ὡς γέννημα καὶ δημιουργημα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, διεπομένης πάντοτε ὑπὸ ὠρισμένων νοημάτων καὶ ὑποκινουμένης ὑπὸ ὠρισμένων σκοπῶν. Ἡ τέχνη εἶναι πάντοτε τρόπος τοῦ ἐκφράζειν ὠρισμένα νοήματα, ἅτινα διακατέχουν τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν. Ὡστε τὸ νόημα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὴν ἱστορίαν ἀξίαν, τοῦτο διακρίνει τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὴν τύχην. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπλῆ σειρά διαφόρων ἀθεμελιωτῶν γνώμων περὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀντικειμενικὴ γνώσις, ὡς εἶναι καὶ τὸ νόημα τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας.

Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα εἶναι συστήματα νοημάτων. Τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ σύστημα γεννᾶται, διερμηνεύεται πλήρως ὑπὸ τοῦ συστήματος τούτου. Ἡ σχέσις δὲ τῶν συστημάτων τούτων πρὸς ἄλληλα δὲν εἶναι σχέσις *κατὰ τὸν χρόνον*

(5) Ὁ θεμελιωτῆς τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ἐν τῇ παρούσῃ ἐποχῇ εἶναι ὁ Heinrich Rickert. Ἡ ἱστορία διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν φύσιν καθ' ὅτι ἡ μὲν φύσις διέπεται ὑπὸ νόμων, ἡ δὲ ἱστορία δὲν ὑπάγεται εἰς νόμους, ἀλλὰ διακυβεύεται ὑπὸ εἰδικοῦ νοήματος. Τὸ εἰδικὸν νόημα τῆς ἱστορίας στηρίζεται εἰς ἀξίας καὶ σκοποὺς, οἵτινες διέπουν τὴν ἱστορίαν ὡς ἐνέργειαν καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς ἐπιστήμην. «Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε θέτει ὡς σκοπὸν αὐτῆς νὰ ἀνεύρῃ νόμους ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἀνευρεῖσκουσι νόμους ἐν τῇ φύσει αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ὁ ἱστορικὸς ὅστις ζητεῖ φυσικοὺς νόμους

ἀναγκαία, ἀλλὰ σχέσις κατὰ λόγον ἀναγκαῖο. Ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Hegel εἶναι δυνατόν νὰ κατανοήσωμεν καλλίτερον τὸ σύστημα τοῦ Kant καὶ ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Kant εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν εὐχερέστερον τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ὁ συνειρμός οὗτος μεταξὺ τῶν συστημάτων εἶναι συνειρμός νοημάτων. Ἐκ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος ἀφορμώμενοι ἐννοοῦμεν κάλλιον τὸ πλατωνικὸν σύστημα, καίτοι ἡ μέθοδος τῶν συστημάτων τούτων εἶναι διάφορος. Γενικῶς δὲ ἐκ τοῦ ἐνὸς συστήματος ἀφορμώμενός τις εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ νόημα ὅλων τῶν συστημάτων, ἅτινα εἶναι μὲν διαφορα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ οὐχὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα, ὑπερ διαπραγματεύονται, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν προσέρχονται πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Ἡ μελέτη ὅμως τῆς ἱστορίας φιλοσοφίας, ἢτοι ἡ σπουδὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ νοήματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι τότε μόνον δυνατὴ, ὅταν ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας προσέρχεται πρὸς αὐτὴν ἐρωδιασμένος διὰ συστηματικῆς τινος γνώσεως τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐννοεῖται πλήρως μόνον διὰ τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας, τὸ δὲ σύστημα εἶναι τὸ σύνολον τῶν κατηγοριῶν τοῦ διανοεῖσθαι φιλοσοφικῶς. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ δρόμος ὃν διαγράφει ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἢτοι σειρὰ νοημάτων φιλοσοφικῶν, ἅτινα, ὡς σύνολον θεωρούμενα, παρουσιάζονται ὡς διερμηνεύοντα τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐννοηθῇ πληρέστερον ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἂν καὶ δὲν εἶναι ἡ κατὰ χρόνον ἀναγκαῖα ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν διανοημάτων, διότι ἡ ἱστορία δὲν ὑποτάσσεται ἀπολύτως εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς

μους ἐν τῇ ἱστορίᾳ θὰ ἔκανε νὰ εἶναι ἱστορικὸς, τοῦτέστι θὰ ἔκανε νὰ ἔχη ὡς σκοπὸν τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀντικειμένου του. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀναζητοῦσα νόμους ἀποκλείουσι ἀλλήλας ἐννοιολογικῶς δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ἱστορικοῦ νόμου εἶναι contradictio in adjecto... Προβλ. H. Rickert, Die Probleme der Geschichtsphilosophie, σελ. 90 dritte Auflage, Heidelberg, 1924. Εἰδικώτερον ἀναπτύσσει ὁ Rickert τὴν ἐννοιαν τῆς ἱστορίας ἐν τῷ θεμελιώδει αὐτοῦ περὶ ἱστορίας ἔργῳ. Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung.

αἰτιότητος, ἀλλὰ διακαθορίζεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ἐν τούτοις εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς φιλοσοφικῆς ἰδέας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἱστορία γενικῶς ἐπιδιώκει τὴν **πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας**, ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦτο διὰ τῆς διακρίσεως τῆς ἰδέας εἰς εἰδικὰς μορφάς, αἵτινες διέπουν τὰ κατ' ἰδίαν νοήματα τῆς ζωῆς. Ὅπως αἱ κατ' ἰδίαν πράξεις τοῦ ἀτόμου ἔχουσιν ἀξίαν μόνον ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς τὴν **ιδέαν τῆς ἠθικῆς** καὶ τοῦ **δικαίου**, οὕτω πως καὶ αἱ κατ' ἰδίαν ἐνέργειαι τῆς καθόλου ἱστορικῆς ζωῆς ἔχουσιν ἀξίαν τινὰ, ἐφ' ὅσον διακαθορίζονται ὑπὸ τῆς γενικῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας, ἣτις εἶναι συνάμα καὶ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως πρὸς κατανόησιν τῶν εἰδικῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνῶσις τῆς καθαρᾶς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας δηλ. ἐκείνης ἣτις κεῖται ἔξω παντὸς χρόνου καὶ παντὸς τόπου. Ἄνευ τῆς προϋποθέσεως τῆς καθαρᾶς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας προσλαμβάνει τὸν χαρακτήρα ἀλληλοσυγκρουμένων γνωμῶν. Κατὰ τὸν ἀσυστηματοποίητον τοῦτον χαρακτήρα ἐννοεῖται συνήθως ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἀδυνατοῦν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ νόημα τῆς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας. Πρὸς αὐτοὺς ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀδύνατον νὰ λογοδοτήσῃ, διότι ἡ φιλοσοφία λογοδοτεῖ γενικῶς πρὸς ἐκείνους οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ εἰσέλθουν ὅπωςδήποτε εἰς τὰ νοήματα αὐτῆς. «Ἡ φιλοσοφία λογοδοτεῖ μόνον πρὸς τὸν κατανοοῦντα νοῦν» Hegel: Religionsphilosophie, Einleitung Σελ. 74, Band I. ἔκδ. Her. Glockner.

Πρὸς ἐκείνους ὅμως οἵτινες πιθανὸν νὰ ἐρωτήσουν πῶς ἡ φιλοσοφία εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἱστορίαν ἀφ' οὗ ἡ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ νόημα αὐτῆς εἶναι **ἄχρονα** καὶ συνεπῶς ἔξω τῆς ἱστορίας ἀπαντᾷ ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, ἡ εἰδικώτερον τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, διότι ἡ ἱστορία εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατὰ χρόνον πραγματοποίησις τῶν μορφῶν τῆς ἰδέας. Τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς καθόλου, εἶναι μὲν ἄχρονον, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ σχέσεως πρὸς τὸν χρόνον, διότι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιοῦνται αἱ μορφαὶ τῆς ἰδέας καὶ κατανοεῖται τὸ νόημα αὐτῶν εἶναι **χρονικὴ**. Ἡ αἰτία δὲ τῆς διάμορφώσεως τῆς ἰδέας καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῆς εἰς διάφορα θέματα εἶναι ἀκριβῶς ὁ **χρόνος**. Ὁ χρόνος εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῆς

φιλοσοφίας. Ἐκ τοῦ χρόνου ἀφορμωμένη ἡ φιλοσοφικὴ ψυχὴ, ἡ ἀναφορμένη πρὸς τὴν ἰδέαν, διαμορφώνει αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατανοήσεως. Ὡστε ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀναφορὰ τῆς ψυχῆς καὶ εἰδικῶς τῆς φιλοσοφικῆς πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Ὅπως δὲ ὁ χρόνος εἶναι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, οὕτω πῶς εἶναι καὶ ἡ μέθοδος τῆς κατανοήσεως τῆς φύσεως. Τὸ **φυσικὸν γίνεσθαι**, θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ συνειδότος, εἶναι πάντοτε ἐν χρόνῳ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ χρόνου δι' οὗ κατανοοῦμεν τὴν φύσιν, καὶ τοῦ χρόνου, δι' οὗ δημιουργεῖται ἡ ἱστορία, εἶναι ὅτι ὁ μὲν **φυσικὸς χρόνος** προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ δὲ **ἱστορικὸς χρόνος** προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ νοήματος τῆς ἐνεργείας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ φύσει ἔχομεν κύκλον χρόνου, ἐν ᾧ ἐπαναλαμβάνονται αἱ φυσικαὶ ἐνέργειαι, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ ἔχομεν τελεολογικὸν χρόνον, ἐν ᾧ οὐδὲν ἐπαναλαμβάνεται (6). Τὸ συνειδὸς, διὰ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, δηλ. δι' ἐκείνης καθ' ἣν διαμορφοῦται ἱστορικῆς καὶ κατάστασις, τίθησι σκοποὺς οἵτινες ἐνδιαφέρουσιν αὐτὸ ἀπολύτως. Τοῦναντίον κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ συνειδότος γενομένην θεωρίαν τῆς φύσεως τὸ συνειδὸς δὲν τίθησι σκοποὺς, ἀλλὰ κατανοεῖ ἀπλῶς τὰ ἄντα διὰ τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ. Μὴ εἰσερχόμενα

(6) Τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας εἶναι συνεπῶς ἀπροσδιόριστον ἐκ τῶν προτέρων. Οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ υπολογίσωμεν τὴν ἔκβασιν τοῦ μέλλοντος τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία, ὡς διηγετικὴ ἀναφορὰ τῆς ἐνεργούσης ἀνθρωπότητος πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ ὡς διατύπωσις καὶ διαμόρφωσις τοῦ νοήματος τούτου, παρουσιάζεται πάντοτε **νέα**. Ἐκεῖ δὲ ὅπου νομίζει τις ὅτι υπολογίζει τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας δὲν ὁμιλεῖ τῷ ὄντι περὶ **ἱστορίας**, ἀλλ' ἂν περὶ φύσεως, ἢ θεωρεῖ τὴν ἱστορικὴν ζωὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν ζωὴν τῆν **ὀργανικὴν**. Εἰς τὸ **μεθοδολογικόν** τοῦτο σφάλμα ὑπέπεσε καὶ ὁ Oswald Spengler, ἐπιχειρήσας νὰ προσέλη τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*. 2 Bände. 1927 München. Τὸ **γίνεσθαι τῆς ἱστορίας** διακρίνεται ἀκριβῶς κατὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ γίνεσθαι τῆς φύσεως καθ' ὅτι δὲν διέπεται ὑπὸ νόμων μαθηματικῶν, ἀλλ' ὡς πηγάζον ἐκ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀδύνατον νὰ **υπολογισθῇ**. Γενικῶς δὲ ἡ ἱστορία ὑπάρχει τῷ ὄντι ἐφ' ὅσον ἔχει ἤδη διαμορφωθῆ, δηλαδή **ἱστορία** ὑπάρχει μόνον διὰ τὸ **παρελθόν**. Τὸ παρὸν ἐφ' ὅσον γίνεται ἱστορία εἶναι ἤδη παρελθόν. Τὸ δὲ μέλλον τῆς ἱστορίας ἐκφράζει μόνον τὸ **δυνατόν** τῆς ἱστορίας.

ἐνταῦθα εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὴν ὑπόδειξιν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἡ αἰτία καὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ ὅτι ὁ μὲν φυσικὸς χρόνος διακαθορίζεται ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς, ὁ δὲ ἱστορικὸς χρόνος προσλαμβάνει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πληρούμενος διὰ νοημάτων καὶ σκοπῶν τῆς ἱστορικῆς ἐνεργείας τοῦ συνειδότος. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι τὸ συνειδὸς ὡς ἐνέργεια εἶναι ὁ **δημιουργὸς τοῦ χρόνου** γενικῶς. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ οἰασθήποτε παρεξηγήσεως σημειώνομεν ὅτι τὸ συνειδὸς περὶ τοῦ ὁποῦ ὁμιλοῦμεν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῇ φύσει δὲν εἶναι τὸ ἀτομικόν, ἀλλὰ τὸ λογικόν συνειδὸς, ἢτοι ἡ ἐννοία τοῦ συνειδότος. Τὸ ἀτομικόν συνειδὸς ὑπολογίζεται μόνον ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ συνειδότος.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀπολύτως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ συνειδότος οὐνυφασμένη. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δέον συνεπῶς νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἱστορία τῆς ἰδέας, ἣτις διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν καθαρὰν θεωρίαν τῆς ἰδέας, δηλ. τὴν καθαρὰν λογικὴν, καθ' ὅτι ἡ μὲν ἱστορία τῆς ἰδέας ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς πλάνης, δηλ. ὁ νοῦς κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἱστορίας, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποπέσῃ εἰς σφάλματα, ἐνῶ ἡ καθαρὰ λογικὴ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου, θεωρεῖται ὡς ἀπόλυτος ἀλληλουχία νοημάτων καὶ μορφῶν. Κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδέας ἡ ἀλληλουχία τῶν μορφῶν καὶ δὴ τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν τοιούτων δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαία ἀκριβῶς διότι τὸ συνειδὸς κατὰ τὴν ἱστορικὴν διάπλασιν τῶν μορφῶν τῆς ἰδέας διέπεται καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου. Καὶ εἶναι μὲν δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας γενικῶς ὡς τὸ σύνολον τῶν εἰδικῶν μορφῶν τῆς καθαρᾶς ἰδέας, ἐφ' ὅσον ἐννοοῦμεν τὴν ἱστορίαν ὡς **τετελεσμένον πρᾶγμα**, τὸ ὁποῖον εἰς ὄντα ἱστορικὰ δηλ. εἰς τὸν ὄν τῆς ἱστορίας εὐρισκόμενα εἶναι ἀδύνατον. Ὁ Hegel λέγει ὅτι εὐθύς ὡς εἰσέλθει τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν τύχην. Τοῦτο ὅμως ἰσχύει μόνον διὰ τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ νοήματος τούτου καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀτόμων τῶν συνδεδεμένων πρὸς τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, διότι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν φύσιν, ἣτις ἐκ τῆς ἱστορίας θεωρουμένη παρουσιάζεται ὡς τύχη. Κατὰ τοῦτο ἀντιθέμεθα πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, καθότι ὁ μὲν Hegel διδάσκει ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν μορφῶν τῆς ἰδέας ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ αὐτὴ

πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μορφῶν τῆς ἰδέας εἰς τὴν λογικὴν, ἡμεῖς δὲ ἐννοοῦμεν τὴν ἱστορίαν τότε μόνον ὡς τὴν πλήρη διάκρισιν τῆς καθαρᾶς ἰδέας καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ὅταν θεωρήσωμεν τὴν ἱστορίαν ὡς τετελεσμένον γεγονός. Διαφορετικῶς ἡ ἱστορία θεωρεῖται ὑφ' ἡμῶν ὡς ἡ μέθοδος πρὸς τὴν ἰδέαν. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Hegel ὡς τὰ ἀναγκαῖα βήματα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἰδέαν. Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μόνον ἐφ' ὅσον τὰ συστήματα δὲν θεωροῦνται κατὰ τὴν **χρονολογικὴν** αὐτῶν σειρὰν ἀναγκαῖα. Ἡ **χρονολογικὴ** **σειρὰ** τῶν συστημάτων ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν **λογικὴν αὐτῶν σειρὰν** μόνον κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὅπου ἡ μία ἀρχὴ ἀνακαλύπτεται κατὰ σειρὰν μετὰ τὴν ἄλλην ὅπωςδήποτε ἀρχιτεκτονικῶς. Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἀπολύτως **ἀρχιτεκτονικὴ**. Ἐν τῇ προσωκρατικῇ μόνον φιλοσοφίᾳ παρατηροῦμεν συνεχῆ κατ' ἀνάγκην ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καθ' ἣν ἡ μία ἀρχὴ ἀνακαλύπτεται μετὰ τὴν ἀπόλυτον κατανόησιν τῆς ἄλλης. Ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ φιλοσοφίᾳ ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν συστημάτων δὲν ἀκολουθεῖ τὴν λογικὴν σειρὰν τῶν κατηγοριῶν τοῦ συνειδότος.

Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τίθενται—βεβαίως ἄνευ χρονολογικῆς σειρᾶς—**αἱ κατηγορίαι τοῦ συνειδότος**, δηλ. αἱ ἀρχαὶ δι' ὧν τὸ συνειδὸς ἀναιρερῶμενον πρὸς τὸν κόσμον κατανόησιν αὐτόν. Ἐκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν ἀντιφάσκει, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν αὐτὸ, πρὸς ἓν οἰονδήποτε ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα, διότι **ἡ ἀρχὴ** ἐκάστου φιλοσοφικοῦ συστήματος εἶναι **κατηγορία** τοῦ συνειδότος, ἀλλὰ ἀντιφάσκει κατὰ τοῦτο πρὸς ἓν οἰονδήποτε ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα καθ' ὅ,τι προσδίδει εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν τοῦτο ἀπόλυτον σημασίαν. Ἡ **ἀπαλυτοποίησις** οἰαςδήποτε κατηγορίας τοῦ συνειδότος εἶναι **δογματικὴ**. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀπολυτοποίησιν ταύτην τῆς ἀρχῆς τῆς διεπούσης αὐτὰ εἶναι σχετικὰ, ἡ ἀρχὴ ὅμως ἑνὸς οἰονδήποτε φιλοσοφικοῦ συστήματος, θεωρουμένη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, εἶναι ἀληθὴς δηλαδὴ ἔχει ἀπόλυτον θέσιν μετὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ συνειδότος. Ὅταν ὅμως διὰ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ζητεῖται νὰ κατανοηθῇ τὸ σύνολον τῆς ζωῆς, ὡς συμβαίνει τοῦτο ὑπὸ πολλῶν φιλοσο-

φικῶν συστημάτων, τότε εὐρισκόμεθα πρὸ ἀπολυτοποιήσεως τῆς μιᾶς ἀρχῆς καὶ παραβιάσεως τῶν ἄλλων ἀρχῶν. Τὸ ἀληθὲς σύστημα τῆς φιλοσοφίας θὰ εἶναι συνεπῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπολογίζει ὅλας τὰς ἀρχὰς καὶ ὅλας τὰς κατηγορίας τοῦ συνειδότος καὶ θεωρεῖ τὴν ζωὴν ὡς διεπομένην ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς π. χ. ἥτις διέπει τὸν **ψυχολογισμόν**, δηλ. τὸ φιλοσοφικὸν ἐκεῖνο σύστημα καθ' ὃ τὰ πάντα ἀναλύονται εἰς ψυχικὰς ἐνεργείας, εἶναι ἀληθὴς μόνον ἐφ' ὅσον περιορίζεται εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐμφύχων ὄντων, καὶ συγκεκριμένως τῶν ἀνθρωπίνων τοιούτων. Ὅταν ὅμως ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς ὅλα γενικῶς τὰ ὄντα καὶ ὅταν δι' αὐτῆς ἐρμηνεύονται τὰ πάντα, τότε εὐρισκόμεθα πρὸ **δογματισμοῦ** ἢ πρὸ ἀπολυτοποιήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς. Τοῦτοῦτο συμβαίνει καὶ διὰ τὸν βιολογισμόν καὶ τὸν ἱστορισμόν ὡς καὶ δι' ὅλας τὰς ἀπολυτοποιήσεις μιᾶς ὀρισμένης ἀρχῆς.

Ὅταν συνεπῶς θεωροῦμεν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν εἰς ἕκαστον σύστημα τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν τοῦτο ὡς καθαρὰν κατηγορίαν τοῦ συνειδότος, ἀπὸ τὴν ἀπολυτοποίησιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Καὶ ὅταν μὲν θεωροῦμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματος ὡς καθαρὰν κατηγορίαν τοῦ συνειδότος, ἔχουσαν τὸ αὐτὸ κύρος πρὸς τὰς λοιπὰς κατηγορίας, τότε ἐννοοῦμεν τῷ ὄντι τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς τὴν **μέθοδον πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἰδέας**, ὅταν δὲ παραδεχόμεθα καὶ τὴν ἀπολυτοποίησιν τῶν ἀρχῶν, αἵτινες διέπουν τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, τότε εὐρισκόμεθα πρὸ ἀδιεξόδου, ἡ δὲ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐμφανίζεται ὡς σειρὰ ἀλλήλοσυγκροουμένων συστημάτων. Ἀλλὰ τί εἶναι ἀπολυτοποίησις μιᾶς ὀρισμένης ἀρχῆς τοῦ νοῦ ἢ τοῦ συνειδότος; Ἡ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ νοήματος αὐτῆς γίνεται συνήθως ἐπὶ τῇ βιάσει μιᾶς ὀρισμένης ἀρχῆς καὶ δὴ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης ἥτις διέπει τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ζῆ ὁ ἕκαστος φιλόσοφος. Οὕτω πῶς ἔχομεν κατὰ τὸν δέκατον ἑβδόμον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς στηριζομένην εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐνῶ τοῦναντίον κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς ἀφορμᾶται κυρίως ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Καὶ ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα ἐρμηνεία εἶναι μονομερῆς, διότι **οὔτε ἡ ἱστορία ἐξηγεῖ τὴν φύσιν, οὔτε ἡ φύσις τὴν ἱστορίαν**. Συνεπῶς κατὰ μὲν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐρμηνείας τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς παρουσιάζεται τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, κατὰ δὲ τὸ

δεύτερον τὸ νόημα τῆς φύσεως. Ὅστε ἡ παραβίασις ὁρισμένων ἀρχῶν τῆς ζωῆς ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς καλεῖται ἀπολυτοποίησις. Ἡ αἰτία δὲ τῆς ἀπολυτοποίησεως ταύτης εἶναι τὸ φιλοσοφικὸν ἄτομον, ἢ γενικώτερον ἢ ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ ἄτομον τοῦτο ζῆ. Λέγοντες δὲ ἐποχὴν ἐννοοῦμεν πάντοτε τὸ νόημα τὸ διέπον μίαν ὁρισμένην ἱστορικὴν περίοδον. Ἡ ἀπολυτοποίησις ὁμῶς αἴρεται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἱστορίας, διότι ἱστορία εἶναι ἀκριβῶς ἡ διηγετικὴ τάσις τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας πρὸς ὀλοκληρωτικὴν διάκρισιν τῆς ἰδέας, ἢτοι τοῦ ὅλου τῶν κατηγοριῶν, αἵτινες διέπουσι τὴν ἐννοιαν τοῦ συνειδότου.

Ἡ ἄρσις ὁμῶς τῆς ἀπολυτοποίησεως μιᾶς ὁρισμένης ἀρχῆς, ἢ γιγνομένη ὑπὸ τῆς ἱστορίας, δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῆ καὶ ὡς ἄρσις τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας καθόλου. Βεβαίως ἡ ἱστορικὴ ζωὴ ἀντιτίθεται εἰς πεπερασμένον τι σύστημα. Εἶναι ὁμῶς δυνατὸν νὰ ἐννοηθῆ ἡ ἱστορικὴ ζωὴ ἄνευ συστηματικῶν τινῶν ἀρχῶν; Γενικῶς δὲ, εἶναι δυνατὸν ἡ ἱστορία καθόλου ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς νὰ ἐκτελεῖται χωρὶς ἀρχὰς καὶ ἀξίας διεπούσας αὐτήν; Ἡ ἱστορία, οἷσα διαμόρφωσις ὁρισμένων νοημάτων καὶ δὴ διηγετικὴ ἀναφορὰ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν πρὸς νοήματα, ἀντιτίθεται μὲν εἰς ὁρισμένον τι σύστημα, οὐχὶ ὁμῶς καὶ πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ συστήματος καθόλου, διότι ἡ διαμόρφωσις τῶν ἱστορικῶν νοημάτων γίνεται πάντοτε διὰ συστηματικῶν ἀρχῶν, ἢτοι διὰ μορφῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἰδέαν τὴν διέπουσαν τὴν ἱστορίαν.

Τὰς ἀξίας δὲ καὶ ἀρχὰς αὐτὰς ἀναζητεῖ ἡ φιλοσοφία ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας ἀναφέρεται πάντοτε πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς ἀξίας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, τὰς ὁποίας κατανοεῖ οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν σχέσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῶν ποιότητα καὶ μορφήν.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΥΠΟ

Κ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ

1. Ἡ δυσπιστία τῶν νομικῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπαφῆς αὐτῶν. § 2. Πρώτη αἰτία αὐτῆς, τὸ φυσικὸν δίκαιον. § 3. Κυριώτερα ὁμῶς αἰτία, τὸ δογματικὸν τῆς στενῆς νομικῆς σκέψεως. § 4. Ἀνάγκη θεμελιώσεως καὶ οὐχὶ μόνον ἱστορικῆς ἐξηγήσεως τῶν ἐννοιῶν τοῦ δικαίου. § 5. Ἡ θεμελίωσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, ὡς ἄγουσα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ, εἶναι ἔργον τῆς φιλοσοφίας. § 6. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐννοια τῆς πράξεως τοῦ δικαίου. § 7. Οὐδέποτε ἀποκλεῖ τὸ δίκαιον σύνολον ψυχικῶν ἐνεργειῶν. § 8. Ἡ μίξις τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἐν τῇ πράξει τοῦ δικαίου. § 9. Ἡ σχετικὴ ἰσχὺς τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου. § 10. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ὡς βασικὴ ἐννοια τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου. § 11. Ἡ στοιχειώδης λογικὴ μορφή τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως. § 12. Ἡ ἑξατομικεύουσα ἐνέργεια τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως. § 13. Ἡ δεοντολογικὴ σκέψις ὡς ὑποθετικὴ κρίσις καὶ τὸ κατηγορικὸν πρόσταγμα. § 14. Πῶς νοητέον τὸ κεκλεισμένον δίκαιον ἐν τῇ δεοντολογικῇ μεθόδῳ. § 15. Ἡ αὐστηρά καὶ ἡ ἐλευθέρα ἐρμηνεία τοῦ δικαίου ὡς εἶδη τῆς δεοντολογικῆς μεθόδου. § 16. Ἡ κοινωνικὴ παρατήρησις ὡς ἀντίρρησις κατὰ τῆς δεοντολογικῆς μεθόδου. § 17. Ἡ δεοντολογικὴ μέθοδος ὡς μόνη δυνατὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου. § 18. Συμπέρασμα: θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου.

§ 1. Ὁ νομικὸς φοβεῖται τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τοῦτο συμβαδίζει πρὸς τοὺς πλείστους τῶν ἀσχολουμένων εἰς εἰδικὴν ἐπιστήμην καὶ μὴ δυναμένων ἢ μὴ βουλομένων νὰ ἐξέλθωσι τῆς ἀπολύτως εἰδικευμένης καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεμονωμένης ἀσχολίας των. Τὰ αἴτια τοῦ τοιούτου φόβου εἶναι πολλὰ, ἐνδιαφέρουν δὲ διότι εἶναι, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς ἀκριβῶς χρειάζεται ὁ εἰδικὸς ἐπιστήμων τὴν φιλοσοφικὴν προπαίδειαν, καὶ οἱ λόγοι καθ' οὓς συνέχεται ἡ φιλοσοφία πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου καὶ καθ' οὓς αὐτὰ μεθοδολογικῶς χωρίζον-

ται. Δικαίως ὕδεν θεωρεῖται ἢ σχέσις φιλοσοφίας καὶ νομικῆς ἐπιστήμης ὡς θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. (1)

§ 2. Τὸ πρῶτον αἷτιον τῆς τοιαύτης δυσπιστίας τοῦ νομικοῦ εἶναι ἱστορικὸν καὶ ὀφείλεται εἰς τὸ κακὸν προηγούμενον τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τῆς μεταφυσικῆς τοῦ δικαίου. (2)

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος (3) καὶ ἐν ἀναλογία πρὸς τοὺς ἀπολύτους νόμους τῆς φυσικομαθηματικῶς θεωρουμένης φύσεως, ἀνεπτύχθη συστηματικώτερον ἢ καὶ παρ' ἀρχαίαις κρατοῦσα δοξασία (4), ὅτι ὑπάρχει δίκαιον ὕπερ, ὡς ἀπόλυτος ἀπόρροια τοῦ νοῦ, ἔχει πραγματικὸν ἀλλὰ καὶ αἰώνιον κύρος (5).

Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν κανόνων δικαίου, τῶν κατὰ περιεχόμενον καθωρισμένων, ἔξετείνεται καὶ μέχρις ἐλαχίστων εἰδικῶν προβλημάτων καὶ δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος ὅπως καταδειχθῇ τὸ σαθρὸν αὐτοῦ (6). Μετὰ τὸν Montesquieu (7) ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἀλλ' ἰδίως ἡ κριτικὴ φιλοσοφία ἀπεμίκρυναν ὀριστικῶς τὸ φυσικὸν δίκαιον,

(1) S a l o m o n Grundlegung zur Rechtsphilosophie 1925 σ. 6.

(2) L a s k Rechtsphilosophie ἐν Gesammelte Schriften, I σ. 279.

(3) Πρῶτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτῃ ὁ Albericus Gentilis (1511—1611) διὰ τοῦ ἔργου του De jure belli (1588).

(4) Ἀ ρ ι σ τ ο τ ἑ λ η ς Ἠθικά 1181, β, 18, Inst I, 2, pr., Dig. I, 1, 1 § 3.

(5) W i n d e l b a n d Lehrbuch der Geschichte der Philosophie 1921 § 32 σ. 362 κ. ἐ. Τοῦ ἰδίου Geschichte der neueren Philosophie 1922, I, σ. 38 S t a m m l e r Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1923, § 14. L a s s o n System der Rechtsphilosophie 1882 σ. 32 κ. ἐ. 87 κ. ἐ., A h r e n s Recht u. Rechtswissenschaft, (ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ Holtzendorff ἐκδ. 1877) σ. 21. Κ α τ ἄ ξ η ς Φιλοσοφία τοῦ δικαίου 1891, I, σ. 235 E. W o l f Grotius, Pufendorf, Thomasius, 1927, ἰδίᾳ σελ. 52 κ. ἐ.

(6) C o h e n Ethik des reinen Willens 1922 σ. 68 κ. ἐ. R a d b r u c h Grundzüge der Rechtsphilosophie 1914, σ. 3, E m g e Vorlesung zur Rechtsphilosophie, Arch. f. RWph. XVIII σ. 294, 301 κ. ἐ. L a n d s b e r g Zur ewigen Wiederkehr des Naturrechts Arch. f. RWph. XVIII σ. 366 καὶ 372 κ. ἐ. M a n i g k Wie stehen wir heute zum Naturrecht? Arch. f. RWph. XIX σ. 386 κ. ἐ. M. E. M a y e r Rechtsphilosophie σ. 7, E. K a u f m a n n Kritik der neukantischen Rechtsphilosophie 1921 σ. 32, T o u r t o u l o n Les principes philosophiques de l'histoire du droit 1908-19 σ. 582 κ. ἐ.

(7) W i n d e l b a n d Geschichte der neueren Philosophie I σ. 417

τὸ ὁποῖον διατηρεῖται εἰσέτι μόνον παρὰ τῇ νεοθωμικῇ φιλοσοφίᾳ, δηλαδή τῇ ἐπισήμῳ δογματικῇ τῆς Λυτικῆς Ἐκκλησίας (Cathrein, Hertling).

Ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας κυρίως ἀνεπτύχθη ἡ νομικὴ ἐπιστήμη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀποκρούσασα τὸ σύστημα τῶν κανόνων τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἀποδείξασα τὸ μεταβλητὸν τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὐδὲν ἕτερον, πλὴν τοῦ μεταβλητοῦ τούτου στοιχείου, ὑπάρχει καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν εἰς οὐδεμίαν ἀπόλυτον ἀρχὴν ἢ ἔννοιαν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἡ θεωρία τοῦ δικαίου· οὔτε δύναται ποτὲ νὰ ἔξετασθῇ ἀξιολογικῶς τὸ δίκαιον, καθότι εἶναι ἀνογκαῖον καὶ ἀναπότρεπτον συνεπακολουθίημα τῆς συνειδήσεως ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ. Εἶναι ἐπομένως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καὶ πρέπει νὰ εἶναι.

Ἡ θεωρία τοῦ δικαίου καθίσταται πράγματι ἱστορία τοῦ δικαίου. Ἡ λογικὴ ἔρευνα ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς γενεσιουργικῆς ἐρεῦνης. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον συναντᾶται πλήρως ἡ ἱστορικὴ σχολὴ πρὸς τὰ δόγματα τοῦ ἔμπειρισμοῦ. Καθότι οὗτος, περιορισμένος εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ μὴ δυνάμενος, πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, νὰ ἀναχθῇ εἰς νοητὰς ἀρχάς, ὑπεκφεύγει τὸ πρόβλημα διὰ τῆς ἀπλῆς ἐξηγήσεως τῆς γενέσεως τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτίας. Ἐπακόλουθον τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος πρὸς γένεσιν τῶν ἐνοιῶν καὶ συγκεκριμένως τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Τὸ κατὰ πόσον διὰ τοιαύτης μεθόδου ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴρεσις μιᾶς ἐννοίας τοῦ δικαίου, δὲν δύναται νὰ ἐρευνηθῇ ἐνταῦθα. Ἀρκεῖ μόνον νὰ μνημονευθῇ ὅτι ὁ Begbohm, ὁ κορυφαῖος, ἀλλὰ τελευταῖος ἀρνητὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ὁμολογεῖ ὅτι στηρίζεται ὁ ὀρισμὸς του ἐπὶ φανύλου κύκλου. (8) Ἐν τούτοις, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ταύτην, ἐργάζονται κατὰ μείζον μέρος καὶ οἱ νομικοὶ τῆς σήμερον. Μετὰ τῆς ὀρθῆς ἀπόψεως, ὅτι σύστημα διατάξεων, κατὰ περιεχόμενον καθωρισμένον, δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν ροὴν τῆς ζωῆς, συνέδεσε καὶ τὴν πλάνην ὅτι καὶ αἱ γενεσιουργοὶ ἐννοιαὶ τοῦ δικαίου, αἱ κατηγορίαι τοῦ πρακτικοῦ νοῦ, ὑπείκουν εἰς τὸν ροὴν τῆς

(8) B e r g b o h m Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie, σ. 79.

ιστορίας, ἐξ αὐτοῦ γεννώμεναι καὶ ἐν αὐτῷ διαρκῶς μεταβαλλόμεναι.⁽⁹⁾
 Ἡ ἱστορία ἐκτελεῖται διὰ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Κοινωνία δὲ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς κατηγορίας, τῆς μορφῆς τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τοῦ πρακτικοῦ νοῦ. Ἱστορία, κοινωνία καὶ προᾶξις, καθ' ὃ ἀποτελοῦσαι διάφορον χαρακτηρισμὸν τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, εἶναι ἀνόητοι ἄνευ τῆς τάξεως τῆς καθοριζούσης καὶ ἑναρμονιζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ἄνευ ἐξωτερικῶν καὶ κοινωνικῶν προσταγμάτων, ἄνευ δικαίου. Ἡ γνῶσις τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἐν τῇ ὁλοκληρώσει τῆς εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἀξίας, τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς κατηγοριῶν. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου τὸν θεμελιωτικὸν λόγον τοῦ δικαίου. Ὑπό τοιαύτην ἔννοιαν ὀρθῶς λέγεται, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ δικαίου.⁽¹⁰⁾ Ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διδασκάλους τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, τὸ ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν φυσικὸν δίκαιον δὲν περιέχει πλέον κανόνας δικαίου, ὅπως τότε, ὅτε μετεφέρετο τὸ σύστημα τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ τὸ κῆρος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου.⁽¹¹⁾ Μόνον ἡ μορφή εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἐξ αὐτῆς οὐδεὶς προκύπτει κανὼν δικαίου, καίτοι αὕτη ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν παντὸς δικαίου.

Δὲν ὑπάρχουν δύο δίκαια. Ὑπάρχει ἐν τῷ δικαίῳ τὸ πραγματούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ θετικὸν δίκαιον⁽¹²⁾. Τὸ θετικὸν δίκαιον εἶναι ἱστορικὸν φαινόμενον τοῦ ὁποῦ αἱ εἰδικαὶ ἀρχαὶ ἰσχύουν, ἐφ' ὅσον καὶ ἀναγνωρίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτίας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν καὶ ἡ ἱστορία ὁλοκληρῶς. Ἀλλὰ καθ' ὅσον πραγματοποιεῖ τὴν ἠθικὴν τάξιν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ πρακτικοῦ νοῦ ἔχει χαρακτῆρα ἀξιολογικόν, νοητὸν καὶ ἀναφέρεται εἰς ἀπολί-

τους ἀρχάς, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὴν δικαιολογικὴν του βᾶσιν, δι' ὧν νοεῖται ὡς δέον καὶ δὴ ὡς δίκαιον, καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο διάφορον παντὸς φυσικοῦ φαινομένου.⁽¹³⁾

Ἐὰν τὰς ἀρχὰς ταύτας θέλωμεν νὰ ἀποκαλέσωμεν φυσικὸν δίκαιον, τότε πᾶσα κατὰ τοῦ καθαρῶς τούτου δικαίου κατηγορία τῆς ἱστορικῆς, τανῦν τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς εἶναι κατὰ βᾶσιν ἐσφαλισμένη. Ὁμοίως τὰ μαθηματικὰ οὐδὲν τι φυσικὸν καθορίζουν, ἀλλὰ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὰ δύναται νὰ καθορισθῇ, μάλιστα νὰ δημιουργηθῇ ἡ φύσις καὶ συγκεκριμένως ἡ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἱστορικοῦ στοιχείου φύσις. Ἡ ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ προκύψασα περὶ δικαίου θεωρία ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν περὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀμφισβήτησιν, ἀπορριφθέντων τῶν δογματικῶν στοιχείων τοῦ παλαιοῦ φυσικοῦ δικαίου, διατηρηθέντος ὅμως τοῦ μεθοδολογικοῦ ρυθμοῦ χαρακτῆρος. Καὶ οὕτω ἐξέλιπε πράγματι ἡ ἱστορικὴ αἰτία δι' ἣν ὀνομικός, ἀντιλαμβανόμενος οἶονεὶ ἀλλοτριαν τοῦ φιλοσόφου ἐπέμβασιν εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐργαστήριον, ἀπέκρουε τὸ δύσφημον φυσικὸν δίκαιον, τὸ δίκαιον τὸ προκύπτον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ.

§ 3. Ἡ κυριώτερα ὅμως αἰτία δι' ἣν συνήθως ὁ νομικός φεύγει τὴν φιλοσοφίαν εἶναι τὸ δογματικὸν τῆς ἀφιλοσοφήτου αὐτοῦ σκέψεως. Ὁ νομικός ἀναχωρεῖ ἀπὸ ὁρισμένας ἀρχὰς καὶ ἀξιώματα, τὰ ὁποία ἀποδέχεται χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὰ δικαιολογήσῃ. Οὕτω π.χ. ὁμιλεῖ περὶ τοῦ δεσμευτικοῦ τῶν συμβατικῶς ἀνειλημμένων υποχρεώσεων, περὶ δικαίωματος ὡς ἐξουσίας τῆς βουλήσεως, περὶ τῆς ἐξουσίας τῆς πολιτείας, περὶ ἰδιοκτησίας. Καὶ δύναται μὲν, ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξίν δικαιωμάτων ἔξω τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας, ἀρνούμενος συγκεκριμένως ὅτι ὑπάρχουν ἰδιοκτησία, τὸ δεσμευτικὸν τῶν συμβα-

(9) C o h e n Ethik des reinen Willens 1922 σ. 231, 509 καὶ 608.

(10) C o h e n ἐνθ. ἀν. σ. 70.

(11) C o h e n ἐνθ' ἀν. σ. 230, Manigk ἐνθ' ἀν., σελ. 381 κ. ἑ. καὶ 409

(12) Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ὀ κ ο υ λ ο ς Γεν. ἀρχαὶ τοῦ ἐλλ. ἀστικοῦ ἡ. 1926 σ. 55.

(13) D e l V e c c h i o. Il concetto della natura e il principio del diritto, 1922 σελ. 160 «Vero è che il diritto positivo è un dato dell'esperienza e può, in quanto tale, esser compreso e spiegato come un fenomeno, vale a dire inserito coerentemente nell'ordine delle produzioni della natura; ma è pur vero che il diritto ha essenzialmente un significato iperfenomenico, in quanto tende ad istituire un ordine etico e attribuisce valori, indipendenti dall'accadere fisico; senza di che non sarebbe diritto».

τικῶν ὑποχρεώσεων, δικαιώματα γενικῶς, ἔξω τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου, νὰ θεμελιώσῃ ταῦτα ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου, ἀλλὰ ἀναγκάζεται πάντως νὰ σταματήσῃ ὡς νομικὸς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, χωρὶς νὰ διαθέτῃ τὰ μέσα πρὸς θεμελίωσιν τῶν δύο τούτων τελευταίων ἐννοιῶν.

§ 4. Λέγοντες θεμελίωσιν ἢ δικαιολόγησιν ἐνὸς θεσμοῦ δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι τοῦ θεσμοῦ τούτου. Δὲν ἐρωτῶμεν πῶς ἀνεπτύχθη τὸ δίκαιον, πῶς διεμορφώθη ἡ πολιτεία ἢ περαιτέρω πῶς ἐγεννήθησαν τὰ δικαιώματα, ὁ θεσμὸς τῆς ιδιοκτησίας, ἡ ἀρχὴ τοῦ δεσμευτικοῦ τῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων. Εἰς ταῦτα ἀρμοδίᾳ εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου. Ἡ ἐρευνα ἢ κατ' αἰτίαν ἄγουσα εἰς τὸν σήμερον ἢ χθὲς διαμεμορφωμένον θεσμόν οὐδὲν παρέχει εἰς τὴν ἀξιολογικὴν θεμελίωσιν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Δὲν ἐρωτῶμεν πῶς ἐγένετο εἰς θεσμός, ἀλλὰ διατὶ ἰσχύει. Καὶ ὅπως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν εἰδικωτέρων διατάξεων τοῦ δικαίου δὲν ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν ἱστορικὴν γένεσιν αὐτῶν, διὰ τὸ πῶς ὁ νομοθέτης τὰς ἐσκέφθη, πῶς ἡ Βουλὴ τὰς ἐψήφισε κ.τ.λ., ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι ἰσχύουν καὶ διὰ τὸ διατὶ ἰσχύουν, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον πρέπει νὰ ἐρωτήσωμεν, ὄχι πῶς ἐγένετο, ἀλλὰ διατὶ ἰσχύει καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ συνάλω του, διατὶ πρέπει νὰ ἰσχύουν αἱ πολιτειακαὶ ἐπιταγαί. Ὅπως δὲ διὰ νὰ κρίνωμεν τὸ ἰσχυρὸν μιᾶς ριασδήποτε διατάξεως, ἔχομεν ἀνάγκην μιᾶς γενικωτέρας διατάξεως ἔξ ἧς νὰ ἀντλή τὸ κῦρος τῆς, οὔτω καὶ διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἰσχύος καὶ τὴν δικαίωσιν τοῦ δικαίου, χρειαζόμεθα μίαν γενικωτέραν ἀρχὴν ἔξ ἧς τὸ δίκαιον νὰ ἀντλή τὸ κῦρος του. Ἐν τῇ τοιαύτῃ κρίσει δὲν πρόκειται νὰ διαπιστώσωμεν τί ὑπάρχει, ἀλλὰ διατὶ εἶναι, ὀρθὸν νὰ ὑπάρχει. Δὲν ἐρωτῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περὶ τοῦ κύρους, τῆς ἀξίας τοῦ δικαίου. Κατ' οὐσίαν οὐδὲν περισσότερον πράττομεν ἀπὸ ὅ,τι πράττει ἀδιακόπως ὁ νομικὸς, τοῦ ὁποῖου κυρία ἀσχολία εἶναι νὰ κρίνῃ, εἰάν μία πράξις ἢ μία διάταξις ἔχει ἐννομιον κῦρος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικωτέρων διατάξεων, ὅπως π. γ. ὅταν ἐρευνᾷ τὸ ἔγκυρον ἐνὸς ἐκτελεστικοῦ διατάγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικοῦ νόμου, τοῦ δὲ νόμου τὸ κῦρος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συντάγματος. (14)

Παρὰ τὴν διάκρισιν ταύτην τῆς ἱστορικῆς ἀπὸ τῆς ἀξιολογικῆς ἢ δεοντολογικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἔπρεπε εἰς τὸν νομικόν, ὑπὲρ πάντα ἄλλον, νὰ εἶναι ἐμφανής, ὀλισθαίνει ἢ σκέψις τῶν νομικῶν καὶ συγχέει τὸ γενεσιουργικὸν καὶ τὸ ἀξιολογικὸν πρόβλημα. Ἐξ αὐτῆς τῆς συγχύσεως προέρχονται δοξασίαι καθ' ἃς τὸ δίκαιον ἰσχύει διότι τὸ ἐπιβάλλει ἡ βία ἢ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀναγκώρισις. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον δυνατόν νὰ ἐγεννήθῃ ἐν τῇ ὁρῇ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐκ τῆς βίας ἢ ἐκ τῆς ἀναγκώρισεως ἢ καὶ ἔξ ἀμφοτέρων τούτων ἢ καὶ ἔξ ἄλλων αἰτιῶν. Οὐδαμῶς ὁμως δικαιολογεῖται, ἔχει ἀξίαν τὸ δίκαιον, διότι τὸ ἐπέβαλε καὶ τὸ ἐπιβάλλει ἡ φυσικὴ δύναμις, τὸ γόητρον τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ πλῆθους ἢ ἀναγκώρισις. Βία καὶ ἀναγκώρισις, οὗτοι αἱ δύο δυνατοὶ μορφαὶ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, εἶναι καὶ οἱ δύο δυνατοὶ τρόποι τῆς πραγματώσεως τοῦ δικαίου ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ⁽¹⁵⁾. Ἀλλὰ οἱ τρόποι, καθ' οὓς ἐπραγματώθη ἢ πραγματοποιῆται τὸ δίκαιον, δὲν ἀποτελοῦσι καὶ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ, δὲν δύνανται νὰ προσδώσουν ἀξίαν εἰς τὸ δίκαιον. Ἐκ τοῦ ὅτι τὸ δίκαιον πραγματοποιῆται οὕτως ἢ ἄλλως, δὲν ἐξηγεῖται τὸ διατὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ χρόνον ἐσφαλμένως ἐρμηνεύεται καὶ ἐφαρμόζεται μία διάταξις δικαίου, δὲν ἀλλάσσει τὸ ὀρθὸν νόημα αὐτῆς, δὲν διακαθορίζεται τὸ πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται.

Αἱ τοιαῦται δοξασίαι, πηγάσασαι ἐκ τῆς κοινωνιολογικῆς κυρίως ἐρεῦνης, εἶναι ἀποδοτέαι εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς ἠθικαῖς ἐπιστήμαις ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους πάσης κρίσεως μὴ θεμελιωμένης διὰ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος. Ποῖος λόγος καὶ ποῖα τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς τοιαύτης συγχύσεως, τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐρευνηθῇ ἐνταῦθα. Ἀρκεῖ αἱ προηγούμεναι σκέψεις νὰ κατέστησαν ἐμφανῆ τὴν διάκρισιν τῆς γενεσιουργικῆς ἐξηγήσεως καὶ τῆς ἀξιολογικῆς θεμελιώσεως τῶν ἐννοιῶν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου.

§ 5. Ὁ νομικὸς ὅθεν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὰς ἐννοίας ταύτας τοῦλάχιστον διὰ τὴν συστηματικὴν ἐρευναν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὕλικου του, ἀλλὰ χωρὶς νὰ δύναται νὰ θεμελιώσῃ αὐτάς, ὅπως ἐπὶ αὐτῶν θεμελιώνει τὰς εἰδικωτέρας ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης του. Οὔτω ὁμως ἐνεργῶν, ἐργάζεται δογματικῶς, ὅπως πᾶς ἐν τῇ εἰδικότητι αὐτοῦ περικλειόμενος ἐπιστήμων.

(14) Τριανταφυλλόπουλος ἐνθ. ἀν. σ. 10.

(15) C. Tsatsos Der Begriff des positiven Rechtes 1928 σ. 89.

Ἄλλ' ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος, εἴτε μαθηματικὸς εἴτε νομικὸς εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἀναπαυθῆ εἰς ἀθεμελίωτα ἀξιώματα. Πρέπει νὰ προβῆ περαιτέρω, μέχρις ἀρχῆς τινος αὐτοθεμελιουμένης. Καὶ τοιαύτη δὲν δύναται νὰ εἶναι παρὰ ἐκείνη ἣτις τίθεται ταυτοχρόνως πρὸς τὸ θεωροῦν συνειδός. Ὁ πρακτικὸς νομικὸς βεβαίως δὲν χρειάζεται νὰ ἀπασχοληθῆ εἰς τοιαῦτα προβλήματα, διότι κινεῖται συνήθως εἰς τὸ συντεταγμένον σύστημα τῶν νομικῶν θεσμῶν. Μόνον ἢ περιπτώσεις τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὀλικῆς ἀνατροπῆς τῆς καθεστηκυίας τάξεως δύναται νὰ τὸν θέσῃ ἀντιμέτωπον τοῦ ζητήματος, τί ἰσχύει ὡς δίκαιον καὶ ποῦ ἐδρεύει ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία. Ἀλλὰ εἰς τὰς σπαιίας αὐτὰς περιστάσεις ὑπεκφεύγει εὐκόλως, χωρὶς νὰ ἀναχθῆ εἰς γενικὴν τινὰ ἀρχήν. Ἐν τῇ καθαρῇ ὁμῶς θεωρίᾳ ὁ νοῦς πρέπει νὰ ἐργάζεται κριτικῶς, πρέπει δηλαδὴ νὰ ἐνεργῆ ἀπηλλαγμένως πάσης δογματικῆς ἀρχῆς καὶ νὰ ἀναπαύεται ἐν ἑαυτῷ, μετὰ ἔλεγχον τῆς ἰδίας αὐτοῦ κρίσεως. Καὶ ὁ νομικὸς, ἐφ' ὅσον θέλει νὰ ἐξαντλήσῃ τὰ προβλήματα ἅτινα τίθενται εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὕλικου του, κατ' ἀνάγκην θὰ προσέλθῃ καὶ εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν καταλήγουν εἰς τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἰδίας του ἐπιστήμης, διὰ τῆς θεμελιώσεως τῶν βασικῶν ἐννοιῶν αὐτῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γνῶρισμα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, τὸ νὰ ἐρωτᾷ μέχρις τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἐλέγχουσα τὰς ἐννοίας μὲ τὰς ὁποίας ἐργάζεται καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν τρόπον τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς. Διὰ τὸν θεωρητικὸν ἄνθρωπον τὸν περὶ τὸ δίκαιον ἀσχολούμενον εἶναι ἐπομένως καθήκον ὁ ἔλεγχος αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. (16)

Ἀλλὰ πρὸς διεξαγωγὴν ἐνός τοιούτου ἐλέγχου, κατ' ἀνάγκην θὰ ἐξέλθῃ τῶν ὀρίων τῆς εἰδικῆς νομικῆς ἐπιστήμης, τῶν καθοριζομένων ἀκριβῶς ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ θὰ ἐρευνηθῇ τὴν σχέσιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πρὸς ἄλλας συναφεῖς ἐννοίας. ἵνα κατατάξῃ ἐν τέλει τὸ δίκαιον εἰς αὐταρκες σύστημα ἐννοιῶν. Λιὰ

(16) Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ σαφήνεια μεθ' ἧς θίεται τὸ πρόβλημα ὁ P u e c h t a, Vorlesungen über das heutige römische Recht 1862, I, § 10 σελ. 22. «Οἱ νόμοι προϋποθέτουν πάντοτε δίκαιον, τὸ ὁποῖον κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται νὰ εἶναι πάλιν νομοθετημένον δίκαιον». Βεβαίως ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ὑπὸ τοῦ P u e c h t a εἶναι ἡ γνωστὴ λύσις τῆς ἱστορικῆς σχολῆς. M e z g e r ἐν Intern. Zschft f. Theorie des Rechts II σ. 18.

νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐννοιαν τοῦ δικαίου, ἀναφέρει ταύτην εἰς ἄλλην ἐννοιαν, ἢ ὁποία ἔχει τὸ κύρος τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὰ δικαιολογήσῃ τὸ δίκαιον. Τὸ δίκαιον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, ἐὰν ἐπιτελεῖ σκοπὸν τινὰ ἐν τῇ ζωῇ. Μόνον ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος αὐτὸς σκοπὸς ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν ἢ ὅτι θεμελιούται καὶ αὐτὸς εἰς ἑτέραν ἀπόλυτον ἀξίαν, τότε μόνον δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐθεμελιώθη τὸ δίκαιον καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ περὶ τὰ προβλήματα τοῦ δικαίου ἀσχολούμενος θεωρητικὸς ἄνθρωπος ἔφθασε εἰς τὸ λογικὸν καὶ ἀληθὲς τέρας τῆς ἐρεῦνης του.

Ποῖον τὸ τέρας τοῦτο, ποία ἡ ἀξία ἐφ' ἧς τὸ δίκαιον θεμελιούται, δὲν δύναται νὰ ἐξετασθῆ εἰς μελέτην σκοπὸν. ἔχουσαν νὰ καθορίσῃ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῆς νομικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἄρτι νὰ ἔχη καταδειχθῆ ὅτι ὁ νομικὸς ἐν τῇ λογικῇ πορείᾳ τῶν ἐρευνῶν του καὶ ἀκόμη ὅταν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον ζήτημα τῆς δογματικῆς τοῦ δικαίου, ἄγεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς ἐρευναν ὑπερβαίνουσαν τὰ ὅρια τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τερματιζομένην εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐνότητα τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν, δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον τῆς φιλοσοφίας. (17)

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, ὡς δεοντολογικὴ ἐπιστήμη, καταλήγει εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τοῦ δικαίου καθ' ὅλου, δηλαδὴ εἰς πρόβλημα καθαρῶς φιλοσοφικόν, τόσον ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόφευκτον διὰ τὸν θεωρητικῶς, δηλαδὴ κατ' ἐπιστήμην ἐρευνῶντα τὸ δίκαιον, ὅσον περιττὸν καὶ ἀκατανόητον εἰς τὸν χειριζόμενον, δεξίως ἢ ἀδεξίως, τὰς ἤδη ὑπὸ τῆς θεωρίας συστηματοποιημένας ἐννοίας τοῦ δικαίου, χάριν πρακτικῶν σκοπῶν. Οὕτω ἡ ἐννοια τοῦ δικαίου, ὑπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν μορφήν, δεόν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τὸ πρῶτον σημεῖον ἐπαφῆς τοῦ νομικοῦ καὶ τοῦ φιλοσόφου.

§ 6. Τὸ δεύτερον σημεῖον ἐπαφῆς εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶναι πρόβλημα, ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τιθέμενον, ἀνακῦπτον ὁμῶς ἐνώπιον παντὸς νομικοῦ. Ὁ νομικὸς κρίνει κατὰ πόσον τί ἔπρεπε ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ θεσπισθῆ. Μία τοιαύτη περὶ θεσμοῦ τινὸς κρίσις ἔχει πάντοτε ὡς κριτήριον τὸ τέλος εἰς ὃ ὁ θεσμὸς

(17) K a n t Rechtslehre II 3. Abschn. (ἐκδ. Cassirer) σ. 104, B i n d e r · Rechtsphilosophie 1925 σ. 213 κ. ἐ., d e l V e e c h i e Il concetto del diritto, 1912, σ. 60.

αναφέρεται. Μία διάταξις είναι κακή ή καλή διότι σκοπεῖ ὠρισμένον τινὰ καλὸν ἢ κακὸν σκοπὸν, διότι ἐπιφέρει τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα κοινωνικά ἀποτελέσματα. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἢ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν ἢ πρέπει καὶ τούτου ἢ ὀρθότης νὰ κριθῆ ἔπι τῆ βάσει ἑτέρου κριτηρίου· ὁπότε πᾶς τοιοῦτος σκοπὸς θὰ ἐγκριθῆ ἢ θὰ κατακριθῆ, ἐφ' ὅσον ὁ περαιτέρω σκοπὸς εἰς ὃν καὶ αὐτὸς ἄγει εἶναι ἀξίος ἢ ἀνάξιος. Μία τοιαύτη κρίσις δὲν δύναται νὰ ἔχη ἕτερον τέρμα παρὰ ἓν κριτήριον ἀπολύτου ἀξίας. Ἄλλως ὅλων τῶν προσηγηθειῶν κρίσεων ἀφαιρεῖται ἡ βάση καὶ καθίστανται αὐταὶ ἀνεπαρκεῖς καὶ μάταιαι. Πρὸς κρίσιν τοῦ δικαίου χρειάζεται τὸ ἀπόλυτον κριτήριον τοῦ δικαίου, χρειάζεται τὸ τέλος αὐτοῦ. Ἄλλως καὶ ἡ περὶ τοῦ δικαίου κρίσις δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετική, δηλαδή πάντοτε δεκτικὴ εὐλόγου ἀμφισβητήσεως καὶ ἐν τέλει ἀνίκανος νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτήν. Τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἐπλήρου μόνον τοῦτον τὸν σκοπὸν, θὰ ἦτο περιττὴ εἰς τὸν δογματικῶς τὸ δίκαιον μελετῶντα. Εἶναι ἐν τούτοις καὶ εἰς τοῦτον, ἐξ ἄλλης αἰτίας, ἀπαρτίτης. Ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου προϋποθέτει τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου.

Τὸ δίκαιον εἶναι φαινόμενον ἱστορικόν. Ἐμφανίζεται ὡς μορφή ὠρισμένων πράξεων τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων. Πρὸς κατανόησιν τῆς πράξεως ὡς ἱστορικοῦ φαινομένου δεόν νὰ ληφθῶσι τὰ ἀκόλουθα ὑπ' ὄψιν.

Ἡ ἀνθρωπίνη πράξις ἔχει ἀρχὴν καὶ τέρμα· οὕτω μόνον δύναται νὰ καταλογισθῆ εἰς ὠρισμένον ἀνθρώπον ὠρισμένη ἐνέργεια. Ἄλλ' εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τὸν διεπόμενον καὶ διαπλαττόμενον ὑπὸ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος, δὲν δύναται οὐδαμοῦ νὰ τεθῆ ἡ ἀρχὴ ἢ τὸ τέρμα μιᾶς ψυχικῆς ἢ μιᾶς φυσικῆς ἐνεργείας, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι, τῆς σειρᾶς τῶν αἰτιῶν οὔσης ἀτέρμονος καὶ ἀνάρχου, δὲν δικαιούται ἡ θεωροῦσα διάνοια εἰς ἓν σημεῖον τῆς ἀλύσεως τῶν αἰτίων νὰ σύρῃ γραμμὴν, χωρίζουσα καὶ ἀποσπῶσα ὠρισμένην σειρὰν αἰτίων καὶ ἀποδίδουσα ταῦτα μόνον εἰς ἓν αἷτιον, πέραν τοῦ ὁποίου νὰ μὴ θέλῃ ἢ νὰ μὴ δύναται νὰ εὔρῃ καὶ ἄλλα αἷτια, εἰς ὃ νὰ καταλογίσῃ τὸ αἷτιον τοῦτο. Εἶναι ἐπομένως ἀδύνατος ἡ συνύπαρξις τῆς κατηγορίας τῆς αἷτίας μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως, ὡς μιᾶς χωριστῆς ἐνότητος ἐνεργειῶν καὶ εἶναι ἐπομένως ἀδύνατος ἡ ἐννοια τῆς πράξεως ἐν τῷ αἷ-

σθητῷ κόσμῳ, δηλαδή ἐν τῇ ψυχοφυσικῇ πραγματικότητι, ὅπου καὶ μόνον ἐργάζεται ὁ νοῦς μετὰ τὴν κατηγορίαν τῆς αἷτίας. (18) Ὅτι πέραν τοῦ αἷσθητοῦ ἡ κατηγορία τῆς αἷτίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν, τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαρῶ νοῦ τοῦ Κάντ. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης πρωτίστως κατερορίσθη ὑπὸ τοῦ Κάντ ὀριστικῶς σύμπασα ἡ δογματικὴ μεταφυσικὴ. Διὰ τοὺς γνωρίζοντας μόνον τὸν κόσμον τὸν αἷσθητὸν ἢ ἐννοια τῆς πράξεως, ὡς ἰδίας ἐνότητος ἐνεργειῶν, εἶναι ἀδύνατος. Ἡ διὰ ψυχολογικῶν παρατηρήσεων ἐπιχειροῦντες νὰ ὀρίσουν τὴν πράξιν σφάλλουν τέμνοντες, εἰς ὠρισμένον σημεῖον, αὐθαιρέτως, ἄνευ οὐδεμιᾶς δυνατῆς δικαιολογίας, τὸν αἷτιώδη σύνδεσμον τῶν διαφορῶν ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν. Συνεπέστεροι πρὸς ἑαυτοὺς εἶνε οἱ ἀρονούμενοι τὴν ἐννοια τῆς πράξεως, ὡς ἰδίας ἐνότητος ἐνεργειῶν. (19) Ἄλλ' ὁ νομικὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι συνεπὴς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, καθότι τὸ δίκαιον ἀναφέρεται διαρκῶς καὶ μόνον εἰς πράξεις. Τὸ δίκαιον ὀρίζει ὅτι αἱ ἐνεργεῖαι αἱ ἀπὸ τοῦ α σημείου ἀρχόμεναι καὶ καταλήγουσαι εἰς τὸ σημεῖον β, ἀποτελοῦν διὰ τὸν νόμον ἐνότητα καὶ ἡ θεωροῦνται δικαιοπραξίαι ἢ ἀδικοπραγίαι, ἐν γένει δὲ ἔχουν τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἐννομα ἀποτελέσματα. Κατὰ ταῦτα ὠρισμένοι ψυχοφυσικαὶ ἐνεργεῖαι τοῦ αἷσθητοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι αὐταὶ καθ' αὐτὰς δὲν ἀποτελοῦσι χωριστὴν ἐνότητα, ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸ ἀδιάσπαστον ὅλον τοῦ αἷτιώδους εἰσομοῦ, ἀποκτιῶσιν ἰδίαν ἐνότητα ἐκ τοῦ νόμου καὶ καθίστανται πράξεις δικαίου. Τὸ δίκαιον, καταλαμβάνον μέρος τι τοῦ αἷσθητοῦ καὶ δὴ τὰς ἐνεργείας τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων, ὀρίζει ταύτας ἀπὸ τὰ ἄλλα αἷσθητὰ φαινόμενα, μεθ' ὧν αἷτιωδῶς συνδέονται, δίδει οὕτω εἰς αὐτὰς ὠρισμένην μορφήν, ὠρισμένον νόημα, καὶ διὰ τῆς προσδόσεως ἐνὸς νομικοῦ νοήματος καθιστᾷ ὁ νόμος τὴν ψυχοφυσικὴν ἐνέργειαν ἐννομον κατάστασιν, πράξιν δικαίου. Ἡ πράξις ὅθεν τοῦ δικαίου δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ στοιχεῖα αἷσθητὰ, ἀλλὰ πρέπει εἰς ταῦτα νὰ προστεθῆ τὸ νόημα ὅπερ τοῖς προσδίδει τὸ δίκαιον. Πράξις δικαίου εἶναι ἐνότης ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν εἰς ἃς τὸ δίκαιον προσδίδει νοη-

(18) S i m m e l Philosophie des Geldes 1922 σ. 197 κ. ἑ.

(19) R a d b r u c h ἐν Kants—Festschrift der I. V. F. R. u. Wph., 1924 σ. 188.

τήν ἐνότητα. Ὁμοίως πράξεις ἠθικῆς εἶνε ἐνότης ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν εἰς ἃς ὁ ἠθικὸς νόμος προσδίδει ἰδίαν ἐνότητα. Δὲν καθίσταται βεβαίως τὸ ἀπλῶς αἰσθητὸν πράξις. Τὸ αἰσθητὸν ὡς τοιοῦτον εἶναι φύσις ἀπλῆ ἐν ἣ ἡ ἐννοια τῆς πράξεως εἶνε ἀδύνατος. Ἀλλὰ ἀφ' ἧς τὸ αἰσθητὸν καταληφθῆ ὑπὸ ἐνὸς νοήματος, εἴτε ἠθικοῦ, εἴτε νομικοῦ, εἴτε ἄλλου, τότε δύναται νὰ καταστῆ τὸ ἐκ τῆς μίξεως ταύτης προκῦπτον πράξις. (20) Τὸ ἕτερον τοῦτο, ὑφ' οὗ τὸ αἰσθητὸν τῆς ἐνεργείας καταλαμβάνομενον, δύναται νὰ γίνῃ πράξις, εἶναι τὸ νοητόν.

Ἡ πράξις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς οὕσα προῖόν τῆς διακατοχῆς τοῦ αἰσθητοῦ ὑπὸ τοῦ νοήματος, δεῖται τούτου ὅπως μορφωθῆ καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ πράξις δικαίου δεῖται ἐκάστοτε ἐνὸς νοήματος δικαίου ὅπως ὑπὸ τούτου μορφωθῆ καὶ γίνῃ πράξις δικαίου. Ὡστε τὸ δίκαιον δὲν εὗρισκει ἐτοίμους καὶ συγκεκριμένους πράξεις δικαίου ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ, ἀλλὰ τοῦτο πρῶτον τὰς γεννᾷ, οὐχὶ βεβαίως χρονικῶς, ἀλλὰ λογικῶς. Δὲν ἔχομεν πρῶτον αἰσθητὴν ἐνέργειαν, μεθ' ἧς βραδύτερον ἐνοῦται τὸ νοητόν στοιχεῖον, ἵνα ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἀνακύψῃ ἡ πράξις δικαίου. Χρονικῶς γεννᾶται ἡ πράξις ὡς ἐναῖον τι ταυτοχρόνως. Ἀλλὰ λογικῶς, πρῶτον τίθεται τὸ νόημα καὶ μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ νοήματος γεννᾶται ἡ πράξις.

Ἐφ' ὅσον μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν σκεφθῶμεν ψυχολογικῶς, ὡς ἐν χρόνῳ αἰσθητόν, ἐργαζόμεθα κατ' ἀνάγκην μὲ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας καὶ δὴ μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτίας. Ἀφ' ἧς ὅμως ἀναφερόμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενο εἰς τὸν νόμον τὸν πολιτειακὸν ἢ τὸν ἠθικὸν, τότε τὸ πρῶτον, διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς, δημιουργεῖται ἡ διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς πράξεως ἀναγκαία ἐνότης. Κατ' ἀκολουθίαν τὴν πράξιν δημιουργεῖ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον προσδίδει τὸ δίκαιον ἢ τὴν ἠθικὴν ἢ ἄλλη τις ἀξία εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. (21)

§ 7. Εἰς τὸν ψυχοφυσικὸν κόσμον, μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ὡς φορεὺς νοήματος καὶ διαμορφοῦται ὑπ' αὐτοῦ, δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ πράξεως. Εἰς τὸν ψυχο-

φυσικὸν κόσμον ὡς τοιοῦτον, πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ δίκαιον εἶναι σύνολον πράξεων, ἐξουσιαστικῶν ἢ ὑποτακτικῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ποτε ὡς σύνολον ψυχικῶν ἐνεργειῶν. (22) Χωρὶς ψυχικὴν ἐνέργειαν πράξεις δικαίου εἶναι βεβαίως ἀδύνατοι, ὅπως εἶναι ἀδύνατος ἄνευ αὐτῆς ἡ ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορικῇ ζωῇ ἐμφάνισις ἐνὸς μαθηματικοῦ θεωρήματος. Ἀλλ' οὔτε τὸ θεώρημα, οὔτε ἡ πράξις δικαίου δὲν εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα. Ὁ ψυχολόγος δύναται βεβαίως νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ θεωροῦντος μαθηματικοῦ καὶ τοῦ κατὰ δίκαιον πράττοντος, ἀλλὰ τότε ἐρευνᾷ καθαρὸν ἐν χρόνῳ ψυχικὸν φαινόμενο καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἀποδεικτικὴν ὁρθότητα τῆς μαθηματικῆς σκέψεως. Ἐξηγεῖ ἀπλῶς ποῖα ψυχικὰ αἷτια γεννῶσι τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ψυχικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι φορεὺς μιᾶς ἀπολύτου μαθηματικῆς ἀληθείας, τοῦτο οὔτε τὸν ἐνδιαφέρει καὶ οὔτε δύναται ψυχολογικῶς, δηλαδὴ κατ' αἷτια ἐργαζόμενος, νὰ τὸ διαπιστώσῃ. (23)

Ἰσως ἀντιταχθῆ, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια δύναται νὰ ἐξετασθῆ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων, ἐξεταζομένη δὲ ἀπὸ ἀπόψεως δικαίου, ἐμφανίζεται αὐτῇ αὐτῇ ὡς πράξις δικαίου, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ εὑρεθῆ, πλὴν τοῦ ψυχικοῦ, καὶ νοητόν τι στοιχεῖον διὰ τὸν ὁρισμὸν αὐτῆς. Καὶ τοῦτο, διότι ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ νόημα αὐτῆς δὲν εἶναι διάφορα ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ὁ τοιοῦτος ἰσχυρισμὸς πηγάζει ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς παρὰ τὸν αἰσθητὸν ὑπάρξεως ἐνὸς ἕτερου νοητοῦ κόσμου. Ὁ νομικὸς δὲ μὲ εὗρισκει ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ του σκέψει τὰ μέσα πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνὸς τοιούτου ἰσχυρισμοῦ. Ὑπάρχουν πολλαὶ σχέσεις συζυγίας ἢ θανείου ἢ δωρεᾶς. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, τὰ παραγωγικά τῆς βουλή-

(22) Binder ἐνθ. ἀν. σ. 111. C. Tsatsos Der Begriff des positiven Rechtes 1928 σ. 56.

(23) Διὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀκρίβειαν ὅρα Wundt Logik, III σ. 577, Jerusalem Soziologie d. Rechts 1925 18(a) σ. 288, 399 κ. ε. ὡς καὶ σχετικὴν κριτικὴν G. Kunz ἐν Arch. f. RWph. XIX σ. 484, Viekandt Gesellschaftslehre 1923 σ. 257 καὶ 388, Levi Per un programma di filosofia del diritto, 1905 σ. 86, Bonnesse Introduction à l'étude du droit 1926 σ. 17 κ. ε., E. Jarras ἐν Rivista Internazionale di fil. d. diritto VII σ. 612 κ. ε.

(20) Kelsen Allg. Staatslehre 1925 σ. 18.

(21) Stammler Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1923 § 116, de l'Vecchio Il concetto del diritto 1912 σ. 44, Kelsen Grenzen zwischen jur. u. soziolog. Methode, 1911 σ. 48.

ως αίτια, είναι ἐκάστην φορὴν ἀπολύτως διάφορα. Οὐδὲν ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ πραγματικότητι κατ' ἀπολύτως ὅμοιον τρόπον. Διὰ τὸν νόμον ὁμῶς πᾶσαι αὐταὶ αἱ διαφοραὶ ὑποχωροῦν καὶ μένει τὸ κοινὸν νόημα αὐτῶν, τὸ δάνειον, ἢ συζυγικὴ σχέσις, ἢ δωρεά. Διὰ τὸν νόμον πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐνέργειαι εἶναι ὅμοιαι, διότι ἔχουν ἐν κοινὸν νόημα, ἐνῶ, ψυχολογικῶς ἐρευνώμεναι, εἶναι ἀπολύτως διαφορετικά. Ὡστε ἔχομεν τὰς ἀτελῶς ἐπαναλαμβανόμεναις ψυχικῶς ἐνεργείας, αἵτινες ὁμῶς ἔχουσι ἐν κοινὸν νόημα. Τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἐμφανέστερον εἰς τὰ μαθηματικά. Πᾶς διατυπῶν τὸ πυθαγόρειον θεώρημα, προβαίνει εἰς τοῦτο δι' ὀρισμένων ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Ἐκείστοτε ἔχομεν νέαν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ. Τοῦναντίον ἡ μαθηματικὴ ἀλήθεια τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος, ἡ ἐννοια, τὸ νόημα εἶναι ἐν, διακατέχον ὅλας τὰς ἀτελῶς δυνατὰς ψυχικὰς ἐνεργείας. Τὸ νόημα τοῦτο δὲν εἶναι ἐν χρόνῳ οὔτε ἐν χώρῳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν χρονικὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Δὲν ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχουν τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ ἰσχύει.

Ὅταν λέγεται ὅτι «ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἐρευνωμένη ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια» γίνεται πράξις δικαίου, πράξις ἠθικῆς, πράξις ἠρησκευτικῆ, καλύπτεται ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀσαφείας τῆς ἐκφράσεως ἢ βασικῆ διαιρέσεως τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τὸ ἀντικείμενον, ὡς ἀντικείμενον γνώσεως, δὲν ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπόψεως ἐξ' ἧς καθορᾶται. Ἡ λεγόμενη ἀποψις τὸ διαπλάττει, δημιουργοῦσα τὴν τάξιν καὶ τὴν σειρὰν ἐν ἧ τὸ ἀντικείμενον γινώσκειται, δεδομένου ὅτι, μόνον εἰς ὀρισμένην τάξιν καὶ σύστημα ὑπάρχον, δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γνώσεως. Πρὸ τούτου τὸ ἀντικείμενον δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν γνῶσιν καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ μόνον ὡς μεταφυσικὸν ἢ προφυσικὸν πρόβλημα δύναται νὰ ἀντιμετωπισθῇ. Ἡ ἀποψις κατ' ἀκολουθίαν δημιουργεῖ τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀντικείμενον καὶ δὲν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ ἢ προεπιστημονικὴ ὀρολογία. Ὅταν λέγομεν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρευνῶσι διάφοροι ἐπιστήμαι ἀπὸ διαφόρων ἀπόψεων, δὲν ἀκριβολογοῦμεν. Τὸ δίκαιον τὸ ἐρευνᾷ μόνον ὁ δογματικῶς ἢ ἱστορικῶς ἐργαζόμενος νομικός. Ὁ ψυχολόγος ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, δι' ὧν φέρονται τὰ νοήματα τοῦ δικαίου, ὅπως θὰ ἠδύνατο ὁ βιολόγος νὰ ἐρευνήσῃ τὰς βιολογικὰς ἐνεργείας, τὰς ἀπαραιτήτους, ὅσον καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, διὰ τὴν τυναρῆν τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἄλ-

λὰ ὅπως οὐδεὶς θὰ ἐθεώρῃ τὸ δίκαιον ὡς σύνολον βιολογικῶν ἐνεργειῶν, διότι αἵται εἶνε ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὕτω θὰ ἦτο συνεπὲς οὐδεὶς νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ δίκαιον ὡς σύνολον ψυχικῶν ἐνεργειῶν, διότι αἵται εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἱστορικὴν ὑπόστασιν του. Πάντως οὔτε ὁ ψυχολόγος οὔτε ὁ βιολόγος, ἐρευνῶντες τοὺς φορεῖς τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου, δὲν ἐρευνῶσι αὐτὰ τὸ δίκαιον. Κατ' οὐδένα τρόπον δύναται ὁ ψυχολόγος, χωρὶς τὰς συνηθεστάτας εἰς τὸν ψυχολογισμὸν παρεκβάσεις ἀπὸ τῆς ἰδίας τοῦ μεθόδου, νὰ καταλήξῃ ἐργαζόμενος, ὡς ἔδει, μόνον μετὰς κατηγορίας τῆς διανοίας, εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ δικαίου. Οἱ λέγοντες, ἐρευνῶμεν τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ δικαίου ἢ, ὡς συνηθέστατα λέγεται, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς κοινωνικῆς, καλύπτουν διὰ τῆς ἀσαφοῦς αὐτῆς ἐκφράσεως τὴν πραγματικὴν ὄψιν τοῦ προβλήματος. Πράγματι δὲν ἐρευνῶσι ψυχικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ πράξεις, ἀνηκούσας εἰς τὸν μικτόν, τὸν ἱστορικὸν κόσμον, ἐν ᾧ ὑπάρχει μὲν καὶ τὸ αἰσθητὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ μόνον ὡς φορεὺς τοῦ νοητοῦ στοιχείου, τοῦ νομικοῦ νοήματος ἐν προκειμένῳ.

§ 8. Ἴσως ὑποστηριχθῇ, ὅτι τὸ νοητὸν στοιχεῖον δὲν ἀμφισβητεῖται εἰς τὰ φυσικομαθηματικά, ὅπου τοῦτο ἔχει κῦρος ἀπόλυτον, κείμενον τῷ ὄντι ἔξω τοῦ χρόνου, καὶ ὑποστηριχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πράξιν τοῦ δικαίου (εἰς ἓνα νόμον ἢ εἰς μίαν σύμβασιν), καθόσον τὸ κῦρος τοῦ νόμου κεῖται ἐν χρόνῳ, δυνάμενον σήμερον νὰ ὑπάρχῃ καὶ αὔριον διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ νόμου νὰ καταργηθῇ. Τὸ νοητὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πράξιν δικαίου, διότι ἔχει κατ' ἀρχὴν, ὡς τοιοῦτο, ἀντικειμενικόν, ἀπόλυτον κῦρος· τὸ νόημα τῆς πράξεως δικαίου ἔχει κῦρος ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν ἐκείστοτε πολιτικὴν τάξιν, εἶναι ἐπομένως ἐν χρόνῳ καὶ ἐν χώρῳ σχετικόν. (24). Ὅθεν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ ὑπαρξίς νοητοῦ μὴ ἔχοντος ἀντικειμενικὸν κῦρος ἀπόλυτον, ἀλλὰ κῦρος ὑποκειμενικόν, ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀναγνωρίσεώς του ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ.

Καὶ ὅτι τὸ νοητὸν ὡς καθαρὰ μορφή ἔχει πάντοτε ἀπόλυτον

(24) R i c k e r t Die Lehre von der Definition 1915 σ. 38. Περὶ τῶν νοητῶν ὄντων τῶν ἐχόντων σχετικὸν κῦρος ὅρα R i c k e r t System der Philosophie 1921 σ. 132. κ. ε.

κῆρος δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ λογικὸς καὶ ἠθικὸς νόμος. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι βεβαίως σύνολον φυσικῶν ἢ ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ σύνολον πράξεων. Πρῶξις δέ, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ὑπάρχει μόνον ἐφ' ὅσον συνδεθῆ ἢ ψυχοφυσικὴ ἐνέργεια μετὰ νοήματος τινος, ἐφ' ὅσον ἐπέλθῃ μίξις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ.

Ἀλλὰ ἀκριβῶς δύναται καὶ αὐτὴ ἡ δυνατότης τοῦ μικτοῦ νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ. Πῶς συνεννοῦται τὸ ἄχρονον μετὰ τοῦ χρονικοῦ, τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ μὴ πραγματικοῦ; Τὸ πρόβλημα τοῦτο λύει τελικῶς μόνον ἡ διαλεκτικὴ σκέψις. Ἡ διάνοια δύναται ἀπλῶς νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ μέσου κόσμου τοῦ μικτοῦ καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν.

Τῷ ὄντι ἡ γνώσις θὰ ἦτο ἄνευ τῆς συναφῆς ἢ τῆς ἀναφορᾶς ἐνὸς αἰσθητοῦ πρὸς τι τὸ νοητὸν ἀδύνατος. Ἡ γνώσις ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Ἀλλ' ἵνα τὸ γνωστὸν ἀποτελέσῃ ἐπιστήμην, οὐχὶ δὲ δοξασίαν, πρέπει νὰ εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀληθές, δηλαδὴ ἀληθές ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναγνωρίσεως ἢ μὴ τῆς ἀληθείας ταύτης ὑπὸ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Πρέπει ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια τῆς κρίσεως τοῦ γινώσκοντος, ἥτις εἶναι αἰσθητὸν τι ἐν χρόνῳ, νὰ γίνῃ φορέυς ἀληθείας, νὰ ἔχῃ νόημα ἀντικειμενικόν, ἐπιστημονικόν. Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, δὲν θὰ ὑπῆρχε γνώσις. (25) Καὶ τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ παρὰ ὑπὸ τῶν κατ' ἀπόλυτον ἀντικειμενικὴν κρίσιν ἀποφαινομένων περὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ σχετικοῦ πάσης κρίσεως. Ἀλλὰ μία τοιαύτη πρὸς ἑαυτὴν συγκρουομένη δοξασία, δὲν χρήται περαιτέρω ἐρεῦνης. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις ἐν τῇ καθαρωτάτῃ καὶ γενικωτάτῃ αὐτῆς μορφῇ, εἶναι συναφὴ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ ἐν τῇ κρίσει. Ἀλλά, ὅπως ὑπάρχει συναφὴ διὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως ὑπάρχει καὶ διὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τῆς πράξεως τοῦ δικαίου (26). (26) Ἐκ τῆς συναφῆς προκύπτων διάμεσος οὗτος κόσμος, εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας, δηλαδὴ ὁ κόσμος ὅπου ζῆ ἢ ἐπιστήμη, ἢ τέχνη, ἢ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον.

Πᾶν τὸ πραγματικόν, ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἐξετάζομεν ὡς φύσιν, δηλαδὴ ὡς καθαρῶς αἰσθητὸν, ὡς φυσικὸν ἢ ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ τὸ θεωροῦμεν κατ' ὅσον ἔχει ἀξίαν, ἔχει νόημα, ἀνήκει εἰς τὸν διάμεσον αὐτὸν κόσμον τῆς ἱστορίας.

§ 9. Ἐφ' ὅσον τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως διαμέσου κόσμου νοηθῆ, ἀπομένει τὸ ζήτημα τῆς ἐν τῇ μίξει ὑπάρξεως νοημάτων μὴ πραγματικῶν μὲν, χρονικοῦ δὲ κύρους. Τὸ νοητὸν, ἀφ' ἧς συναφθῆ μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ, ἀπόλλυσι τὸν ἀπόλυτον αὐτοῦ χαρακτῆρα ἢ, κατὰ κυριολεξίαν, τὸ καθαρῶς νοητὸν ἀναφέρεται μόνον ἐμμέσως πρὸς τὸ αἰσθητὸν. Τὸ μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ μινύμενον, χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὸν νοητὸν του χαρακτῆρα, καθίσταται σχετικὸν κατ' ἀξίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ κατὰ χρόνον. Εἰς οὐδεμίαν ἠθικὴν ἢ πολιτικὴν πρῶξιν, κατ' ἰδίαν λαμβανομένην, ἐνσαρκοῦται ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ ἐκ τοῦ μόνου λόγου ὅτι οὐδεμία πρῶξις δὲν εἶναι ἀπόλυτως ἐλευθέρη ἐν τῷ ἱστορικῷ εἰρημῷ. Ἡ ἰδέα διακρίνεται ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, κατ' ἀνάλογον τρόπον πρὸς ὃν ὁ πρωταρχικὸς νόμος, ἵνα πραγματοποιηθῆ ἐν τῇ κοινωνίᾳ δικαίου, εἰδικεύεται καὶ ἐξατομικεύεται (27). Αὐτὴ κατ' αὐτὴν ἑκάστη εἰδικὴ διάταξις δὲν εἶναι ἀπόλυτος κατ' ἀξίαν. Ἀπόλυτος εἶναι μόνον ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ δικαίου. Οὔτε ἡ ἔννοια τοῦ θετικοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ ἱστορικῶς καθωρισμένη. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὅλαι αὐταὶ αἱ εἰδικαὶ μορφαὶ ἀποτελοῦσιν ἐνότητα σκοποῦ, καθότι ὅλαι ἀποτελοῦν ἐν τῇ διακρίσει των τὴν πραγματώσιν τῆς ἰδέας. Ὡς τοιαύτης ἐνότητος στοιχεῖα ἔχουν ἀξίαν ἀπόλυτον, οὐχὶ ὅμως κατὰ μόναν λαμβανόμεναι. Διακρινομένη ὅμως ἡ ἰδέα, δὲν ἀπόλλυσι τὸν νοητὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Δὲν γίνεται δηλαδὴ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ παραμένει ἀντικείμενον τῆς νοήσεως. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅπως εἶναι νόημα τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἠθικὴ κατ' ὅλου, οὕτω εἶναι νόημα τὸ δίκαιον τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων ἢ ἡ ἠθικὴ σχέσις τῶν φύλων. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ἐνῶ τὸ δίκαιον εἶναι ἔννοια ἀπόλυτος, ἀποτελοῦσα ὑπόθεσιν τῆς κοινωνίας, ἢ ὑπαρξίς ἢ μὴ τοῦ δικαιώματος τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων, ἀπόλλυσι τὸν ἀπόλυτον αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ὑπάρχει μὲν ὡς πραγματώσις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἡ πραγματώσις αὐτῆς τελει-

(25) R i c k e r t Gegenstand der Erkenntnis 1921 σ. 255-258.

(26) Ἄλλως παρὰ B i n d e r ἐνθ. ἀν. σ. 111.

(27) B i n d e r ἐνθ. ἀν. σ. 116.

ται και άνευ τοῦ δικαίου τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων. Τὸ τελευταίον τοῦτο εἶναι νόημα, ἀλλὰ ἔχει μόνον χρονικῶς περιορισμένον κῦρος. Ἡ ἰδέα, πραγματοποιουμένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, προσλαμβάνει χρονικὰς μορφάς. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ πραγμάτωσεως τῆς ἰδέας, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι ἰδανικόν τι δυνάμενον νὰ γίνῃ πραγματικότης, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης κινεῖται ἀεννάως πρὸς τὴν ἰδέαν.

Αἱ ἀπόλυτοι ἀξίαι, αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν ὡς κατηγορίαι τοῦ νοῦ, ἀνεξαρτήτως τῆς κοινωνικῆς ἢ ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναγνωρίσεως. Αἱ εἰδικαὶ ὅμως μορφαί, αἷ δια τὴν ἱστορικὴν των πραγμάτωσιν προσλαμβάνουν, δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητοι τῆς πραγμάτωσεως ταύτης. Δὲν ὑπάρχουν ὡς κατηγορίαι τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τίθενται διὰ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται πρὸς τὰς κατηγορίας αὐτάς. Τὰς δημιουργεῖ ἢ ἀναγνώρισις τῆς ἱστορίας, τὰς ἐξαφανίζει ἢ ἄρνησις αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ὡς ἱστορικὰ δημιουργήματα εἶναι χρονικά, ὅπως εἶναι νοητὰ ὡς διακεκριμένα μορφαί τῆς ἰδέας. Ἰσχύουν ὡς ἱστορικαὶ ἀξίαι, ἐφ' ὅσον τὸ ἄτομον ἢ τὰ ἄτομα, ἀναφερόμενα πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν διὰ τῆς πραγμάτωσεως τῆς ἰδέας, θέτουν τὰς ἀξίας ταύτας ὡς τὰ διάμεσα εἰδικὰ στοιχεῖα μεταξὺ ἰδέας καὶ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Οὕτω δύναται νὰ διατυπώθῃ τὸ γεγονός τῆς ὑπάρξεως τῶν νοητῶν ὄντων, ὧν ἡ ἰσχὺς εἶναι κατὰ χρόνον περιορισμένη. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει διὰ τὸν νομικὸν ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ὅλα τὰ νοήματα τοῦ θετικοῦ δικαίου εἶναι ἀκριβῶς ἱστορικαὶ ἀξίαι, οὐχὶ ἀπόλυτοι. Πολλοὶ δὲ ἠγνύουν τὸ νοητὸν ἐν τῷ δικαίῳ, διότι προσέκοπτον εἰς τὸ κατὰ χρόνον περιορισμένον τοῦ νοητοῦ τούτου.

§ 10. Ἡ ἀρχικὴ ἡμῶν πρόθεσις ἦτο νὰ ἀποδείξομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶναι τὸ τέρας εἰς ὃ καὶ μόνον ἀναπαύεται ὁ τὸ δίκαιον θεωρῶν, ὅχι μόνον διότι οὗτος εὗρισκει ἐν τῇ ἰδέᾳ τὸν τελικὸν σκοπὸν εἰς ὃν δέον νὰ τείνῃ πᾶν ἱστορικὸν δίκαιον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀπαραιτήτος διὰ τὸν νομικὸν ἐννοία τοῦ δικαίου ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου (28). Πρὸς κατανόησιν τούτου ἐγράφημεν τὴν ἀκόλουθον

(28) B i n d e r. ἐνθ. ἀν. 186 σ. 135, 220 καὶ 257. R a d b r u c h Grundzüge der Rechtsphil. 1914 σ. 31. S a l o m o n Grundlegung zur Rechtsphil. 1925 σ. 174, E i c h l e r ἐν Arch. f. RWph. XVIII σ. 159 καὶ 156.

ὁδόν. Ἐλήφθη ὡς βέσις, ὅτι τὸ δίκαιον τελεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ μεταξὺ τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων ἀνθρώπων, ὅτι εἴτε τιθέμενον εἴτε ἐφαρμοζόμενον ἐνσωματοῦται εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως ἤγαγεν εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι πράξις δικαίου δὲν δύναται νὰ εἶναι αἰσθητὸν τι, ὅπως δὲν εἶναι καὶ καθαρῶς νοητὸν τι, ἀλλὰ ὅτι κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων κόσμων, εἰς τὸν διάμεσον κόσμον τῆς ἱστορίας, ἐνθα τὸ νοητὸν στοιχεῖον καταλαμβάνει τὸ αἰσθητὸν καὶ πρὸς αὐτὸ μινύμενον τὸ καθορίζει. Ὡς ἐκ τούτου ἠρευνήθη ἡ φύσις τοῦ νοητοῦ αὐτοῦ στοιχείου καὶ κατεδείχθη ἡ ἐξάρτησις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἰδέας. Ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου, ὡς συνόλου πράξεων, προὔπθεται τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, δηλαδὴ τὴν νοητὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς γεννῶνται αἱ εἰδικαὶ μορφαί τοῦ νοητοῦ, αἱ πρὸς τὸ αἰσθητὸν μινύμεναι, πρὸς δημιουργίαν τῆς πράξεως δικαίου. Ἐὰν ἐπομένως εἶναι διὰ τὸν νομικὸν βασικὴ ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου, ἐξ ἴσου βασικὴ εἶναι καὶ ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου.

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου δίδει ἐνότητα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου. Μόνον δὲ ἡ ἐν τῷ συνειδότη ἐνότης τὰς ἀσυνδέτους γνώμας καὶ τὰς ἐγκατεσπαρμένας παρατηρήσεις καθιστᾷ ἐπιστήμην. (29)

§ 11. Ἐκ τῶν δύο προβλημάτων τὰ ὅποια τίθενται εἰς τὸν θεωροῦντα νομικὸν καὶ τὸν μεταφέρουν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν ἐπίπεδον, προκύπτει σαφῶς καὶ τὸ τρίτον σημεῖον ἐπαφῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου. Ἐὰν αἱ ἀρχαὶ αἱ προσδίδουσαι ἐνότητα εἰς τὸ σύστημα τῶν νομικῶν ἐννοιῶν τίθενται ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, τότε καὶ ἡ μέθοδος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης πρέπει νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς αὐτάς. Τὸ σύστημα τῶν νομικῶν ἐννοιῶν τὸ δημιουργεῖ ἡ εἰδικὴ νομικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ στηρίζεται, ὡς εἶκος, πρὸς τοῦτο ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου.

Κυρίως ὁ νομικός, εἴτε ὡς θεωρητὴς τοῦ δικαίου, τῆς θεωρίας ἐνεκεν, εἴτε ὡς ἐφαρμοστὴς τοῦ δικαίου, ἐν τῇ ἀναζητήσει συγκεκριμένων λύσεων, πρέπει πάντως νὰ καθορίσῃ τὴν συστηματικὴν θέσιν τῆς θεωρουμένης ἢ τῆς ἐφαρμοστέας διατάξεως εἰς τὸ ἐνιαῖον σύνολον τῶν νομικῶν ἐννοιῶν, πρέπει κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεμελιώσῃ ἐκά-

(29) B a u c h ἐν Zschft. f. Rechtsphilosophie (1920) III σ. 7 κ. ε. H u s s e r l, Logische Untersuchungen 1922, I σ. 14 κ. ε. καὶ 283. P e r t i c o n e ἐν Riv. Intern. d. Fil. d. Diritto, IX 1929 σ. 86.

αίτην νομικήν έννοιαν επί τής συστηματικής άρχης, τής έννοίας του δικαίου. (30)

Ο νομικός δέν σκοπεῖ νά δικαιιώσῃ μίαν ύφισταμένην κατάστασιν, ἀλλά διαπιστώνων μίαν κατάστασιν, προσβάνει περαιτέρω καί έξετάζει πῶς πρέπει νά διαμορφωθῇ μελλοντικῶς μία κατάσταση ἵνα εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ δίκαιον. (31) Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σκέπτεται ὄχι μόνον ὁ εφαρμοστής τοῦ δικαίου, ἀλλὰ καί ὁ ἐργαζόμενος πρὸς συστηματοποίησιν τῶν νομικῶν έννοιῶν, διότι ἐκάστη εἰδική έννοια εἶναι ἐφαρμογή μιᾶς γενικωτέρας τοιαύτης, ὅλαι δὲ αἱ έννοιαι ἀποτελοῦν τήν πραγμάτωσιν τής ιδέας τοῦ δικαίου. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐνεργείᾳ ὁ νομικός ἔχει ὡς πρῶτον δεδομένον, ἄφ' ἑνὸς ἀνθρώπου, πρῶτοντας καί τῶν ὁποίων τὰς πράξεις πρέπει νά διαμορφώσῃ, εἴτε αὐταὶ συγκρούονται εἴτε οὐ, ἔχει ἄφ' ἑτέρου σύστημα νομμάτων δικαίου τὰ ὁποῖα πρέπει νά πραγματοποιηθοῦν διὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα τίθενται σιγῶνως ἐν τῷ συνειδῶτι, διότι μόνον διὰ τῶν νομικῶν νοημάτων καθίσταται ἡ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων πράξις. (32) Οὕτω ἔχει ὁ νομικός πρὸ αὐτοῦ μίαν μοιχείαν. Ἀλλὰ ἡ μοιχεία, ἄφ' ἑνὸς τιμωρεῖται ὡς ἐγκλημα, ἄφ' ἑτέρου παρέχει λόγον διαζυγίου. Δύνανται ἀμφοτέρω νά λάβουν χώραν ἢ καί τὸ ἐν τῇ αὐτῶν. Ἡ πράξις τῆς μοιχείας ἀναφέρεται εἰς διάφορα συστήματα νομικῶν έννοιῶν. Ὁ μέλλον ἐπιμένων νά ἐφαρμόσῃ νομικὰς διατάξεις πρὸς διαμόρφωσιν τῆς καταστάσεως, μετὰ τὴν πράξιν τῆς μοιχείας, πρέπει νά καθορίσῃ καί τὸ σύστημα τῶν νομικῶν έννοιῶν, ὅπερ θέλει νά ἐφαρμόσῃ, πρέπει νά διακαθορίσῃ καί τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει, εἴαν οὗτος εἶναι τὸ διαζύγιον ἢ εἴαν οὗτος εἶναι ἡ ποινή. Ἀναίρεται κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει ὁ ἐρευνῶν ἢ ἐφαρμόζων τὸ δίκαιον. Ἐάν θέλει τὸ διαζύγιον θὰ θεωρήσῃ τὴν μοιχείαν ὡς λόγον διαζυγίου, εἴαν τὴν ποινήν, θὰ ἀναφέρῃ τὴν πράξιν τῆς μοιχείας εἰς τὸ σύστημα τῶν ποινικῶν διατάξεων. Πάντως ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ ὃν

ἐπιδιώκει καί ὅστις πρέπει πάντως νά εἶναι σκοπὸς δικαίου, καθορίζει καί τὸ εἰδικὸν σύστημα τῶν διατάξεων ὅπερ θὰ διαμορφώσῃ τὴν ἐνέργειαν εἰς πράξιν δικαίου. Ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ ὁ νομικός ὀνομάζει διὰ μιᾶς λέξεως μοιχεία εἰς τὰς περί διαζυγίου καί εἰς τὰς ποινικὰς διατάξεις, δέν εἶναι λογικῶς ἡ αὐτὴ πράξις, δεδομένου ὅτι τὴν πράξιν τὴν δημιουργεῖ ἡ νομικὴ έννοια καί ὅτι τὸ νοητὸν στοιχεῖον τὸ διέπον αὐτὴν εἶναι διάφορον. Τὴν πρώτην φορὰν ἔχομεν κατ' ἀκριβείαν ἐνώπιον ἡμῶν πράξιν, ἢ ὅποια ἔχει τὸ νόημα λόγου διαζυγίου καί τὴν δευτέραν φορὰν διάφορον πράξιν ἢ ὅποια ἔχει τὸ νόημα ἐγκλήματος. Τῆς ἀναφορᾶς τοῦ πραγματικοῦ στοιχείου μὴ συντελουμένης ἀμέσως πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου καθ' ὅλου, ἀλλὰ πρὸς τὰς εἰδικὰς αὐτῆς μορφάς, δύναται ὡς ἐκ τούτου κατὰ πολλοὺς τρόπους μία ἐνέργεια πραγματικὴ νά εἶναι πράξις δικαίου. Εἰς τὴν έννοιαν περιλαμβάνεται καί ἡ ἀδικοπραγία, ὡς ἀρνητικὴ πράξις δικαίου. Πρόκειται κατ' ἀκολουθίαν περὶ διαφόρων πράξεων δικαίου, ὧν μόνον τὸ αἰσθητὸν στοιχεῖον εἶναι κοινόν. Διὰ νά καθορισθῇ τίς ἐξ αὐτῶν τῶν πράξεων ἐπιλαμβάνεται ὁ νομικός, πρέπει νά ἔχη προηγουμένως καθορισθῇ καί τὸ σύστημα τῶν διατάξεων ὧν ἐπιδιώκει τὴν ἐφαρμογήν. Ἀλλὰ καί τοῦτο ὁρίζει τὸ δίκαιον, ἄλλοτε μὲν ἐπιτρέπον, ἄλλοτε δὲ ἐπιβάλλον τὴν ἐφαρμογήν ὀρισμένων διατάξεων. Οὕτω εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα ἡ ἐφαρμογὴ τῶν περί μοιχείας ποινικῶν διατάξεων ἤρτηται ἐκ τῆς ἐγκλήσεως τρίτου καί ἡ τῶν περί μοιχείας ὡς λόγου διαζυγίου ἐκ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων. Ἀλλοτε δέν ἐξαρτᾶται ἐκ τρίτης τινὸς ἐνεργείας, ἀλλὰ εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν. Πάντως ὅμως ἀπὸ τοῦτο τὸ δίκαιον ὁρίζει τοὺς σκοποὺς οὓς δικαιούται ἢ ὑποχρεοῦται νά ἐπιδιώξῃ ὁ ἐφαρμοστής τοῦ δικαίου, δηλαδὴ ὁρίζει τὰ συστήματα τῶν διατάξεων, εἰς ἃ δικαιούται ἢ ὑποχρεοῦται οὗτος νά ἀναφέρῃ τὴν διαμορφωτέαν κατὰ νόμον πραγματικότητα. Δεδομένου ὅθεν ὅτι τὸ αἰσθητὸν δύναται νά ἀναφέρεται εἰς διάφορα συστήματα διατάξεων πρὸς διακαθορισμὸν τῆς πράξεως δικαίου, πρέπει ὁ νομικός νά ὁρίσῃ τίνος εἰδικοῦ συστήματος τὴν ἐφαρμογήν ἐκάστει ἐρευνῶ, πρέπει συνεπῶς νά ὁρίσῃ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν (θέλει διαζύγιον, θέλει ποινικὴν δίωξιν κ. τ. λ.). Καθορισθέντος οὕτω τοῦ εἰδικοῦ συστήματος διατάξεων καί ἀνενεχθείσης τῆς πραγματικότητος εἰς τοῦτο, δημιουργεῖται ἡ πράξις δι-

(30) Dig. I, 3, fr. 24, de l' V e c c h i o Sui principi generali del diritto, 1921 σ. 24 ὡς καί ἀπὸσπ. παραπομπὴν εἰς Feuerbach.
 (31) K e l s e n Grenzen zwischen jur. u. soziol. Methode 1911 σ. 11
 (32) S t a m m l e r ἐνθ. ἀν. § 116

καίου. Οὕτω καθορίζεται ἡ ὁρισταμένη καὶ ἤδη διαμορφωτά κατὰστάσις.

Ὁ νόμος ἤδη ὁρίζει τὴν κατεύθυνσιν τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς. Ἐὰν ὑπάρχει μοιχεία καὶ ἐπιδιώκεται διαζύγιον, δίδεται τοῦτο, κηρυσσομένης τοῖς μοιχαλίδος ὑπαίτιας μεθ' ὅλων τῶν σχετικῶν συνεπειῶν. Γδ ὅτι ὑπάρχει μοιχεία αὐτὸ εἶναι τὸ δεδομένον, ὡς διαμορφώθη ὑπὸ τῆς σχετικῆς διατάξεως, ἐπίσης δεδομένα εἶναι τὰ συστήματα τῶν διατάξεων εἰς ἃς δυνατόν νὰ ἀνεγενθῆ τὸ πραγματικὸν δεδομένον. Πλὴν τούτων δὲ δεδομένον εἶναι τὸ δυνατικὸν ἢ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης διατάξεως καὶ ἡ ἐνδεχομένης γενομένη ὑπὸ τοῦ νομικοῦ ἐπιλογῆ. Ἐκ τῆς τοιαύτης παρουσίας καταστάσεως πρέπει νὰ διαμορφωθῆ ἡ νέα μελλοντικὴ κατάστασις, ὡς ταύτην ὁρίζει ὁ νόμος. Συγκεκριμένως ὁ νόμος λέγει· ἐὰν αἰτεῖται διαζύγιον, ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς μοιχείας τοῦ ἑτέρου συζύγου, τότε ἡ μέλλουσα κατάστασις δέον νὰ διαμορφωθῆ κατὰ νόμον ὡς ἐξῆς· θὰ κηρυχθῆ τὸ διαζύγιον, θὰ κηρυχθῆ ὁ μοιχεύσας ὑπαίτιος κτλ. κτλ. Ἐὰ τελευταῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ δέον γενέσθαι. Εἰς τοῦτο τελικῶς ἀποβλέπει ὁ νομικὸς δὲν ἐνδιαφέρεται, ὅπως ὁ θεωρῶν τὴν φύσιν, εἰς τὴν διαπίστωσιν μιᾶς καταστάσεως ὁρισταμένης, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐκ ταύτης διαμόρφωσιν μιᾶς νέας. Ὁ νομικὸς δὲν ἐρωτᾷ, τί ἐστὶ, ἀλλὰ τί δέον γενέσθαι. Καὶ ὅπως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, κατανοοῦσα τὰ ὄντα, δύναται νὰ ὀνομασθῆ ὄντολογικὴ ἐπιστήμη, οὕτω καὶ ἡ νομικὴ ἐπιστήμη κατανοοῦσα τὰ δέοντα, πρέπει νὰ κληθῆ δεοντολογικὴ ἐπιστήμη, ἀνάλογος, ἀλλὰ μόνον ἀνάλογος, οὐσα πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐπιστῆμας τὰς διαμορφούσας τὸν φυσικὸν κόσμον.

§ 12. Ὁ νόμος, ὡς νόημα, εἶναι γενικώτερος τοῦ συγκεκριμένου πραγματικοῦ δεδομένου. Καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται πρὸς ἀτομικῆς προσταγῆς, θὰ εἶναι ἡ διαμορφωμένη ἐξ αὐτῆς κατάστασις εἰδικωτέρα κατὰ τινα χρονικὰ καὶ χωρικὰ δεδομένα. Ὁμοίως αἱ διατάξεις μιᾶς νομοθεσίας εἶναι εἰδικωτέραι μορφαὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Πρακτικῶς κλήθησαν, ὅπως καὶ αἱ λύσεις ἃς δίδει ὁ ἐφαρμοστῆς μιᾶς ἤδη συντεταγμένης νομοθεσίας, διὰ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ πραγματικοῦ εἰς τὸ ὑπάρχον νόημα τοῦ δικαίου.

Πᾶν νόημα πράξεως δικαίου ἔχει κατὰ δέον γινωσκόμενον ἕτερον ὁρισμένον νόημα ὡς συνεπακόλουθον. Ἐὰν ὑπάρχει ὁ λόγος α ἢ β τότε δίδεται διαζύγιον. Ἀλλὰ καὶ ἡ πράξις, ἡ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῆς ζωῆς πρὸς τὸ νόημα γινωσκόμενη, ἔχει καὶ αὐτὴ, κατὰ δέον γινωσκόμενην

ὁρισμέναν πράξις ὡς συνεπακόλουθα. Ἐὰν ὁ Α ἔχει τὸν α ἢ β λόγον διαζυγίου, τότε καὶ εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν τοῦ Α πρέπει νὰ κηρυχθῆ ὁ γάμος διαλελυμένος διαζυγίῳ. Ἐχομεν π.χ. προσβολὴν τῆς νομῆς καὶ διάταξιν καθιεροῦσαν γενικῶς τὴν προστασίαν τῆς καταστάσεως τῆς νομῆς. Τὸ δέον εἰς ὃ θὰ καταλήξῃ ἡ νομικὴ σκέψις δὲν εἶναι, ὅτι τὸ διαζύγιον πρέπει νὰ λάβῃ χώραν ἢ ὅτι ἡ νομὴ πρέπει γενικῶς νὰ προστατευθῆ· τοῦτο ὁρίζει ἤδη ὁ νόμος· ἀλλὰ εἶναι ὅτι πρέπει ἡ συγκεκριμένη ὑπὸ κρίσιν κατάστασις νομῆς νὰ προστατευθῆ, δι' ὁρισμένων μέσων. Εἰς τὸ δέον λοιπὸν τοῦτο πρέπει νὰ περιλαμβάνεται καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς εἰδικῆς μορφῆς τῆς προστασίας. Πρέπει κατ' ἀκολουθίαν νὰ εὑρεθῆ μία εἰδικωτέρα μορφή ἐκπορευομένη ἐκ τῆς γενικῆς περὶ προστασίας τῆς νομῆς διατάξεως καὶ καθιστώσα τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς δυνατήν. Τοῦτο πράττει καὶ ὁ νομοθέτης εἰδικεύων τὰς γενικὰς διατάξεις τῆς νομοθεσίας. Τοῦτο καὶ ὁ ἐφαρμοστῆς ἐξατομικεύων καὶ τὰς εἰδικὰς αὐτὰς διατάξεις μέχρι τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. (33) Τὸ δέον ἐπομένως εἰς ὃ καταλήγει ὁ νομικὸς, δὲν εἶναι τὸ δέον τὸ ἐν τῇ διατάξει διατυπούμενον, ἀλλὰ τὸ εἰδικώτερον δέον τὸ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῆς πραγματικῆς καταστάσεως πρὸς τὸ δέον τῆς διατάξεως προκύπτον.

Ἀφ' ἧς ἐξετασθῆ ἡ πράξις δικαίου δεοντολογικῶς, δηλαδὴ ἀνεγενθῆ εἰς τὸ νομικὸν νόημα καὶ, ἐν τῇ ἀναφορᾷ ταύτῃ, ἐκτελεσθῆ κατὰ δύμामιν, μέχρι τοῦ ἀτομικοῦ περιστατικοῦ, ἡ διάκρισις τοῦ νομικοῦ νοήματος, ἔχομεν συμπληρώσει τὸν λογικὸν συλλογισμὸν τοῦ νομικοῦ. Πᾶν πρόβλημα δικαίου ἔχει αὐτὴν τὴν ἰδίαν λογικὴν μορφήν. Ἐχει δὲ ἀναγκαίως τοιαύτην καὶ οὐδέποτε ἕτεραν μορφήν ὁ νομικὸς συλλογισμὸς, διότι οὗτος εἶναι συνεπακούθημα τῆς ἀναφορᾶς τοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἰδέαν αὐτοῦ.

§ 13. Πᾶσα νομικὴ διάταξις ἔχει πάντοτε τὴν μορφήν μιᾶς ὑποθετικῆς προτάσεως. (34) Ἐὰν τὸ δεδομένον εἶναι Α, ἂν πρόκειται κατ'

(33) R a d b ū r u e h ἐνθ. ἀν. σ. 207.

(34) C o h e n ἐνθ. ἀν. σ. 182 κ. ἐ., R i c k e r t. Die Lehre von der Definition, 1915 σ. 89. J h e r i n g Gelst, I. 1878 σ. 52 σημ. 20. S t a m m - l e r ἐνθ. ἀν. § 121, K e l s e n Allg. Staatslehre 1925. σ. 51.

ἀκολουθίαν ἢ θετική προᾶξις δικαίου Α, τότε δέον ἢ μέλλουσα πραγματική κατάσταση νὰ γίνῃ Β διὰ νὰ εἶναι κατάστασις δικαίου.

Μόνον ὅτε τὸ πρόσταγμα ὑπάρξη ὡς καθαρὰ μορφή, δύναται νὰ μὴ διατυπωθῇ ὑποθετικῶς. Ἐφ' ἧς ὅμως ἡ μορφή εἶναι καὶ κατὰ περιεχόμενον καθωρισμένη, ἐκλείπει ἡ δυνατότης τοῦ κατηγορηματικοῦ προστάγματος. Ἐναφέρεται πλέον ἡ προσταγή εἰς συγκεκριμένας ἱστορικὰς δυνατότητας, ἢτοι εἰς γεγονότα ἅτινα δύνανται νὰ λάβουν χώραν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀνάγκη ὅθεν, ἐν τῇ κρίσει περὶ τοῦ τι δέον γενέσθαι, νὰ ὁρισθῇ, ποῖα συγκεκριμένα ἱστορικά συνθῆκαι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁρίστανται, ἵνα πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἡ συγκεκριμένη τοῦ δικαίου προσταγή. Καὶ οὕτω διατυποῦται ὑποθετικῶς πᾶσα νομικὴ κρίσις καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ γραμματικὴ πρότασις ἐν ἣ διατυποῦται δὲν εἶναι συντακτικῶς ὑποθετικὴ. Ἡ διάταξις ὅτι ὁ συμπληρώσας τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του καθίσταται ἐνήλικος ἢ ὅτι ὁ συμπληρώσας τὸ 20ον εἶναι ὑπόχρεως εἰς ἐκτέλεσιν τῆς στρατιωτικῆς του θητείας, λογικῶς θεωρούμεναι, εἶναι κρίσεις ὑποθετικαί. Ἐὰν τις συμπληρώσῃ τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, τότε ἐπέρχονται τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἔννομα ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἀθροιστικῶς διατυποῦνται ἐν τῇ προτάσει, «τότε γίνεται ἐνήλικος». Τὸ ὅτι ἡ ὑπόθεσις περὶ ὑπάρξεως ἀτόμων ἀγόντων τὸ 21ον ἔτος πραγματοποιεῖται πάντοτε, τοῦτο δὲν μεταβάλλει βεβαίως τὸν λογικὸν χαρακτῆρα τῆς νομικῆς κρίσεως, ὅστις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι πρέπει νὰ ὑποτεθῇ λογικῶς τὸ ἐν, ἵνα τὸ δεύτερον λάβῃ χώραν.

Ὅταν ὅμως τὸ πρόσταγμα εἶναι ἐλεύθερον παντὸς περιεχομένου, τότε τὸ ὑποθετικὸν τῆς κρίσεως ἐκλείπει. Πρὸς τοῦτο δέον πρῶτον νὰ κατανοηθῇ, πῶς νοεῖται προσταγή ἢτις εἶναι καθαρὰ μορφή. Ἡ τοιαύτη οὐδέποτε ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν καὶ ἐπομένως δὲν δύναται, ὅπως αἰ κατὰ περιεχόμενον ὁρισμέναι ἐπιταγαί, νὰ δώσῃ λύσεις χρησίμους διὰ συγκεκριμένας περιπτώσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Αἰ κατὰ περιεχόμενον ὅμως ὁρισμέναι ἐπιταγαὶ ἀντλοῦν τὸ κῦρος των ἐκ τῆς καθαρᾶς κατηγορηματικῆς ἐπιταγῆς. Αὕτη εἶναι κριτήριον ἐκείνων. Εἶναι ὁ ἐνῶν σκοπὸς ἐξ οὗ καὶ διακαθορίζονται. Ὑποτίθεται εἰς ὅλας τὰς κατὰ περιεχόμενον ὁρισμένας ἐπιταγάς. Εἶναι ἡ μορφή αὐτῶν. Πρὸς στιγμὴν ὑποθέσομεν ὅτι ἔχομεν ὡς κατηγορηματικὴν τοῦ δικαίου ἐπιταγήν, τὸν σεβασμὸν τὸν ἀμοιβαίων τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν κοινωνίᾳ ζώντων. Βεβαίως ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπιτα-

γῆς οὐδεμία δύναται νὰ ἐξαχθῇ συγκεκριμένη λύσις, ἢν δύναται νὰ παρᾶσχη ἡμῖν μόνον ἢ κατὰ περιεχόμενον ὁρισμένη ἐπιταγή. Αὕτη ὅμως πάλιν δὲν εἶναι ὁρθὴ κρίσις δικαίου παρὰ ἐφ' ὅσον ἔχει τὸ νόημα, ἔχει τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας, παρὰ ἐφ' ὅσον συνεπῶς πραγματοῖ τὴν καθαρὰν προστακτικὴν κρίσιν.

§ 14. Οὐδεμία προᾶξις, οὐδεμία διάταξις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς δίκαιον, ἐφ' ὅσον δὲν κέκτηται τὴν συστηματικὴν τῆς θέσιν εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἰδέας διεπόμενον σύστημα νοημάτων. (35) Δὲν δύναται δὲ νὰ νοηθῇ ὡς δίκαιον παρὰ ἀφ' ἧς γνωστῇ ἢ εἰδικῇ ἀναφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ νοήματα τοῦ δικαίου. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὸ δίκαιον εἶναι πάντοτε «κεκλεισμένον», καθότι οὐδεμία νομικὴ λύσις δύναται νὰ εὑρεθῇ ἔξω τοῦ συστήματος τῶν νομικῶν νοημάτων.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης καθορίζεται ἡ λύσις ἢ δοτέα εἰς τὸ πρόβλημα τῆς νομοθετικῆς βουλήσεως. Ἡ νομοθετικὴ βούλησις δὲν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ εἰς ἢ ὁ ἕτερος πραγματικὸς νομοθέτης, ἐπέταξε, ἀλλ' ἡ ἐνότης τῶν ἀντικειμενικῶν νοημάτων μιᾶς νομοθεσίας. Ἐὰν τὸ ψυχολογικὸν στοιχεῖον τοῦ νομοθετοῦντος ἦτο ἐκάστοτε διακαθοριστικὸν τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου, τότε αἰ κατὰ διαφόρους τόπους καὶ χρόνους πραγματικαὶ βουλήσεις θὰ διέσπων τὴν ἐνότητα τοῦ δικαίου. Καὶ τὸ δίκαιον θεμελιούται ἐν τῇ ἐνότητι αὐτοῦ. (36)

Μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς σύστημα νοημάτων δύναται πᾶν νομικὸν πρόβλημα νὰ εὑρῇ τὴν λύσιν αὐτοῦ. Δύναται βεβαίως νὰ μὴ ὑπάρχῃ θετικὴ νανομοθετημένη εἰδικὴ διάταξις δι' εἰδικὸν πρόβλημα. Ὑπάρχουν ὅμως πάντοτε γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ κυρίως αὕτη ταύτη ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, πρὸς ἣν ἀναφερομένη ἡ ἱστορικὴ ζωὴ, ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ δέον τὸ ἀφορῶν αὐτήν. (37) Ἐκεῖνο τὸ ὅποι-

(35) Ὅρα ὑποσημ. 28

(36) B l u n d e r ἐνθ. ἀν.σ. 915, 993 κ. ε. S t a m m l e r ἐνθ. ἀν. § 129.

(37) Οὕτω ἀντιλαμβάνεται τὴν πληρότητα τῆς νομοθεσίας τοῦ καὶ ὁ Ἰουστινιανός. Ἀναγνωρίζει «multas etenim formas edere natura novas [deproperat; non desperamus quaedam postea emergi negotia, quae adhuc legum laqueis non sunt innodata] Dig. Sec. Praef. § 18. Ἄλλο τοῦτο δὲν ἀποκλείει ὅτι πᾶν πρόβλημα δικαίου λύεται, ἐλλείψει εἰδικωτέρας διατάξεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς φορέως τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς τοῦ δικαίου, φ' ἧς ἡ ἐνότης αὐτοῦ θεμελιούται. Τοῦτο ἀποτελεῖ γενικὴν βάσιν τοῦ ρωμαί-

ον πράττει ὁ νομοθέτης διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὰς διατάξεις του καὶ τὰς κατατάξῃ εἰς τὸ σύστημα τοῦ δικαίου, θέλει τὸ ἐφαρμόσῃ καὶ ὁ ἐρμηνευτής, διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν συγκεκριμένην λύσιν του καὶ νὰ κατατάξῃ αὐτὴν εἰς τὸ σύστημα τῶν νομικῶν νοημάτων. Τὸ ὅτι ὁ νομοθέτης δίδει μίαν λύσιν γενικὴν διὰ πολλὰς περιπτώσεις, ὁ δὲ ἐρμηνευτής μίαν λύσιν εἰδικὴν διὰ μίαν συγκεκριμένην περίπτωσιν, τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὴν λογικὴν θέσιν αὐτῶν.

“Ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ αἱ νομοθεσίαι δὲν εἶναι πλήρεις καὶ ὅτι ὁ ἐρμηνευτής εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ θέσῃ διάμεσα νοήματα μεταξὺ τῶν τεθειμένων γενικῶν ἀρχῶν τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ρυθμιστέας εἰδικῆς περιπτώσεως, δηλαδή νὰ νομοθετήσῃ, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς νομοθετικῆς πληρότητος θὰ ἴητο πλάνη νὰ χαρακτηρίζεται τὸ δίκαιον ὡς κεκλεισμένον. Ἡ μὲν ἰδέα, διακατέχουσα πᾶν ὅτι δύναται νὰ εἶναι δίκαιον, εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς πᾶν ἐρώτημα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Τὸ γίνεσθαι ὅμως τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, πάντοτε νέον καὶ διάφορον, θὰ γεννᾷ πάντοτε ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὅποια, ναὶ μὲν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου δύναται πάντοτε νὰ ἀπαντᾷ, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ ἱστορικῶς περιορισμένος νομοθέτης. Ἀποστολὴ ἐπομένως τοῦ ἐφαρμοστοῦ τοῦ δικαίου εἶναι ὄχι μόνον νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν νομοθέτην, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν συμπληροῖ.

§ 15. Ἡ μέθοδος αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως καὶ ἰσχύει οἰαδήποτε ἐρμηνευτικὴ τοῦ δικαίου μέθοδος καὶ ἂν ἀκολουθεῖται. Ἡ μὲν συντηρητικὴ τάσις θέλει νὰ θεωρῇ τὸ ἱστορικὸν νομοθέτημα ὡς πῆρες καὶ ἐκ τούτου καὶ μόνου νὰ ἀντλήσῃ ὅλας τὰς λύσεις καὶ διὰ τὰς πρωτοφανεῖς εἰσέτι νέας σχέσεις τῆς ζωῆς καὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ εὐρύνει, δι’ ἀναλογικῆς ἐρμηνείας ἢ ἄλλως, τὸ νόημα τῶν ὑπαρχουσῶν διατάξεων. Ἀλλὰ, τοῦτο πράττουσα, κατ’ οὐσίαν νομοθετεῖ, συμπληροῦσα τὸν νομοθέτην. Ἡ δὲ ἐλευθεριωτέρα τάσις

ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ νομοθέτης, ὡς ἱστορικῶς περιορισμένος, δὲν δύναται νὰ προῖδῃ τὰς ἐμφανίσεις τῆς διαρκῶς ἐξελισσομένης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ὅτι κατ’ ἀκολουθίαν ὁ ἐρμηνευτής τοῦ δικαίου ἔχει κενὰ νὰ συμπληρώσῃ δημιουργικῶς. Συνήθως κατὰ τὴν πρώτην μόνον περίπτωσιν γίνεται λόγος περὶ κεκλεισμένου δικαίου. Τῆς δευτέρας τάσεως χαρακτηριστικὴ μορφή εἶναι ἡ κίνησις τοῦ ἐλευθέρου δικαίου ἢ ὀρθώτερον ἡ κίνησις περὶ τὴν ἐλευθέραν ἐρμηνείαν τοῦ δικαίου (*freirechtliche Bewegung*)⁽⁸⁸⁾.

§ 16. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν δύναται νὰ προβλέπῃ τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκάστοτε παρουσιαζόμενα προβλήματα, ἀγεί τὸς ὑποστηρίζοντας τὴν ἐλευθέραν ἐρμηνείαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ ἀφίη ἑλευθέρων τὸν δικαστὴν νὰ κρίνῃ καὶ νὰ περιορισθῇ οὕτως εἰς τὴν θέσιν γενικῶν τινῶν ἀρχῶν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ δὲ ταύτῃ βεβαίως θὰ ἀπαλλαγῇ ἡ νομοθεσία ὅλων τῶν τεχνικῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἀκάμπτων τύπων. Γεννῶνται ὅθεν τὰ ἐξῆς ζητήματα ποία ἔσται ἡ ἔκτασις τῆς ἐλευθερίας τοῦ δικαίου καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς ἐνασκήσεως αὐτῆς. Δυνατὸν ὁ νομοθέτης, μὴ περιορισθεὶς εἰς γενικὰς ὡς ἔδει ἀρχάς, νὰ ἐθέσπισε διατάξεις διὰ συνθήκας ἐκλιπούσας πράγματι καὶ αἰτινες μόνον κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς οὕτω θεσπισθείσης εἰδικῆς διατάξεως νὰ ὁμοιάζουν πρὸς ἤδη ὑφισταμένας νέας τοιαύτας. Ἐφ’ ὅσον κατὰ τὸν ὡς ἄνω τύπον εἶναι ὅμοιαι, εἶναι κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐρμηνείαν ἐφαρμοστέαι. Διὰ τὴν ἐλευθέραν τοῦ δικαίου ἐρμηνείαν πρόκειται περὶ διατάξεως καταργηθείσης, ἐπιτροπομένης τοῦ λοιποῦ, ὡς πρὸς αὐτὴν, ἐρμηνείας *contra legem*, πράγματι ὅμως *propter legem*, ἐφ’ ὅσον τὸ θεσπισμένον δίκαιον δὲν εἶναι πλέον δίκαιον καὶ ἐξέλιπεν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐφαρμογῆς του. Ἡ διαφορὰ ἐγκτεται ἐν τούτῳ λογικῶς, ὅτι τὴν διάκρισιν, τὴν ἐξατομίκευσιν τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου εἰς τὴν αὐστηρὰν κατεύθυνσιν τὴν ἐνεργεῖ ὁ νομοθέτης καὶ τὴν συμπληροῖ ὁ ἐρμηνευτής τοῦ

κοῦ δικαίου, ἦν καὶ ὁ Ἀδριανὸς διετύπωνεν «*si quid in edicto positum non invenitur, hoc ad e jus regula s ejusque conjecturas et imitationes possit nova instruere auctoritas*» Dig. loc. cit. Ὅρα καὶ Dig. *tertia. praef.* § 18. Ὅμοίως τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τοῦ κεκλεισμένου δικαίου ἔχει καὶ τὸ ἀρθρ. 4 τοῦ Code Civil καὶ τὸ ἀρθρ. 57 τῆς ἡμετέρας Πολ. Δικ. Ὅρα Radbruch ἄλλως διακαποῖνται τὴν ἔννοιαν τοῦ κλειστοῦ δικαίου ἐνθ. ἀν. σελ. 187 κ. ἑ.

(88) *Stammeler* ἐνθ. ἀν. § 143, *Radbruch* ἐνθ. ἀν. § 198, *Wald er Grundlehre jledcr. Rechtsfindung.* ἐν Arch. f. RWph. XXI σ. 92, *Tria νταφυλλόπασλας.* Ἡ ἐλευθέρη ἐρμηνεία τοῦ δικαίου 1916 σ. 3 κ. ἑ.

νόμου, ἐνῶ εἰς τὴν ἑτέραν κατεύθυνσιν τὴν ἐνεργεῖ ὁ ἑρμηνευτὴς ἐκ νέου ὀλόκληρον· καὶ ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ νομοθέτης εὐρίσκειται ἐν πλάνῃ, εἴτε ὑπ' ἀρχῆς, εἴτε διότι μετεβλήθησαν αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι, τότε θέλει ἐνεργήσῃ ὁ ἑρμηνευτὴς τὴν ἀναφορὴν, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐνδιάμεσον διάταξιν τοῦ νομοθέτου. Τὴν πρώτην φερρὰν ἀναφέρεται εἰς τὰς τυπικὰς πηγὰς, τὴν δευτέραν εἰς τὰς πραγματικὰς, ὡς λέγουσι, πηγὰς τοῦ δικαίου. (39).

Ἐπιδήποτε ὅμως καὶ ἂν γίνῃ, πίντως οὐδέποτε εἶναι δυνατὴ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς δεοντολογικῆς μεθόδου, διότι ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος. (40) Ἀπομένει συζητήσιμος ἡ ἐντὸς τῆς μεθόδου ταύτης λύσις εἰδικωτέρων προβλημάτων. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ ὑπερτάτη ἀξία τοῦ δικαίου ἔχει φερρὰ τὴν συγκεκριομένην πολιτικὴν ἐξουσίαν, τότε πᾶσα ἐπιταγή, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς πρὸς τὴν δικαιολογικὴν συνείδησιν τῆς κοινωνίας, εἶναι δίκαιον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὀφείλει ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν διάκρισιν καὶ ἀναφορὰν, ὡς αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐὰν πάλιν ἡ ὑπερτάτη τοῦ δικαίου ἀξία ἐδρεύει εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν καθ' ὅλον, τότε, ἐν περιπτώσει συγκρούσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν κοινωνικὴν δικαιολογικὴν συνείδησιν, δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν διάκρισιν καὶ ἀναφορὰν τοῦ νομοθέτου, ἀλλὰ θὰ ἐκτελέσῃ ταύτας ὁ ἑρμηνευτὴς, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ νόημα τοῦ δικαίου, ὅπερ κρατεῖ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καθ' ὅλον. Τὸ πρόβλημα, τοῦ πράγματος ἐδρεύει ἐκάστοτε ἡ ἀξία τοῦ δικαίου, εἶναι πρόβλημα ἱστορικόν, μὴ δυνατόν νὰ λυθῆ ἐκ τῶν προτέρων. Πρέπει πάντως νὰ ἐδρεύῃ ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικὴ τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν εἶναι προσφορωτέρα. Πέραν τῆς ἀρχῆς ταύτης δὲν δύναται ὁ καθαρὸς λόγος νὰ βαδίσῃ.

§ 16. Κατὰ πάντων τούτων ὑπάρχει ἀντίρρησης, ἥτις συνοψίζεται κορῶς εἰς τὰ ἑξῆς. Τὸ δίκαιον εἶναι σύστημα ἐννοιῶν γενικῶν, ἀρηρημένων, ἀμεταβλήτων. Ἡ ζωὴ, ἣς τὸ δίκαιον ἐπιδιώκει τὴν ῥύθμισιν εἶναι εἰδική, συγκεκριμένη, μεταβλητή. Ναι μὲν δὲν δύναται

νὰ ὑπάρξῃ ἔννομος τάξις ἄνευ γενικῶν ἀρηρημένων, καθωρισμένων καὶ ἀραιῶς μεταβιλλουμένων διατάξεων, ἀλλὰ πάντως ἔργον τοῦ νομικοῦ εἶναι νὰ καθιστᾷ ἐλαστικωτέρας, εὐλυγιστώτερας τὰς διατάξεις, ἵνα μὴ τὸ δίκαιον, τὸ ξένον πρὸς τὴν ζωὴν, ὡς σύστημα ἐννοιῶν θεωρούμενον, βιάζον τὰ κοινωνικὰ πράγματα, καταλήξῃ εἰς ἀντίθετα ἀποτελέσματα ἐκείνων τὰ ὅποια σκοπεῖ. Ἐπομένως τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ νομικοῦ εἶναι ἡ κοινωνικὴ προατήρησις (41). Ἐν αὐτῇ θὰ εὕρῃ τὰς λύσεις, ὡς μετὰ ταῦτα θὰ προπαθήτῃ νὰ συμμορφώσῃ πρὸς τὰ λογικὰ σχήματα τῆς νομοθεσίας. Δὲν θὰ ἀναφέρῃ, κατὰ ταῦτα, μίαν κατάστασιν ἱστορικὴν εἰς τὸ σύστημα τῶν νομμάτων τῶν θεμελιουμένων ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ δικαίου, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ εἰς «τὰς κρατούσας κοινωνικὰς ἀντιλήψεις», τὰς ὁποίας θὰ διδαχθῆ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν παρατήρησιν καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τὴν κοινωνιολογίαν. Βεβαίως καὶ τὸ δίκαιον εἶναι ἀναγκαῖον ὡς σύστημα ἐννοιῶν, διὰ τὸ ὁμοίμορφον τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ἀλλὰ εἶναι πάντως μέσον πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ τοιαῦτα δοξάζοντες εἶναι κοινωνιολόγοι καὶ διαπῶται τῆς ἐλευθέρου σχολῆς τοῦ δικαίου, ἀγνοοῦσι δὲ τὴν θέσιν τῆς ιδέας τοῦ δικαίου ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῶν νομικῶν νομμάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν νομίζουσι ὅτι ἀπεμακρύνθησαν τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως καὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐπὶ μιᾷ ἀπολύτου ἀρχῆς. Εἶναι ἐπίσης προφανὲς ὅτι αἱ σκέψεις αὗται, καθαρῶς ἐμπειρικαί, καλύπτουν ὑπὸ συγκεκριμένην διατύπωσιν, ἕνα ἀναμφισβήτητον πυρῆνα ἀληθείας. Ἡ διάκρισις τῆς ιδέας τοῦ δικαίου εἰς διαφόρους διατάξεις δικαίου, δὲν δύναται νὰ γίνῃ παρὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἐφ' ὅσον δὲν δύναται μόνον ὁ νοῦς νὰ καθορίσῃ ταύτας. Τοῦτο οὐδεὶς ἐκ τῶν δεοντολογικῶς σκεπτομένων ἀρνεῖται, διότι ἀποτελεῖ ἀκριβῶς προῦπόθεσιν τῆς ἀναφορᾶς τῆς ιδέας πρὸς τὴν ἱστορίαν. Τὰ εἰδικὰ δέοντα πηγάζουν ἐκ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀναφορὰ αὕτη ἐπιβάλλει τὴν γνώσιν τῶν ἱστορικῶν καταστάσεων. Τὸ πῶς συντελεῖται ἡ ἀναφορὰ δὲν δύ-

(39) G é n y Science et technique en droit privé positif. 1914, IV σ. B o n n e c a s e ἔνθ. ἀν. σ. 72 κ. ε.

(40) J h e r i n g Geist 1883, II, 2, σ. 311

(41) K a n t o r o w i c z Rechtswissenschaft u. Soziologie 1911 σ. 6—7, Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ὀ π ο υ λ ο ς ἔνθ. ἀν. σ. 4.

ναται νὰ διορθῆ. Εἶναι ζήτημα δυνάμει τῆς κρίσεως, (*Urteilstkraft*), ἰκανότητος «τοῦ ὑπάγειν ὑπὸ δεδομένους κανόνας, ἢτοι τοῦ διακρίνειν ἂν ὑπάγεται τι ὑπὸ ὠρισμένον κανόνα (*casus datae legis*) ἢ οὐ». Ἡ κοινωνικὴ παρατήρησις ἄγει εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ συστήματος τῶν νομικῶν ἐννοιῶν, τῶν λογικῶς ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου θεμελιουμένων. Ἀλλὰ μόνον ὅτε ἡ «κοινωνικὴ παρατήρησις»⁽⁴²⁾ καθισταμένη συγκεκριμένως ἀναφορὰ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, δημιουργήσῃ τὸ εἰδικὸν δέον, τοῦτο δὲ καταστῆ μέρος τοῦ συστήματος τῶν νομικῶν ἐπιταγῶν, δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῆ ὡς συντέλεστικὴ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων τοῦ δικαίου. Αὕτη ἢ τοσοῦτον διαφημισθεῖσα καὶ ἀντιταχθεῖσα εἰς τὴν κλασσικὴν τοῦ δικαίου σχολὴν «κοινωνικὴ ἢ μᾶλλον κοινωνιολογικὴ παρατήρησις» (διότι πηγὴ αὐτῆς ὅλης τῆς κινήσεως εἶναι ἡ ἐκ τῆς κοινωνιολογίας μεθοδολογικὴ σύγχυσις) δὲν δύναται λογικῶς νὰ παραμερισθῆ, οὔτε ποτὲ ἀπεμπολήθῃ ἀπὸ τὴν μέθοδον καὶ τῆς κλασσικῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Μὲθοδολογικῶς οὐδὲν τι νεώτερον εἰσάγεται θίγον τὴν δεοντολογικὴν μέθοδον. Βεβαίως δυνατὸν ἢ κοινωνικὴ παρατήρησις νὰ πείσῃ τὸν ὁπαδὸν τῆς ἐλευθέρας σχολῆς τοῦ δικαίου, ὅτι ἡ α ἢ ἡ β τεθειμένη διάταξις εἶναι εἰς τὴν α ἢ β περιπτώσιν ἀνεφάρμοστος, ὡς ἀντικειμένη εἰς τὴν κρατοῦσαν περὶ δικαίου συνείδησιν. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐργαζόμενος ὁ νομικὸς δὲν ἐξέρχεται τοῦ κύκλου τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως. Ἀναφέρει καὶ αὐτὸς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι πρὸς μίαν ἰδέαν καὶ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς ἢν ἐκτελεῖ, διαφόρως ἢ ὁ νομοθέτης. ἐξάγεται ἀντίθετον πρὸς τὸ τοῦ νομοθέτου συμπέρασμα, τοῦ μὲν ὁπαδοῦ τῆς ἐλευθέρας ἐρμηνείας θεωροῦντος συνήθως, ὅτι τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου φορεὶς εἶναι τὸ σύνολον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τοῦ δὲ ὁπαδοῦ τῆς κλασσικῆς σχολῆς θεωροῦντος, ὅτι φορεὺς αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι μόνον τὸ θετικὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο εὐρίσκεται διατετυπωμένον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς ἐξουσίας, ὁπότε βεβαίως ὁ ἐφαρμοστὴς θὰ ὑποταγῆ εἰς τὰς εἰδικὰς ἐπιταγὰς τῆς νομο-

θεσίας καὶ θὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἀναφορὰν, ὡς αὕτη συντελεῖται ὑπὸ τοῦ φορέως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Σύστημα νοημάτων ὑπάρχει εἰς ἀμφοτέραις τὰς περιπτώσεις καὶ ἡ μεθοδολογικὴ ταυτότης εἶναι προφανής. Τὰ νοήματα δὲν εἶναι ξένα πρὸς τὴν ζωὴν, ὡς νοήματα ξένα πρὸς τὴν ζωὴν εἶναι αἱ νομοθετικαὶ ἐπιταγαί, αἱ προκύψασαι ἐκ τῆς ἀναφορᾶς διαφόρων παρωχημένων ἱστορικῶν στιγμῶν πρὸς τὴν διέπουσαν αὐτὰς ἰδέαν τοῦ δικαίου. Καὶ τὸ πρόβλημα περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο. Ἐφ' ὅσον μετέλλαξαν αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ δι' ἄλλης προϋποθέσεως τεθὲν δίκαιον; Καὶ ἂν μὲν ἡ μεταβολὴ εἶναι πλήρης, τὸ ζήτημα δὲν τίθεται παρ' οὐδενός. Ἐὰν δμως ἡ μεταβολὴ εἶναι σχετικὴ, γεννᾶται τὸ ζήτημα, εἰς ποῖον βαθμὸν πρέπει νὰ ἐξικνεῖται ἡ μεταβολὴ διὰ νὰ θεωρηθῆ ἀνεφάρμοστος τὸ τεθειμένον δίκαιον. Καὶ ἡ μὲν παλαιὰ σχολὴ τείνει νὰ περιορίσῃ τὰς περιπτώσεις τοῦ ἀνεφαρμοστοῦ τοῦ τεθειμένου δικαίου εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἡ δὲ ἐλευθέρα σχολὴ νὰ τὰς ἐπεκτείνῃ ὅσον οἷόν τε περισσότερον. Ἡ μὲν παλαιὰ σχολὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀσφαλείας τῶν συναλλαγῶν, ἡτις καὶ ἐπιβάλλει τὴν μονιμότητα, ἡ δὲ ἑτέρα, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀρνεῖται τὴν ἀρχὴν ταύτην, στρέφει κυρίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὴν ἀπολύτως συγκεκριμένην περίπτωσιν, τὴν νομοθετικῶς μὴ προβλεθεῖσαν, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν αὐτῇ τὰς γενικωτέρας περὶ δικαίου ἀρχάς, ἐν μία λέξει τὴν δικαιοσύνην. Καὶ ἡ μὲν δικαιοσύνη στρέφεται πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν γεγονὸς, πλησσομένη μοιραίως ἐκ τῶν γενικευουσῶν ἐπιταγῶν. (43) Ἡ δὲ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια στρέφεται πρὸς τὰς γενικὰς ἐπιταγὰς, μοιραίως κλονιζομένη ἐκ τῆς ἀπολύτως ἀτομικευούσης ρυθμίσεως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἀληθῶς ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχουν δι' ἑαυτάς, ἀλλὰ μόνον ὡς διάμεσα νοήματα, ἀναφερόμενα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου θὰ εἶναι ἐκάστοτε ὁ κριτὴς τῶν ὀρθῶν τὰ ὁποῖα παραβιάζονται, εἴτε λόγῳ τοῦ ἀτέγκτου τῶν γενικῶν ἐπιταγῶν, αἱ ὁποῖαι δύναται ἐν τῇ ὑπερβαλλούσῃ τυπικότητι, νὰ ματαιώσουν τὸν σκοπὸν δι' ἢν ἐτέθησαν, ἢτοι τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας

(43) M. E. Mayer *Rechtsphilosophie*. σ. 46 κ. ε. 52.

(42) Kant *Kritik der reinen Vernunft*, Trans. Log. I Analytik, 1792, σ. 131 καὶ σ. 140. Ὅρα ἐπίσης *Kritik d. Urteilstkraft* 1790, εἰσαγωγή, Γ' σ. 179.

τοῦ δικαίου, εἴτε λόγω ἁλλείψεως ἀσφαλοῦς καὶ ἐνιαίας ρυθμίσεως τῶν ἐννόμων σχέσεων, ἢ τις πάλιν δύναται, μειοῦσα ὑπερβαλλόντως τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν τάξιν τῶν συναλλαγῶν, νὰ ματαιώσῃ καὶ τὸν ἀποκοπὸν τῆς τάξεως ταύτης, τὴν πραγμάτων καὶ πάλιν τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Πότε θίγονται τὰ ὅρια ταῦτα, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, τοῦτο δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν προτέρων, δυνάμενον μόνον ἐκάστοτε νὰ ἐξευρίσκηται διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως τοῦ τοῦ δικαίου θεωροῦντος.

§ 17. Ὁ νομικὸς σκέπτεται κατὰ ταῦτα δεοντολογικῶς. Ἄπασαι δὲ αἱ κατὰ τοῦτου ἀντιρρήσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν παρανόησιν τοῦ νοήματος τῆς δεοντολογίας. Καὶ οἱ καταπιλεμοῦντες ἐν τῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ τὴν δεοντολογικὴν μέθοδον, σκέπτονται δεοντολογικῶς, διότι μόνον ἡ δεοντολογικὴ σκέψις δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὸ μοναδικὸν ἐρώτημα τοῦ δικαίου, τί δέον γινέσθαι. Καὶ ὅτε ἀκόμη ἐρωτᾷ κατ' ἐπίφασιν ὁ νομικὸς, τί ἐστί, ζητῶν ἀπλῶς νὰ καθορίσῃ μίαν ὑφισταμένην κατάστασιν, τὸ πράττει διὰ νὰ δυνηθῇ συγχρόνως νὰ καθορίσῃ καὶ τὴν συνεπείας πρέπει νὰ ἔχῃ ἢ κατάστασις αὕτη. Οὐδὲν δὲ ἕτερον σημαίνει εἰς τὴν κεντρικὴν τῆς γραμμῆς ἢ δεοντολογικὴν μέθοδον, εἰμὴ ὅτι πᾶσα ἐπὶ συγκεκριμένον προβλήματος λύσις πρέπει νὰ ἀφορᾷ τὸν διακαθορισμὸν τοῦ πῶς δέον νὰ διαμορφωθῇ μία ἱστορικὴ στιγμή, διὰ νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου ἢ τῆς ἠθικῆς. Διὰ νὰ ὁρίσῃ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τὸ συγκεκριμένον νόημα καθ' ὃ δέον νὰ διαμορφωθῇ ἢ δεδομένη ἱστορικὴ κατάστασις. Ἐκ τούτου θὰ καθορισθῇ τὸ ζητούμενον δέον. Ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦτο, ὡς δέον, στηρίζεται ἐπὶ ἑτέρου νοήματος. Δὲν ἔχει αἰτιολογικὴν σχέσιν τὸ ἐν νόημα πρὸς τὸ ἕτερον, ἀλλὰ σχέσιν λογικῆς ἐξαρτήσεως. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐνὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἑτέρου, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, μέχρι τοῦ νοήματος τοῦ δικαίου, ὑπερ ἀποτελοῦν ἀπόλυτον ἐπιταγὴν τοῦ νοῦ, οὐδεμιᾶς χρήζει θεμελιώσεως πλέον. Οὕτω ἡ λύσις τοῦ εἰδικωτάτου νομικοῦ προβλήματος ἐνέχει λογικῶς τὴν ἀναφορὰν τῆς διαμορφωτέας ἱστορικῆς στιγμῆς πρὸς τὸ δίκαιον καθ' ὅλου. Καὶ ἡ ἐπαφὴ τῆς ἀπολύτου τοῦ δικαίου ἐννοίας πρὸς τὸ ἀτομικὸν ἱστορικὸν φαινόμενον δὲν γίνεται τῆδε κάκεισε, ἀλλὰ διὰ τῆς διακρίσεως τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου εἰς πάντοτε εἰδικώτερα νοήματα, διὰ μέσου τῶν ὁποίων τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἀναφέρεται πρὸς τὸ δίκαιον καθ' ὅλου. Τὰ εἰδικώτερα ταῦτα νοήματα γεννῶνται καὶ αὐτὰ

ἐκ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ ἱστορικοῦ εἰς τὸ νοητόν. Οὕτω σχηματίζεται πυραμὶς, ἢ τις κορυφουμένη εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, ἀποκτᾷ νόημα ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῆς. Ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ συλλογισμοῦ πραγματοποιῆται ἡ δεοντολογικὴ μέθοδος.

§ 18. Αἱ τελευταῖαι αὗται παρατηρήσεις ἐπαναφέρουν ἡμᾶς εἰς τὸ ἀρχικῶς τεθὲν πρόβλημα. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶναι τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τοῦ θεωροῦντος τὸ δίκαιον. Δι' αὐτῆς σχηματίζει τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου καὶ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν καθορίζει τὴν λογικὴν τοῦ δικαίου, τὴν μεθοδολογίαν αὐτοῦ. Ἡ καταδειχθεῖσα ἀναγκαῖα ἀναφορὰ τοῦ θετικοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου διεφώτισεν ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορικῆς πράξεως γενικῶς, τῆς πράξεως δικαίου ἰδιαιτέρως. Ἡ δὲ ἐπίσης ἀναγκαῖα καταδειχθεῖσα σύστασις τῆς πράξεως, δηλαδὴ τοῦ μικτοῦ, τοῦ ὑπὸ τοῦ νοητοῦ διεπομένου αἰσθητοῦ καὶ ἡ ἀναφορὰ αὐτῆς πρὸς τὴν ἰδέαν, ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸν διακαθορισμὸν τῆς λογικῆς μορφῆς τῆς νομικῆς σκέψεως καὶ τῆς σκέψεως γενικώτερον τῆς διεπούσης τὰς δεοντολογικὰς ἐπιστήμας. Οὕτω ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ μόνον δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἡ μέθοδος τῆς νομικῆς ἐρεῦνης. Βεβαίως ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου δύναται νὰ ὑπάρξῃ πλήρης καὶ ἀνευ τῆς γνώσεως τῆς μεθόδου αὐτῆς ταύτης, ὅπως ὁ ἠλεκτροτεχνίτης δύναται νὰ εἶναι καλὸς τεχνίτης, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰς θεωρίας τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Πάντως ἵμῃς ὁ ἀγνοῶν τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ὠρισμένων ὁρίων, ἀμέσως συνεχόμενων πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ καθ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι θεωρεῖ τὸ δίκαιον καθ' ὅλου. Κατὰ πόσον δὲ ὁ τοιοῦτο παρσιλείων ἐπίσταται τὸ δίκαιον, εἶναι ἐπιστήμων, διακατέχων ἐνότητα γνώσεων καὶ δὲν εἶναι ἀπλοῦς συλλέκτης καὶ συσσωρευτὴς δοξασίων, εἶναι ἤδη προφανές. Διὰ τὸν πιστεύοντα ὅτι ἐπιστήμη ὑπάρχει ἐν τῇ συστηματικῇ ἐνότητι καὶ ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἴδιας ἐργασίας, βᾶθρον τῆς μεθόδου τοῦ θεωροῦντος καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἐρμηνεύοντος τὸ δίκαιον εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, ἢ τις οὕτω ἀποδεικνύεται ὡς ἡ συνισταμένη, ὡς τὸ κέντρον πάσης περὶ δικαίου θεωρίας.

Ἐκ τοῦ σημείου τούτου καθίσταται κατάδηλον ἕκαστο ὅπερ καὶ μόνον ἐπιδιώκει ἡ παρῶσα πραγματεία, ἡ συνοχὴ τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην.

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου γονιμοποιεῖ καὶ ἀνανεώνει καὶ λύει τελικῶς τὰ βασικά τῆς νομικῆς προβλήματα καὶ διαφωτίζει ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν νομικῶν προβλημάτων. Τὴν δὲ ἰδέαν τοῦ δικαίου θέτει ἡ φιλοσοφία, ἣτις καθόσον ἀναφέρεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου, καλεῖται φιλοσοφία τοῦ δικαίου.

Ἡ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ COMTE ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΩΝ ΑΥΤΗΣ (1)

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1.— Ὁ *Αὐγουστος Comte* εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἢ τοῦ λεγομένου θετικισμοῦ (Positivismus). Λέγοντες, ὅτι ὁ *Comte* εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ, δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ὁποίου συνελήφθη ἡ «θετικὴ» περὶ τοῦ κόσμου θεωρία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ *Comte* ἀπέρρευσεν ἐκ τάσεων προηγηθειῶν αὐτῆς, ἰδίᾳ ἐκ τῶν τάσεων, ὧν ἡ ὑπαρξίς ἐνεσαρκώθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὑπὸ τοῦ *Durkheim* ὡς τοῦ καθ' αὐτὸ ἰδρυτοῦ τοῦ θετικισμοῦ χαρακτηριζομένου *Saint-Simon* (2). Ἐὰν θέλωμεν μάλιστα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀπωτέραν κοσμοθεωρητικὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπέρρευσεν ἡ φιλοσοφία τοῦ *Comte*, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ καταφύγωμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ συνδέωνται ὡς ὁ *St. Simon*, ἀμέσως πρὸς αὐτόν, ἐχάραξαν ἐν τούτοις πρῶτοι τὴν πρὸς τὸν θετικισμὸν ὁδηγήσασαν ὁδόν. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι εἶναι οἱ καθ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ *Locke* βασισθέντες καὶ διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτῆς πρὸς ἰδίᾳς ἀπόψεις ἀχθέντες *Hume* καὶ *Condillac*. Ὁ πρῶτος διὰ τῆς *ὀνομαστικῆς* (νομιναλιστικῆς) περὶ ἰδεῶν θεωρίας του, καθ' ἣν αὐταὶ

(1) Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξήχθη ἐκ τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐργασίας: «*Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν*». Κυρίως παραλείπονται ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ αἱ παράγραφοι, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀφιέρει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐφήρμοσεν ὁ *Comte* τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνθρωπότητος.

(2) *Le Socialisme*, Paris 1928, σ. 150 κ.έ.

δὲν εἶναι εἰ μὴ ἀπλῶς προϊόντα ἐντυπόσεων, ἀνήγαγε τὰ πάντα εἰς τὸν διὰ τῆς ἐμπειρίας συλληπτὸν κόσμον, ἀγνηθεὶς τὴν ὑπαρξίν κόσμου ξένου πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀπλῶς νοητοῦ (1). Ὁ δεύτερος, τύπος ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἔχθη ἀσαύτως πρὸς θεωρίας διεπομένας ὑπὸ χαρακτῆρος ὀνοματιστικοῦ καὶ δὴ αἰσθησιαρχικοῦ (2). Ὡς συνέχισις τοῦ ἔργου αὐτῶν δεῖον νὰ θεωρηθῇ — καὶ ἐθεωρήθη ἤδη — (3) ἡ φιλοσοφία τοῦ C o m t e. Ἐὰν παρὰ ταῦτα ὑνιμάζωμεν τὸν C o m t e ἰδρυτὴν τοῦ θετικισμοῦ, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς ἐξῆς λόγους: α) εἰς τὸ ὅτι τόσον ὁ H u m e ὅσον καὶ ὁ C o n d i l l a c, παρὰ τὴν χαρακτηροῦσαν αὐτοὺς θετικιστικὴν τάσιν, δὲν ἦσαν τελείως ἀπηλλαγμένοι τῶν, κατὰ C o m t e, «μεταφυσικῶν» προκαταλήψεων τῆς καθαρᾶς θεωρίας τοῦ λόγου (τοῦ H u m e μάλιστα χρησιμεύσαντος καὶ ὡς προδρόμου τοῦ K a n t (4) καὶ β) εἰς τὸ ὅτι πρῶτος ὁ C o m t e ἀπεκρυστάλλωσε σύστημα θετικῆς φιλοσοφίας πλήρες καὶ ἁρμονικόν, σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπέστρεψεν εἰς αὐτόν, ὅπως ἐμφανισθῆ, οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων φιλοσόφων, ἀλλ' ἀπέναντι αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀμέσως συνδεομένου πρὸς αὐτὸν διδασκάλου τοῦ S t. S i m o n, ὡς ὁ ἰδρυτῆς τοῦ θετικισμοῦ.

Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἰδιορρυθμία τῆς θετικῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας;

Ἐφ' ἧς ἐποχῆς ἤρξατο συστηματικῶς ἀναζητουμένη ἡ ἀλήθεια τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ὑπερπηδῆσαν τὴν φαινομενικότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐπιστοποίησε τὴν ὑπαρξίν κόσμου κειμένου ὑπεράνω τῆς ἀπλῆς πραγματικότητος τῶν φαινομένων, κόσμου ἀποτελοῦντος τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων

(1) Πρὸβλ. κυρίως D a v i d H u m e, Eine Untersuchung über den menschlichen Verstand (Herausgegeben von Raoul Richter), Leipzig 1920 σ. 17 κ. ε.

(2) Πρὸβλ. W i l h e l m W i n d e l b a n d, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, Tübingen 1921. σ. 401 κ. ε.

(3) Wilhelm Windelband, op. cit., σ. 550.

(4) Πρὸβλ. I m m a n u e l K a n t, Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können, Vorwort.

φιλοσόφων μέχρι Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὑπέστη ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ κόσμου θεωρία πολλὰς μεταβολὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἐξ αὐτῶν προσεπάθησε νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν μόνον διὰ τῆς νοήσεως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως συλληπτὸν κόσμον τῆς ἀληθοῦς πραγματικότητος. Πάντως, ἐξαιρέσει τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἐχάραξαν τὴν πρὸς τὴν αἰσθησιαρχίαν καὶ τὸν ψυχολογισμὸν ὀδηγήσασαν ὁδόν, ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων φιλοσόφων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐθεωρήθη ὡς ἀναμφισβήτητος ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀπλῶς νοητοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος, κατὰ μὲν τὸν Δημόκριτον, ἀποτελεῖ τὸ ἐτεῆ ὄν, κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα τὸ ὄντως ὄν ἢ τὴν οὐσίαν. Ὁ Πλάτων μάλιστα ἐβίασεν ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς ἀληθοῦς πραγματικότητος, ὡς περιεχόμενον τοῦ ὁποῦ ἐθεώρησε τὰς ἰδέας, ὀλόκληρον τὸ γνωσεολογικὸν πρόβλημα, ἐξαρθήσας οὕτω ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καθαρῶς ἐπιστημονικῶς (καὶ οὐχὶ μεταφυσικῶς, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ φιλόσοφοι) τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ κινουμένου αἰσθητοῦ καὶ ἀπλῶς πραγματικοῦ κόσμου. Μόνον ἡ ψυχὴ εἶναι εἰς θέσιν, κατὰ Πλάτωνα, νὰ μεταβάλῃ τὸ ἄπειρον εἰς πέρας, τὸ ἄμορφον εἰς μορφήν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς αἰσθητικὴν, ἠθικὴν ἢ ἐπιστημονικὴν σύλληψιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ. (1)

Ἀπέναντι τῆς οὕτω πως παραδοθείσης εἰς τὴν δυτικὴν φιλοσοφίαν τῶν νεωτέρων χρόνων θεωρίας περὶ τοῦ κόσμου δύο κυρίως θεμελιώδεις θέσεις ἐσημειώθησαν: ἡ τοῦ K a n t καὶ ἡ τοῦ C o m t e. Ἡ πρώτη ἐθέσπισε τὸν «κριτικισμόν», ἡ δευτέρα τὸν «θετικισμόν». Ἡ πρώτη ἀνεγέννησεν, ἡ δευτέρα ἀνεχάτισε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία ἀνεγέννησεν αὐτήν, παραδεχθεῖσα ὡς δυνατὴν τὴν κριτικὴν τοῦ λόγου, δηλαδή τὴν ἔρευναν περὶ τῆς δυνατότητος συνθετικῶν κρίσεων a priori. (2) Ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ἐπήγασαν αἱ θεμελιώδεις κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, αἱ βασιζοῦσαι ταύτην ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ λόγου καὶ συνδεόμεναι

(1) Πρὸβλ. κυρίως: Johannes Theodorakopoulos, Platons Dialektik des Seins (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte) Tübingen 1927.

(2) Πρὸβλ. I m m a n u e l K a n t, Kritik der reinen Vernunft, Der Analytik der Begriffe zweites Hauptstück, Erster Abschnitt.

κυρίως πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν Cohen, Husserl καὶ Rickert. Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἀντιθέτως, ὀρμηθεῖσα ἐκ τῆς θεωρίας περὶ ἀποκλειστικῆς ὑπάρξεως τοῦ κατὰ χρόνον, δηλαδή τοῦ ψυχολογικοῦ συνειδότητος, ἐθεώρησε τὰ πάντα ὡς σχετικὰ καὶ ὡς μὴ ἀναγόμενα εἰς κόσμον κείμενον ὑπεράνω τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ κινουμένου κόσμου τῶν φαινομένων. Συμπληρώσας οὕτω ὁ θετικισμὸς τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη χαράξει αἱ προηγηθεῖσαι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Comte αἰσθησιαρχικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ κατευθύνσεις, διέκοψε πᾶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔλαβε θέσιν ἀντίθετον πρὸς πᾶσαν θεωρίαν τοῦ καθαροῦ λόγου.

2—Θεωρία λοιπὸν τοῦ λόγου καὶ θετικὴ περὶ τοῦ κόσμου ἰδέα εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ὁ Comte, ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος οὐχὶ μόνον τῶν ἐρευνῶν τοῦ Kant, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος, δὲν φαίνεται σταθμίσας, ὅσον θὰ ἔπρεπε, τὴν κατὰ πάσης θεωρίας τοῦ λόγου στραφεῖσαν χειρονομίαν του. Μόνον τοῦτο εἶναι δυνατὸν γὰ δικαιολογήσῃ τὴν εὐκολίαν, μεθ' ἧς κατεδίκασεν οὗτος πᾶσαν τοιαύτην θεωρίαν (1). Καὶ ποῖα ὑπῆρξεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθεῖσα διάδοχος τῆς θεωρίας τοῦ λόγου; Τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου—(καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρώτην θεμελιώδη συνέπειαν τοῦ θετικισμοῦ)—ἀντικατέστησεν ὁ Comte διὰ τῆς **ἱστορίας τοῦ πνεύματος**. Ἡ ἀρχή, ὅτι τὰ πάντα εἶναι σχετικὰ, ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς **σχετικότητος τοῦ πνεύματος**. Δεδομένης τῆς σχετικότητος αὐτοῦ, τὸ μόνον, ὅπερ ὑπολείπεται εἰς τὸν ἐρευνητήν, εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀναζήτησις καὶ πιστοποίησις τῶν σταδίων, τὰ ὁποῖα διέρχεται, ἠθούμενον ὑπὸ τῶν σχετικῶν προσανατολισμῶν αὐτοῦ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Καὶ ποῖα εἶναι τὰ στάδια, ἅτινα διέρχεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα;

Ὁ St. Simon καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Turgot εἶχον προβῆ εἰς πιστοποίησιν—ἀδιάφορον ἐὰν εἰς πιστοποίησιν ὀρθὴν ἢ ἐσφαλμένην—τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος διήλθε τρία στάδια θεμελιωδῶν προσανατολισμῶν: τὸ **θεολογικόν**, τὸ **μεταφυσικόν**

οικόν καὶ τὸ **θετικόν** στάδιον (2). Τὴν πιστοποίησιν ταύτην, ἀπέμιντι τῆς ὁποίας οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες διδάσκαλοι τοῦ Comte ἐπέδειξαν ἐπιφυλακτικότητά τινα, ἀνήγαγεν οὗτος **εἰς νόμον ἀπόλυτον τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος**. Ὁ νόμος οὗτος—**ὁ νόμος τῶν τριῶν σταδίων**—ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Comte καὶ δὴ τὴν βάσιν, ἐξ ἧς ὀρμήθη καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία αὐτοῦ.

Οὕτω πως ὁ Comte, ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ παντός τοῦ «μεταφυσικοῦ» καὶ «ἀπολύτου», ὑπέστη τὸ πρῶτον «μεταφυσικόν» ὀλισθημα καὶ ἐθέσπισε νόμον ἀπόλυτον. Ἡ σχετικότης τῶν πάντων ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς σχετικότητος τοῦ πνεύματος. Ἡ σχετικότης τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἀρνήσιν πάσης θεωρίας τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀπλῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Ἡ ἱστορία ὅμως τοῦ πνεύματος ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον, ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως ἀκριβῶς τοῦ ὁποίου εἶχεν ὀρμηθῆ. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Comte, εἶναι **ἠναγκασμένον** γὰ διέρχεται διαδοχικῶς τρία θεωρητικὰ στάδια, τῶν ὁποίων ἡ διαδοχὴ προσδιορίζεται ὑπὸ ἀπολύτου **φυσικοῦ** νόμου. Τὰ στάδια αὐτὰ εἶναι: τὸ **θεολογικόν** ἢ **πλασματικόν**, τὸ **μεταφυσικόν** ἢ **ἀφηρημένον** καὶ τὸ **ἐπιστημονικόν** ἢ **θετικόν** (3).

3—Τὴν ἐννοεῖ ὁ Comte δι' ἐκείνου τῶν σταδίων αὐτῶν καὶ ἐπὶ τίνων ἐπιχειρημάτων βασίζεται οὗτος τὴν ὑπαρξιν τοῦ προσδιορίζοντος αὐτὰ ἀπολύτου φυσικοῦ νόμου;

Ὡς **θεολογικόν** στάδιον θεωρεῖ ὁ Comte ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολύτου, ἀνακαλύπτει αὐτὸ εἰς τὸ πρόσωπον ὄντων ὑπερφυσικῶν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας τῶν ὁποίων ἐξαρτᾷ τὴν ὑπαρξιν πάντων τῶν φαινομένων (3).

Ὡς **μεταφυσικόν** χαρακτηρίζει ὁ Comte τὸ στάδιον ἐκεῖνο,

(1) Paul Barth, Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, I, Leipzig 1922, σ. 167.

(2) Auguste Comte, op. cit., I, σ. 2, Ἡ θέσπισις τοῦ νόμου αὐτοῦ διετυπώθη κατὰ πρῶτον ἐν τῷ ἐν ἔτει 1822 δημοσιευθέντι «Plan des travaux scientifiques pour réorganiser la société». Ἐκτοτα ἀπετέλεσεν ὁ νόμος οὗτος τὴν βάσιν πάσης θεωρητικῆς ἐνασχολήσεως τοῦ Comte.

(3) Comte op. cit., I, σ. 2.

(1) Ἠεβλ. π. χ. Auguste Comte, Cours de philosophie positive, Tome premier, 5e édition, 1907. σ. 18 κ. ε.

κατὰ τὸ ὅποιον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρυσιν ἀκόμη εὐ-
ρισκόμενον τῶν θεολογικῶν προσανατολισμῶν αὐτοῦ, ἀντικαθιστᾷ τὰ
ὑπερφυσικά ὄντα διὰ δυνάμεων ἀφηρημένων, πρὸς τὰς ὁποίας θεω-
ρεῖ ἀνταποκρινομένας τὰς διαφόρους σφαίρας τῶν φαινομένων (1).

Τέλος ὡς **θετικὸν** στάδιον χαρακτηρίζει ὁ C o m t e ἐκεῖνο
κατὰ τὸ ὅποιον παύει ὁ ἄνθρωπος ἀναζητῶν τὸ ἀπόλυτον καὶ παρα-
τηρεῖ τὰ φαινόμενα πρὸς τὸν ἀποκλειστικὸν πλέον σκοπὸν τῆς **ἀνευ-
ρέσεως τῶν προσδιοριζόντων αὐτὰ φυσικῶν νόμων** (2).

Τὰ ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν βασίζεται ὁ C o m t e πρὸς ἀπόδειξιν
τῆς ὑπάρξεως τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων εἶναι τὰ ἑξῆς :

Ἡ ἀτομικὴ ἱστορία ἐκάστου ἀνθρώπου διέρχεται διαδοχικῶς
καὶ **ἀναγκαιῶς** τὰ τρία ἀνωτέρω μνημονευθέντα στάδια ἐξελίξεως.
Ἄρκει, κατὰ τὸν C o m t e, νὰ ρίψῃ τις τὸ βλέμμα του εἰς τὴν
ἰδίαν αὐτοῦ ἱστορίαν διὰ νὰ πιστοποιήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι, ἐν ᾧ κατὰ
τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὑπῆρξε θεολόγος, κατὰ τὴν νεότητά ἐγένετο
μεταφυσικὸς καὶ τέλος κατὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν προήχθη εἰς φυσικὸν
καὶ θετικιστὴν (3). Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀτό-
μων, πιστοποιεῖται κατὰ τρόπον ἀνάλογον (τὴν ἀναλογίαν ταύτην
μεταχειρίζεται ὁ C o m t e κατ' ἀπομίμησιν τοῦ P a s c a l (4) καὶ
ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ προσπάθεια αὐτοῦ, ὅπως
ἐξηγήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχήματος τῶν
τριῶν σταδίων, προσπάθεια, ἣτις, ἐξηρητημένη ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς
περὶ κοινωνικῆς δυναμικῆς θεωρίας αὐτοῦ, καταβάλλεται εἰς τοὺς
δύο τελευταίους τόμους τοῦ θεμελιώδους ἔργου του, δὲν εἶναι δυ-
νατὸν νὰ καταστῇ ἐνταῦθα ἀντικείμενον ἰδιαίτερας ἀναπτύξεως (5).
Ἐν τῷ προκειμένῳ περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν γενι-
κῶν γραμμῶν, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e ἀναπτύσσει ἐν τῷ πρώτῳ
κεφαλαίῳ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς αὐτὰς
ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διανοηθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θετικῶς

Πᾶσα θετικὴ θεωρία προϋποθέτει παρατήρησιν, ἡ ὁποία ὅμως πάλ-
ιν ἔχει ἀνάγκην θεωρητικοῦ ὀρμητηρίου. Οὕτω πῶς ὁ ἄνθρωπος,
πιεζόμενος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως παρατηρήσῃ τὸν
κόσμον διὰ νὰ ἀποκτήσῃ πραγματικὰς περὶ αὐτοῦ θεωρίας, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὀρμηθῇ ἀπὸ θεωρίας τινὸς διὰ νὰ
παρατηρήσῃ τὸν κόσμον, θὰ περιέπιπτεν εἰς φαῦλον κύκλον, εἰάν δὲν
ἐστεγάζετο προσωρινῶς ὑπὸ τὰς **ἀνθορμητῶς** ἀναπτυχθείσας θεολο-
γικὰς ἀντιλήψεις, τοῦ καθαρῶς θεολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς πρωτο-
γόνου φιλοσοφίας ἀνταποκριθέντος οὕτω πρὸς ἀνάγκην «λογικὴν» (1).
Διὰ νὰ πηδήσῃ μετὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πρωτογόνου καὶ αὐ-
θορμητοῦ θεολογικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν, ἡ
ὁποία εἶναι «ἡ ἀληθῆς τελικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος»,
δηλαδή ἡ κατάστασις, «πρὸς ἣν τοῦτο ἀνέκαθεν ἔτεινεν», ἀπητήθη
«μεταβατικὴ τις φιλοσοφία», φιλοσοφία «χαρακτῆρος νόθου», καὶ ὡς
τοιαύτη ἐνεφανίσθη ἡ ἀντικαταστήσασα τὰ ὑπερφυσικά ὄντα δι' ἀφη-
ρημένων ἐννοιῶν μεταφυσικὴ (2). Ἡ μεταφυσικὴ φιλοσοφία, μὴ γεννη-
θεῖσα εἰ μὴ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μεταβάσεως τοῦ ἀνθρώπινου πνεύ-
ματος εἰς τὴν **τελικὴν** κατάστασιν αὐτοῦ (3), ὠδήγησε—καὶ ὅπου δὲν
ὠδήγησεν ἀκόμη πλήρως: θὰ ὠδήγησῃ—πρὸς τὴν θετικὴν φιλοσο-
φίαν. Αὕτη κέκτηται τὸν ἑξῆς θεμελιώδη χαρακτῆρα: ὅτι θεωρεῖ ἀπα-
ντα τὰ φαινόμενα «ὡς ὑποτεταγμένα ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικοῦς νό-
μους», πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ὁποίων δέον νὰ καταβληθῇ πᾶσα δυνα-
τὴ προσπάθεια, ἐπιδιωκομένης τῆς ἀναγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἐλάχιστον

(1) C o m t e op. cit., I, σ. 5. Πρβλ. καὶ op. cit., IV, σ. 347 κ. ἑ.,
184 σ. 351, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτὰ πράγματα. Νέον τι περιλαμβά-
νουν μόνον αἱ σελίδες 353—361, ὅπου ὁ C o m t e ὁμιλεῖ οὐχὶ ἀπλῶς περὶ
τῆς «λογικῆς», ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς «ἠθικῆς» καὶ «κοινωνικῆς» ἀνάγκης, ἣτις
ὠθήσῃ τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἰς τὴν θεολογικὴν περὶ τοῦ κόσμου θε-
ωρίαν.

(2) C o m t e. op. cit., I, σ. 7. Περὶ τῆς ἀναποτρέπτου τάσεως τοῦ
ἀνθρώπινου πνεύματος πρὸς τὸ θετικὸν καθεστῶς ὁμιλεῖ ὁ C o m t e διεξο-
δικῶς καὶ ἐν: op. cit., IV, σ. 302 κ. ἑ.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 360 κ. ἑ.

(1) C o m t e, op. cit., I, σ. 2 κ. ἑ.

(2) C o m t e, op. cit., I, σ. 3.

(3) C o m t e, op. cit., I, σ. 4.

(4) Πρβλ. C o m t e op. cit., Tome IV (Paris 1908), σ. 123.

(5) Ἡ προσπάθεια αὕτη καθίσταται ἀντικείμενον λεπτομεροῦς ἀναπτύ-
ξεως ἐν τῷ μνημονευθέντι ἤδη ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργῳ τοῦ συγγραφέως.

δυνατόν ἀριθμὸν καὶ ἀναγνωριζομένης τῆς μεταιότητος τῆς ἀναζητήσεως ἀρχικῶν ἢ τελικῶν αἰτίων (1).

Κατὰ τὸν C o m t e, πᾶσαι αἱ ἐπιστήμαι ἦσαν ἠναγκασμέναι νὰ διέλθωσι καὶ τὰ προηγηθέντα τοῦ θετικισμοῦ στάδια, τῆς θετικοποιήσεως αὐτῶν ἀρξάμενης ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ *Βάκωνος*, τοῦ *Καρτεσιου* καὶ τοῦ *Γαλιλαίου* (2). Ἡ μόνη ἐπιστήμη, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν C o m t e, εἶχε μείνει μέχρι τῶν ἡμερῶν του ὑποταγμένη ὑπὸ τὴν θεολογικὴν καὶ μεταφυσικὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἡ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἐρευνῶσα κοινωνικὴ φυσικὴ ἢ κοινωνιολογία (3). Ἡ *θετικοποίησις αὐτῆς ἀπετέλεσε καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου ἔργου του* (4). Περὶ τοῦ σκοποῦ, ὅστις κυρίως ὄθησεν αὐτὸν εἰς τὴν θετικοποίησιν τῆς κοινωνιολογίας ὁμιλεῖ ὁ C o m t e σαφῶς. Ὁ σκοπὸς οὗτος ὑπῆρξε *πολιτικός*. Διὰ τῆς θετικοποιήσεως τῆς κοινωνιολογίας καὶ κατ'ἀκολουθίαν διὰ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θὰ ἐδημιουργεῖτο, κατὰ τὸν C o m t e, ἡ μόνη σταθερὰ βίσις πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς κοινωνίας (5). Τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του ἐθεώρει οὗτος μαστιζομένην ὑπὸ βαρυτάτης *κρίσεως*, τῆς ὁποίας τὴν ὑπαρξιν ἀπέδιδεν εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν *πνευματικὴν ἀναρχίαν* (6). Ὁ C o m t e, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν C o n d o r c e t καὶ S a i n t - S i m o n, (7) ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀρχὴν, καὶ ἦν «πῆς κοινωνικὸς μηχανισμὸς βασίζεται *τελικῶς* ἐπὶ ἰδεῶν». (8) Ἡ ἐποχὴ του, μὴ ἔχουσα ὁλοκληρώσει τὴν θετικὴν «ἰδεολογίαν», ἀλλὰ τιλιαντενομένη ἀκόμη μεταξὺ αὐτῆς ἀφ' ἐνός καὶ τῆς θεολογικῆς καὶ μεταφυσικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου, κατέχετο ὑπὸ πνευματικῆς ἀναρ-

(1) C o m t e, op. cit., I, σ. 8. Πρβλ. καὶ op. cit., Tome VI (Paris 1908), σ. 424 κ. ἑ.

(2) C o m t e, op. cit., I, σ. 10.

(3) C o m t e, op. cit., I, σ. 11.

(4) C o m t e, op. cit., I, σ. 12.

(5) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

(6) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

7) Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς C o n d o r c e t καὶ S t. S i m o n πρβλ. P. B a r t h, op. cit., σ. 166, ὑποσ. 3, καὶ E m i l e D u r k h e i m, op. cit., σ. 128.

(8) C o m t e, op. cit., I, σ. 26.

χίας, ἡ ὁποία ἦτο προωρισμένη νὰ τερματισθῇ διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας. (1) Δι' αὐτῆς θὰ ἐπετυγχάνετο ὁ θρίαμβος τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τοῦ θριαμβου τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπεκαθίστατο ἡ τάξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ (2).

4.— Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη, πῶς ἐννοεῖ ὁ C o m t e τὴν θετικοποίησιν τῆς κοινωνιολογίας καὶ ἐπὶ τίνων ἐπιχειρημάτων βασίξει οὗτος γενικῶς τὴν περὶ ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας θεωρίαν αὐτοῦ :

Ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη ἀπαρτίζεται, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπλὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν, κατὰ τῆς ὁποίας στρέφεται ὁ C o m t e ἐξ ἴσου ὡς καὶ κατὰ «μυστικισμοῦ», ἐκ νόμων καὶ οὐχὶ ἐκ πραγματικῶν γεγονότων, ἂν καὶ τὰ γεγονότα ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖον στήριγμα τῶν νόμων (3). Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας συνίσταται «ἀναγκαιῶς» εἰς τὴν «διαρκῆ ὑποταγὴν ἀπάντων τῶν φαινομένων, ἀνοργάνων καὶ ὀργανικῶν, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν, ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν, ὑπὸ νόμους αὐστηρῶς ἀμεταβλήτους», ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα πρόβλεψις τοῦ μέλλοντος θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη θὰ ἔμενε προσκεκολλημένη εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀπλοῦ καὶ ἀκάροπου ἐμπειρισμοῦ (4).

Ἴδου λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ C o m t e : *ἡ γνῶσις χάριν τῆς προγνώσεως*. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣτις ἀπετέλεσε τὴν βίσιν, ἐξ ἧς ὠρμήθη καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ S t. - S i m o n, ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς ἅπαντα τὰ φαινόμενα, ἀπὸ τῶν ἀστρονομικῶν μέχρι τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀνακλυπτομένων ἀπολύτων φυσικῶν νόμων, εἰς πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος. Ἡ δυνατότης τῆς προβλέψεως ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Πητῶς δηλοῖ ὁ C o m t e, ὅτι ἡ θετικοποίησις τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἐπιτευχθῇ μόνον ἐὰν ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἡ τὸ ἀ-

(1) C o m t e, op. cit., I, σ. 27.

(2) C o m t e, op. cit., σ. 28.

(3) C o m t e, op. cit., VI, σ. 425. Πρβλ. σχετικῶς καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἀπλοῦ ἐμπειρισμοῦ διδασκόμενα ἐν : op. cit., IV, σ. 219.

(4) C o m t e, op. cit., VI, σ. 430.

λάνθαστον «κριτήριο τῆς ἐπιστημονικῆς θετικότητος» ἀποτελοῦσα «ἀρχὴ τῆς προγνώσεως» (1)

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς προγνώσεως ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων προακροῦει καὶ κατὰ τὸν C o m t e ἐπὶ δυσχερεῶν. "Ὅσον πολυπλοκώτερα τὰ φαινόμενα, τόσον περισσώτερον εἶναι τροποποιήσιμα. Τὰ κοινωνικά φαινόμενα εἶναι, κατὰ τὸν C o m t e, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὰ πολυπλοκώτερα ἀπέναντι τῶν φαινομένων. Ὡς ἐκ τούτου ὑπόκεινται ταῦτα περισσώτερον παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων. (2) Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν διέπονται ὑπὸ νόμων φυσικῶν. Τὰ κοινωνικά φαινόμενα—καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ C o m t e ὡς τὴν θεμελιώδη βῆσιν τῆς κοινωνιολογίας του—δέον νὰ θεωρηθῶσιν «ὡς ἀναποτρέπτως ὑποτεταγμένα ὑπὸ ἀληθεῖς φυσικοὺς νόμους» καὶ δὴ νόμους ἐπιτρέποντας τὴν πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος. (3) Ἐὶς ὅτι ὑπόκεινται περισσώτερον παντὸς ἄλλου φαινομένου ὑπὸ τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων δὲν σημαίνει ἄρσιν τῆς διεπούσης αὐτῶν φυσικῆς νομοτελείας. Ἡ πιθανότης τροποποιήσεων, ὀφειλομένη εἰς τὴν πολυπλοκὴν φύσιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δὲν θίγει τὴν θεμελιώδη ἰσχύσιν τῶν φυσικῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. **Μεταβολὴ** τῶν νόμων δὲν εἶναι, κατὰ τὸν C o m t e, δυνατή. (4) Αἱ περιῶν ὁ λόγος τροποποιήσεις ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸν τρόπον γενικῶς τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν ἢ—προκειμένου περὶ τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας—εἰς τὴν ταχύτητα αὐτῆς. (5).

Ὁ C o m t e λοιπὸν παραδέχεται, ὅτι οἱ διέποντες τὰ κοινωνικά φαινόμενα νόμοι ὑπόκεινται εἰς τὴν πιθανότητα τροποποιήσεων καὶ ὅτι μάλιστα αἱ τροποποιήσεις αὐταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς **βουλῆσεως** τῶν ἀνθρώπων. (6) Ταῦτο ὅμως δὲν πρόκειται νὰ μεταβάλλῃ τὴν θέσιν, ἣν θὰ λάβωμεν ἀπέναντι τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Αἱ τροποποιήσεις δὲν προκαλοῦν μεταβολὰς τῶν νόμων, διότι,

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 164.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 166 καὶ 206.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 167.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207 κ. ἐ., καθὼς καὶ σ. 264 κ. ἐ.

(6) C o m t e, op. cit., IV, σ. 206 κ. ἐ.

ἐὰν προεκάλουν μεταβολὰς, θὰ ἀνετρέπετο, κατὰ τὸν C o m t e, ὁλόκληρος ἡ οἰκονομία τῆς φύσεως. (1) "Ἄν καὶ δὲν ἐννοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ τις συμβιβασομένην τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας (θεωρίαν θεσπίζουσαν ἀπόλυτον αἰτιοκρατίαν, Determinismus, καὶ αἴρουσαν πᾶσαν **ὑποκειμενικότητα** ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς) πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τροποποιήσεων (θεωρίαν προϋποθέτουσαν **ὑποκειμενικὴν** ἀντιμετώπισιν τῶν φυσικῶν νόμων), ἐν τούτοις ἀντιπαρερχόμεθα τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀφ' οὗ ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e δὲν ἀποδίδει εἰς τὴν περὶ τροποποιήσεων θεωρίαν τὴν σημασίαν θίγουσαν τὴν περὶ φυσικῆς νομοτελείας θεμελιώδη διδασκαλίαν αὐτοῦ. "Ἄς περιορίσωμεν λοιπὸν τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας.

5.—Ἐν τῇ συντόμῳ κριτικῇ, ἣν πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσωμεν, θὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν περὶ τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν ὁμοῦ μετὰ τῆς θεωρίας περὶ ἀπελύτου νομοτελείας. Αἱ **γνωσεολογικαὶ** προϋποθέσεις ἀμφοτέρων τῶν θεωριῶν τούτων συμπύπτουν. Ὁ L é v y-B r u h l, εἰς τῶν πιστοτέρων ἐρμηνευτῶν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου, τονίζει, ὅτι οὐδεὶς πρὸ τοῦ C o m t e εἶχεν ἀνακαλύψει **τὴν ἐπιστημονικὴν σημασίαν** τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων, ἐννοεῖ, ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ C o m t e ἐπιχειρηθεῖσαν ἀναγωγὴν τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων ὡς πορίσματος ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας εἰς θεμελιώδη νόμον κυριαρχοῦντα ὁλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. (2) Οὐσιαστικῶς λοιπὸν ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτου νομοτελείας καὶ αἰτιοκρατίας ἀπορρέει ἐκ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ θεμελιώδους νόμου τῶν τριῶν σταδίων. **Γνωσεολογικῶς** ἀνάγονται ἀμφότεραι εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικά φαινόμενα δέον νὰ ἐρευνῶνται ὡς ἀκριβῶς ἐρευνῶνται καὶ τὰ φυσικά, **ὅτι δηλαδή ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ πραγματικότης ἀπλῶς φυσικῆ**. Αὐτὸς οὗτος ὁ D u r k h e i m, ἀποδίδων μάλιστα τὴν πρώτην συνειδητὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὸν S a i n t-S i m o n, χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀρχὴν

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 207 κ. ἐ.

(2) L. L é v y-B r u h l, La Philosophie d' Auguste Comte, Paris, cinquième édition, σ. 40.

ἀκριβῶς, δι' ἧς προήχθη ἡ παρατήρησις τῆς κοινωνικῆς καὶ γενικῶς ιστορικῆς ζωῆς εἰς ἐπιστήμην. (1)

Σύγχυσιν μεγαλυτέραν ἐκείνης, ἣτις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ εἰ μὴ μόνον ὡς φύσις, οὐδέποτε ἐγνώρισεν τὸ ἐπιστημονικὸν συνειδῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παρατήρησις τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων φερομένης καὶ διαμορφουμένης πραγματικότητος, δηλαδή τῆς ἱστορίας (ἐν τῇ γενικότητι τῆς λέξεως ἔννοια), ὡς φύσεως, βασιίζεται ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως **στοιχειώδους ἀληθείας**. Ἡ στοιχειώδης ἀλήθεια, εἰς τὴν παραγνωρίσιν τῆς ὁποίας ἀρεῖται ἡ γένεσις τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἀρχῆς, συνίσταται εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ πραγματικότης, ἣτις φέρεται καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι δυνατόν ἀπλῶς νὰ «ἐξηγηθῇ», δηλαδή νὰ ἀναχθῇ εἰς μηχανικὰς αἰτίας καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν θέσπισιν νόμων φυσικῶν, διότι ἡ πραγματικότης αὕτη πληροῦται ὑπὸ τῶν διεπόντων τοὺς φροεῖς αὐτῆς **νοημάτων**. Πῶς εἶναι, κατὰ τὸν Comte καὶ γενικῶς τοὺς νατουραλιστὰς μονιστὰς, δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ ἐκπλήρωσιν ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ ἡ ἐξήγησις γλυπτικοῦ π.χ. καλλιτεχνήματος μόνον ὡς ὕλης, χωρὶς νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ μακρὰν πάσης μηχανικῆς αἰτιότητος ἀνεύρεσις τοῦ διέποντος αὐτὸ νοήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν. Πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ **νοημάτων**, πραγματικότης ἐμφανιζομένη ὡς **πραγματοποιήσις** νοημάτων, δὲν «ἐξηγεῖται» ὡς ἡ ἀπλήν πραγματικότης ἀποτελοῦσα φύσις, ἀλλὰ «νοεῖται», δηλαδή συλλαμβίνεται ἐπιστημονικῶς μόνον δι' ἀναφορὰς αὐτῆς πρὸς τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα ἐλατήρια αὐτῆς (2). Μεταξὺ μηχανικῆς αἰτίας καὶ ἐπι-

(1) Emilie Durkheim, op. cit., σ. 149.

(2) Ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ νοημάτων νὰ συλληφθῇ ἐπιστημονικῶς ὡς φύσις, δηλαδή ὡς ἀπλῶς πραγματικόν, οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν καὶ ἡ ἀπλή φύσις νὰ συλληφθῇ ἐπιστημονικῶς ὡς πραγματικότης πεπληρωμένη ὑπὸ νοημάτων καὶ νὰ «νοηθῇ». Πᾶσα προσπάθεια «νοήσεως» τῆς φύσεως καταλήγει εἰς μεταφυσικὴν, διότι, μὴ περιοριζομένη εἰς ἀνεύρεσιν μηχανικῶν αἰτιότητων, δηλ. εἰς «ἐξήγησιν», ἀλλ' ἀναζητοῦσα τὸ νόημα τῆς μόνον ὡς ἀπλῆς πραγματικότητος ὑφισταμένης φύσεως ἢ προϋποθέτει ὡς ὑφιστάμενα ὑποκείμενα (π.χ. τὸν Θεόν), τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξίς δὲν εἶναι δυνατόν ἐπιστημονικῶς νὰ πιστοποιηθῇ, ἢ ἐμφυσῆ εἰς τὴν φύσιν νόημα, τὸ ὁποῖον μόνον ἐκ τῆς ὀξολογικῆς συνειδήσεως τοῦ προ-

τηρίου (ἢ αἰτίου) ὑφίσταται θεμελιώδης διαφορὰ. Ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης φέρεται ὑπὸ ἀνθρώπων, δηλαδή ὑπὸ ὄντων θετόντων σκοποῦς καὶ διεπομένων ὑπὸ νοημάτων καὶ ἀξιών, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῇ αὕτη ἐπιστημονικῶς διὰ τῆς πιστοποιήσεως τῆς διεπούσης αὐτῆν μηχανικῆς αἰτιότητος, δηλαδή δι' «ἐξηγήσεως». Ἡ ἀναζητήσις μηχανικῆς αἰτίας δὲν εἶναι δυνατὴ ἐκεῖ ὅπου φορεῖς τῆς πραγματικότητος εἶναι ἄνθρωποι, ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικότης ἐμφανίζεται ὡς «μικτὴ» (1), δηλ. ὑπὸ νοημάτων πληρουμένη πραγματικότης. Ἡ ἀναζητήσις **αἰτιωδῶν συνδέσμων** ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικότης ἐμφανίζεται ὡς πραγματοποιήσις «**νοηματικῶν συνδέσμων**» (Sinnzusammenhänge) ἀποτελεῖ λογικῶς *condradictio in se*. Ἡ ἀναζητήσις φυσικοῦ νόμου ἐκεῖ ὅπου ὄρωσι νοήματα καὶ οὐχὶ (ἢ ἔστω: οὐχὶ μόνον) μηχανικαὶ αἰτίαι ὀδηγεῖ εἰς ἄτοπον. Μόνον ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ «ἀπλῶς» πραγματικοῦ, δηλ. τῆς φύσεως, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ φυσικοεπιστημονικὴν γενίκευσιν, δηλ. θέσπισιν νόμων φυσικῶν. Ἡ ἀντιμετώπισις τῆς «μικτῆς» πραγματικότητος ἐπιτρέπει τὸ πολὺ **κοινωνιολογικὴν** γενίκευσιν, δηλ. ἀναγωγὴν τῶν πληρούντων αὐτὴν **νοημάτων** εἰς τύπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποτελοῦν νόμους φυσικοῦς, ἀλλὰ «ταξινομητικὰς» (klassifikatorische) ἔννοιαι. Αἱ ἔννοιαι π.χ. τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τοῦ Καπιταλισμοῦ δὲν ἀποτελοῦν γενίκευσιν ἀπλῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ὁρισμένων **νοημάτων**, τὰ ὁποῖα πληροῦν τὴν ἱστορικὴν (δηλ. μικτὴν) πραγματικότητα. Μόνον ἡ γενίκευσις τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ ὀδηγεῖ εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς ὑπάρξεως φυσικῶν νόμων. Ἡ γενίκευσις νοημάτων ὀδηγεῖ ἀπλῶς εἰς ἔννοιαι, δι' ὧν ταξινομεῖται ἡ μικτὴ πραγματικότης. Ὅπου ὑπάρχει **ἀνάγκη**, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει **νόημα** καὶ χωρεῖ ἀπλῶς «ἐξηγητική» ἐπέμβασις τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνειδῶτος. Ὅπου ὑπάρχει **νόημα**, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει **ἀνάγκη** καὶ χωρεῖ «νοητικὴ» ἐπέμβασις τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνειδῶ-

βαίνοντος εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς πραγματικότητος ἐξάγεται. Παράδειγμα μεταφυσικῆς συλλήψεως τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐμφυσήσεως εἰς αὐτὴν τελῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπορεύωνται ἐξ αὐτῆς, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ *Δαρβίνου*.

(1) Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ «μικτοῦ» παρὰ *Πλάτωνι* πρὸβλ. κυρίως Johnnes Theodorakopoulos, op. cit., σ. 7 κ. ἐ., 28 καὶ 29 κ. ἐ.

τος. Τοῦτο ἀποτελεῖ θεμελιώδη γνωσεολογικὴν ἀρχήν. Ἦν ἀρχὴν ταύτην ἠγγόησαν πάντες ὅσοι ἐζήτησαν νὰ ἐρευνήσουν καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς ἀπλὴν φύσιν. Ἡ ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα, φερομένη ὑπὸ ὄντων θετόντων σκοποῦς καὶ διεπομένων ὑπὸ νοημάτων καὶ ἀξιῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ ἐπιστημονικῶς εἰ μὴ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ διέποντα τοὺς φορεῖς αὐτῆς νοήματα. Τὰ νοήματα ὅμως πραγματοποιοῦνται—καὶ ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν *μεταξὺ* αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κειμένην μικτὴν πραγματικότητα—, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πραγματικότητες. Μὴ ἀνήκοντος τοῦ νοήματος εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἀπλῶς πραγματικοῦ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διέπῃται τοῦτο ὑπὸ μηχανικῶν αἰτιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ νόμων φυσικῶν; (1)

6.— Ἡ ἀρχὴ λοιπόν, ἐξ ἧς δομᾶται ὁ *Comte*, ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα διέπονται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη. Ἀλλὰ μήπως εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ *Comte* συνεπὴς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην; Πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ ἀπολύτου νομοτελείας ἢ ὡσαύτως θεμελιώδους, διὰ τὸν *Comte*, θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος κυβερνᾶται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ ἰδεῶν, δηλ. ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων προσανατολισμῶν τοῦ πνεύματος, θεωρία ἀποκαλύπτουσα τὴν ἰρισταμένην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte* βαλλυτάτην ἀντινομίαν μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς βουλήσεως, μεταξὺ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας; (2)

(1) *Paul Barth* ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ *Comte* δομᾶται γενι-

(1) Πρβλ. σχετικῶς πρὸς πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα: *Henrich Rickert*, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen 1921, *Max Weber*, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922, καὶ *Hans Oppenheim*, *Die Logik der soziologischen Begriffsbildung* (*Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte* 5), Tübingen 1925. Πρβλ. ὡσαύτως τὴν εἰσαγωγὴν, ἰδίως § 7—§ 15 τοῦ ἤδη μνημονευθέντος ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργου τοῦ συγγραφέως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν αἰτιοκρατίαν πρβλ. καὶ τὴν θεμελιώδη ἀντίκρουσιν τοῦ *H. Rickert* ἐν *System der Philosophie*, Teil I; Tübingen 1921, σ.

(2) Πρβλ. σχετικῶς καὶ *Kurt Reiche*, *Augusta Comtes Geschichtephilosophie*, Tübingen 1927, σ. 26 κ. ἑ.

κῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν προγραμματικῶς διατυπωμένων ἀρχῶν αὐτοῦ, οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅσον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεολογίας. (1) Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ *Barth*.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω φράσεις τινὰς τοῦ *Comte*, καθ' ἃς ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ *τελικὴν* κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὴν κατάστασιν, πρὸς ἣν τοῦτο ἀνέκαθεν ἔτεινε. Τί σημαίνουν αἱ φράσεις αὗται; Ἐμφανίζεται δι' αὐτῶν ἄρα γε ἡ θετικὴ φιλοσοφία καὶ γενικῶς τὸ θετικὸν καθἑστῶς ὡς ἀποτέλεσμα αἰτιῶν ἱστορικῶς διαμορφωθείσων; Ἀσφαλῶς ὄχι. Διὰ τῶν περὶ ὃν ὁ λόγος φράσεων τοῦ *Comte* καταδεικνύεται σαφῶς, ὅτι οὗτος ἀντελαμβάνετο τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ὡς ἐξηγητημένην, *παρὰ πᾶσαν θετικὴν ἀρχήν*, ἐκ σκοπῶν καὶ οὐχὶ ἐκ μηχανικῶν αἰτιῶν. Ὁ *Comte* ἐμφανίζει τὴν ἱστορίαν ὡς τείνουσαν πρὸς ὁρισμένον σκοπὸν καὶ ἐρμηνεύει αὐτὴν τελεολογικῶς. Ἦν ὑπαρξὶν μάλιστα ὁλοκλήρου τοῦ μεταφυσικοῦ σταδίου δικαιολογεῖ οὗτος μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, λέγων ζητῶς, ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ στάδιον *μεταβατικόν*, στάδιον προσωρισμένον νὰ ὀδηγήσῃ πρὸς τὸν θετικισμόν.

Ἡ μεταστροφή τῆς αἰτιοκρατίας εἰς τελεολογίαν ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην τῶν ἀνακολουθιῶν, εἰς ἃς ὑπέπεσεν ὁ *Comte*. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη εἶναι τόσον καταφανής, ὥστε δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον, ὅπως ἐπιμείνομεν περισσότερο εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς.

7.— Πῶς δικαιολογεῖται ἄρα γε ἡ τοιαύτη σύγκρισις κατευθύνσεων καὶ ἀρχῶν, ἣτις ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte*;

Λιὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα δὲν ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἀπλῶς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔζησε καὶ εἰργάσθη ὁ *Comte*. Ἡ ἔλλειψις σταθερῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων, ἣτις ἐχαρακτήριζεν αὐτόν, δὲν ἀφείλεται εἰς τὴν ἐποχὴν του. Ταύτης εἶχε προηγηθῆ ἡ ἐμφάνισις τοῦ *Kant* καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ κύριον αἶτιον, εἰς ὃ ἀφείλονται αἰκρατοῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte* συγκρούσεις, εἶναι τοῦτο:

(1) *Paul Barth*, op. cit., σ. 206 κ. ἑ.

ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος ὠρμήθη κυρίως ἐκ διαθέσεων καθαρῶς πῶς
 λικτικῶν. Θέλων νὰ ἀποφύγη τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν (Rationalismus), τὴν ὁποίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εὐρισκόμενος τῶν παλινορθωτικῶν διαθέσεων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος (1), ἐθεώρει ὡς καταστρεπτικὴν, καταπολεμήσας μάλιστα αὐτὴν ἰδίᾳ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Roussseau (2) προσεπάθησε νὰ συμφιλιώσῃ τὴν πολιτικὴν μετὰ τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης, τὴν οὐτοπικὴν διάθεσιν τοῦ ἐλευθέρως καὶ αὐθαιρέτως κινουμένου πνεύματος μετὰ τῆς δεσμευούσης αὐτὸ παρατηρήσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῆς πραγματικότητος. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Διὰ τὴν ἀποφύγη τὴν οὐτοπίαν, κατέφυγεν ὁ Comte εἰς τὴν «μεθιστορικὴν» (ἢ μᾶλλον: ἀνθιστορικὴν) θεωρίαν περὶ τῆς διεπούσης τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας. Τὰ πρῶτα βήματά του ἀπέδειξαν ἀνεπαρκῆ τὴν θεωρίαν ταύτην πρὸς ἐπιτυχῆ ἐπιδίωξιν τῶν ἐμπνεόντων αὐτὸν σκοπῶν. Καὶ τοιουτρόπως ὁ πολιτικὸς Comte ὑπέπεσεν ἀσυναίσθητος εἰς τὴν σύγχυσιν μετὰ ἀιτιοκρατίας καὶ τελεολογίας. Ἡ σύγχυσις αὕτη ἀπέβη εἰς βάρος μὲν τῆς ἐπιστήμης, πρὸς ὄφελος δὲ τῶν πολιτικῶν σκοπῶν αὐτοῦ.

Εἶπομεν ἤδη ποιοὶ ὑπῆρξαν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ, πρὸς οὓς ἀπέβλεπεν ὁ Comte. Διὰ τοῦ θριάμβου τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἢ ἀπεκαθίστατο, κατ' αὐτόν, ἡ τάξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ τοῦ θεμελιώδους ἔργου του περιγράφει οὗτος λεπτομερῶς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐφαιντάζετο, ὅτι ἡ θετικὴ φιλοσοφία θὰ ἀπεκαθίστα τὴν τάξιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκτεθειμένα πιστοποιοῦσι τὴν ὀρθότητα τῆς ἀνωτέρω γενομένης παρατηρήσεως: ὁ Comte προσεπάθησε πράγματι νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν μετὰ τῆς ἀνεγεννηθείσης ὑπὸ τῶν παλινορθωτικῶν τάσεων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἀφαιρέσεως εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἱστορίαν. (3) Ἡ κνευματικὴ

ἀναρχία τῆς ἐποχῆς του, ἀποτελοῦσα τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας αὐτῆς (1), ὠφείλετο, κατὰ τὸν Comte, εἰς τὸν πόλεμον, ὃν διεξῆγον πρὸς ἀλλήλας ἡ τάξις καὶ ἡ πρόοδος (2), ἡ τάξις ὡς ἡ συντηρητικὴ ἰδέα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ πρόοδος ὡς ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδέα τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας (3). Ἡ μετάβασις ἀπὸ κοινωνικοῦ τινος συστήματος εἰς ἄλλο προϋποθέτει, κατὰ τὸν Comte, ἀναγκαίως εἶδος τι ἀναρχικῆς μεσοβασιλείας, προωρισμένης νὰ ἀποτελέσῃ ἁπλῶς περίοδον μεταβατικὴν (4). Ἡ ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας τῆς προόδου βασιζομένη μεταφυσικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ εἰς μίτην νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ διαιωνίσῃ κατὰστασιν, ἧς ὁ προορισμὸς εἶναι μόνον ἡ μεταβατικότης (5). Ἡ ἐπὶ τῆς συντηρητικῆς ἰδέας τῆς τάξεως βασιζομένη θεολογικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ ἀντιθέτως νὰ ἀγνοήσῃ τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑαυτῶν ἐδημιουργήθησαν, καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν κατὰστασιν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐγέννησε τὴν ἐπαναστατικὴν κρίσιν (6). Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ὅπως συμφιλιώσῃ τὰς ἀντιμαχομένας ἰδέας τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου, ἀποδεικνύουσα, ὅτι τάξις καὶ πρόοδος ἀποτελοῦν δύο ἀναγκαίας φάσεις τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς (7). Τοῦτο εἶναι τεταγμένη νὰ ἀποδείξῃ ἡ θετικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

8.—Εἶπομεν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ Comte ἐθεώρει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φαινομένων. Πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς κοινωνιολογίας ὡς τῆς ἀσχολουμένης περὶ τὰ πολυπλοκώτερα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐπιστήμης ἐχρησιμοποίησεν ὁ Comte ὡς κριτήριον τὴν «ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα» τῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου ἔργου του.

Ἐν τῷ προκειμένῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ Comte περὶ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς κλίμακος τῶν ἐπιστημῶν (8). Ἀρκούμεθα ἁπλῶς εἰς τὸ νὰ τονίσωμεν, ὅτι δι'

(1) Ὁ Carl Brinkmann (Gesellschaftslehre, Berlin 1925, σ. 3) ἀποκαλεῖ μάλιστα τὸν Comte κοινωνιολόγον τῆς παλινορθώσεως, κατὰ τὰς αὐτὸν εἰς τὴν σειράν τῶν De Maistre καὶ Lamennais.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 88, καὶ V, σ. 408.

(3) Περὶ σχετικῶς καὶ Franz Oppenheimer, System der Soziologie, Erster Band, Erster Halbband, Jena 1922, σ. 6 καὶ 12.

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 2. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 5.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 8. (4) Comte, op. cit., IV, σ. 19.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 24. (6) Comte, op. cit., IV, σ. 11.

(7) Comte, op. cit., IV, σ. 6.

(8) Διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας ταύτης δύναται τις νὰ εὑρῃ ἐν τῷ

αὐτῆς ἐμφανίζονται τὰ κοινωνικά φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τὰ φαινόμενα, ἅτινα εἶναι **ἐξηγητὰ** ἐξ ἀπάντων τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς προηγουμένας τῆς κοινωνιολογίας ἐπιστήμας φαινομένων⁽¹⁾. Τὴν θετικοποίησιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀσχολουμένης ἐπιστήμης ἐπεχειρήσεν ὁ Comte εἰς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κεφάλαια τοῦ θεμελιώδους ἔργου του. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν **πρώτην** συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἣν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν.

9.—Ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη γενικῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κοινωνιολογία δέον, κατὰ τὸν Comte, νὰ θεωρῆ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐξεταζόμενα φαινόμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν **στατικὴν**, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν **δυναμικὴν** ὄψιν αὐτῶν⁽²⁾. Ἡ στατικὴ ὄψις φαινομένων πινὸς ἀναφέρεται εἰς τὰς περὶ ὀργανώσεως αὐτοῦ ιδέας, ἐν ᾗ ἡ δυναμικὴ ὄψις εἰς τὰς περὶ τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως αὐτοῦ ιδέας. Τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας εἰς δύο χωριστὰς ἐπιστήμας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὰς δύο διαφόρους ὄψεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, θεωρεῖ ὁ Comte ὡς πρόωρον⁽³⁾. Πάντως, ἂν καὶ δὲν προτείνει οὗτος τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας, ἐπιμένει ἐν τούτοις εἰς τὴν πλήρη διάκρισιν τῆς στατικῆς ἀπὸ τῆς δυναμικῆς ὄψεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἡ στατικὴ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὸν Comte, πρὸς τὴν **θετικὴν** θεωρίαν περὶ τῆς τάξεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν διαρκεῖ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων συνθηκῶν, ὑπ' ἧς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων⁽⁴⁾. Ἡ δυναμικὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀνταποκρίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν **θετικὴν** θεωρίαν περὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἣτις, ἐκτοπίζουσα πᾶσαν παρὰλογον ιδέαν περὶ ἀπολύτου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου γένους, περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως αὐτοῦ⁽⁵⁾. Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ ἐρευνᾷ κατὰ

ταῦτα τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὰς συνθήκας, ὑπ' ἧς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι, ἐν ᾗ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ ἐρευνᾷ τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν.

10.—Ἡ **κοινωνικὴ στατικὴ** βασιίζεται, κατὰ τὸν Comte, ἐπὶ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ «consensus» ἢ τῆς ἀλληλεγγύης, πρὸς ἣν ἀναφέρονται πάντες οἱ νόμοι, οἵτινες διέπουν γενικῶς μὲν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα δὲ τοὺς ὅρους ὑποστάσεως κοινωνίας τινός (1). Οἱ τοὺς ὅρους αὐτοὺς διέποντες νόμοι ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀμοιβαίας δυνάμεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἀσχοῦνται μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου, τοῦτέστιν εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες συνδέουν ἐσωτερικῶς αὐτὰ⁽²⁾. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Franz Oppenheimer, ὅτι εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ Comte δέον νὰ ἀναζητηθῆ τὸ πρῶτον σπέρμα τῆς συγχρόνου περὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων θεωρίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν L. v. Wiese, τὴν βάσιν τῆς κοινωνιολογίας⁽³⁾.

Τὴν θεωρίαν τοῦ consensus ἤντησεν ὁ Comte—ἂν καὶ τοῦτο δὲν ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὀητῶς—ἐκ τοῦ Turgot, ὅστις φανερῶς ἀναπτύξας πρῶτος τὴν περὶ ἀναγκαίας καὶ φυσικῆς ἀλληλεγγύης τῶν τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου θεωρίαν⁽⁴⁾. Ὁ Comte ὅμως δὲν περιορίσθη εἰς τὰς γενικὰς καὶ ἀφηρημένας γραμμὰς τοῦ Turgot, ἀλλὰ προσέβη εἰς τὸν συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ consensus καὶ εἰς τὸν συσχετισμὸν αὐτῆς πρὸς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν του περὶ τῆς φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς αὐτὰ ἐπιστημῶν. Ὁ consensus δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς. Ἡ ἀλληλεγγύη ἐφ' ἧς βασιίζεται ἡ κοινωνία, ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀλληλεγγύης, ἣτις διέπει ἀπάσας τὰς σφαίρας τῶν φαινομένων⁽⁵⁾. Βεβαίως, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀνταπο-

περὶ Comte κεφαλαιῶν τῆς ἐπανειλημμένης μνημονευθείσης ὑπὸ ἐκτύπων ἐργασίας τοῦ συγγραφέως.

(1) Πρβλ. τὸ δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔννατον κεφάλαιον τῶν Cours.

(2) Comte op. cit. IV, σ. 167.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 167, καὶ 168.

(4) op. cit. IV, σ. 168. (5) op. cit., IV, σ. 168.

(1) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(2) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(3) Franz Oppenheimer, op. cit., σ. 15, ὑποσ. 4.

(4) Πρβλ. σχετικῶς: Ernst Grünfeld, Lorenz von Stein und die Gesellschaftslehre, Jena 1910, σ. 126 καὶ 127.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 183.

κρινόμενας πρὸς αὐτὰ ἐπιστήμιας ἀρχήν, ὅσον συνθετώτερα καὶ εἰδικώτερα καθίστανται τὰ φαινόμενα, τόσον ἰσχυρότερον ἐκδηλοῦται καὶ ὁ consensus (1). Τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν αὐτοῦ εὐρίσκει οὗτος κατὰ ταῦτα εἰς τὰ συστήματα τῶν ὀργανικῶν φαινομένων, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου τὸ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖ τὴν «κυρίαν ἕδραν τῆς βιολογικῆς ἀλληλεγγύης» (2). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιχειρεῖ ὁ Comte τὴν ἀναλογίαν ἐκείνην, ἣ ὁποία προσέδωκεν εἰς τὸν νατουραλισμόν του καὶ χαρακτηρῆσα **ὀργανολογικόν**. Ὁμώμενος ὁ Comte ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, προβαίνει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνάλογος πρὸς τὴν διέπουσαν αὐτὸν ἀλληλεγγύην εἶναι καὶ ἡ διέπουσα τὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ἀλληλεγγύη (3), τῆς σειρᾶς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐμφανιζομένης ἄλλως τε ὡς ἀπλῆς προεκτάσεως τῆς σειρᾶς τῶν βιολογικῶν φαινομένων (4). Ἡ βιολογικὴ αὕτη ἀναλογία, ἣτις ἐχρησίμευσεν, ἀπὸ τοῦ Spencer καὶ ἐντεῦθεν, ὡς τὸ ὀρηκτικόν ὀλοκλήρου κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως, ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὴν ὑφισταμένην, κατὰ τὸν Comte, μεταξὺ βιολογίας καὶ κοινωνιολογίας ἀναλογίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέθοδον, ἣν αἱ δύο αὗται ἐπιστήμαι δεόν νὰ ἀκολουθῶσι πρὸς ἀναζητήσιν τῶν ἀληθειῶν των. Ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τῆς βιολογίας, νὰ προβαίνει κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ συνόλου εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ὀργανικὴν ὑπόστασίν του μέλη (5), μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἀντέστρεψεν ὁ Spencer τόσον ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιολογίαν, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν (6).

Ἐχαρακτήρισε λοιπὸν ὁ Comte τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργανισμόν: —Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν ὑπαρξίν ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ μᾶλλον πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ εἶχον πιστοποιήσει καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Comte. Πρῶτος μάλιστα ὁ **Πλάτων** παρέβαλε τὴν πολιτείαν πρὸς ἄνθρωπον. (7) Τοῦ Πλάτω-

νος ὁμοῦς ὁ παραλληλισμός, χρησιμοποιοῦν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς καθαρῶς ἠθικῆς περὶ πολιτείας θεωρίας του, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελῇ δείγμα νατουραλιστικῆς κατευθύνσεως. Τοιαύτης κατευθύνσεως συνειδητὸς φορεὺς ἐγένετο πρῶτος ὁ Comte. Κατ' αὐτὸν πράγματι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ὀργανισμόν, καὶ δὴ ὀργανισμόν, ὅστις ἐν τῇ στοιχειώδει ἀρχικῇ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ τῆς οἰκογενείας ἀνήκει μάλιστα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιολογικῶν φαινομένων. (1)

Ἀπέναντι τῆς κοινωνίας ὡς ὀργανισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Comte, τὸ **ἄτομον**, μονάδα πραγματικὴν, ἀλλὰ, τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦντος **ἀφαίρεσιν**, ὡς μόνη ἀληθῆς κοινωνικὴ μονὰς ὑφίσταται ἡ οἰκογένεια. (2) Ὁ Comte ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως ὡς ὁ πρῶτος ὑποστηρικτὴς τῆς ὑπὸ τῶν I, a z a r u s, S t e i n t h a l καὶ W u n d t ἀποκρυσταλλωθείσης θεωρίας, κατ' ἣν ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθῆς πραγματικότης, ἀπέναντι τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλῆ ἀφαίρεσις. Ἡ θεωρία αὕτη, τὴν ὁποίαν κατεπολέμησεν ἐσχάτως καὶ ὁ ἡμέτερος **Ἐλευθερόπουλος**, (3) ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν, ἐξ ἣς ὠρμήθη «προγραμματικῶς» ὁ Comte. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν, δὲν εἶναι πραγματικὸν εἰ μὴ μόνον ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ ὀνομαστικὴ κατεύθυνσις, ἣ ὁποία, διέπουσα τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Comte, ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ἰεαλισμόν τῶν ἐννοιῶν (Begriffsrealismus), ὁ ὁποῖος ἐπέτρυσεν εἰς αὐτόν, ὅπως θεωρήσῃ τὸ ἄτομον μὲν, παρὰ τὴν πραγματικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ὑπόστασίν του, ὡς κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑφιστάμενον, τὴν κοινωνίαν δέ, παρὰ τὴν ἐννοιολογικὴν μόνον ὑπόστασιν αὐτῆς, ὡς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἡ ἀντίφασις αὕτη χαρακτηρίζει ὡσαύτως τὴν σύγχυσιν, ἣτις ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Comte.

Τὴν ἀληθῆ λοιπὸν μονάδα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Comte, ἡ

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 181. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 181. (3) Comte, op. cit., IV, σ. 182 κ. ἑ. (4) Comte, op. cit., IV, σ. 511. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 189. (6) Paul Barth, op. cit., σ. 308 κ. ἑ. (7) Πρὸς σχετικῶς: G. Jellinek, Allgemeine Staatslehre, Berlin 1930, σ. 148.

(1) Πρὸς Paul Barth, op. cit., σ. 182. Ὁ Barth παραλείπει νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν φράσιν τοῦ Comte, ἐξ ἣς κυρίως δεόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα. Ἡ φράσις αὕτη εὐρηται ἐν: op. cit., VI, σ. 511. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 294. (3) A. Eleutheropoulos, Einzelmensch und Gesellschaft, ἐν: Kölner Vierteljahrshäfte für Soziologie, 5. Jahrg, 1926, σ. 218.

οικογένεια. Αίτη, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ στοιχειώδους ζεύ-
γους, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ «μόνιμος βάση» (1) καὶ τὸ «ἀληθὲς
σπέρμα» (2) τῆς κοινωνίας, ὡς ὁ ἀπαραίτητος σύνδεσμος μεταξὺ τῆς
ιδέας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ιδέας τῆς κοινωνίας (3), ὡς ὁ «πρῶτος φυ-
σικὸς τύπος αὐτῆς» (4). Ἡ μελέτη τῆς οικογενείας προϋποθέτει, παρὰ
τὴν θεμελιώδη μεθοδολογικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν δεόν νὰ βραίνῃ τις ἐκ
τοῦ συνόλου πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ μέλη (5) (— νέα ἀνακολου-
θία I —), τὴν μελέτην τῶν γενικῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἃς ὑφίσταται τὸ
ἄτομον (6). Ἡ μελέτη αὕτη ἡδηγεῖ τὸν Comte πρὸς τὸ συμπέ-
ρασμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Gall,
ἦν οὗτος εὐφύμως μνημονεύει (7), διέπεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς
κοινωνικότητος (8). Τὸ αἰσθημα ὅμως τοῦτο, ἐκδηλούμενον κατὰ κριῶ-
τον ἐν τῇ οικογενειακῇ ζωῇ, δὲν θεσιάζει νόμον ἰσότητος μεταξὺ τῶν
μελῶν αὐτῆς. Ὁ Comte, ἀποκηρύσσων γενικῶς τὰς περὶ ἰσότητος
θεωρίας ὡς ὁρμωμένας ἀπὸ μεταφυσικῶν ἀρχῶν, διδάσκει, ὅτι, δεδο-
μένων τῶν φυσικῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν, οὐδεμία κοι-
νωνία εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῇ ἐπὶ ἰσότητος (9), Ἐν τῇ οικογενειακῇ
ζωῇ ἡ φυσικὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότης ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν
εὐθεγετικὴν μορφήν τῆς ὑποταγῆς ἅφ' ἑνὸς μὲν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν
ἄνδρα, ὑποταγῆς ἀπαραιτήτου πρὸς ἰδρυσιν τῆς οικογενείας, ἅφ' ἑτέ-
ρου δὲ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς καὶ γενικῶς τῶν νεωτέρων ὑπὸ
τοὺς πρεσβυτέρους, ὑποταγῆς ἐξασφαλιζούσης τὴν διατήρησιν τῆς οἰ-

κογενείας (1). Ὑπεραμυνόμενος ὁ Comte τοῦ θεσμοῦ τῆς οικογε-
νείας καὶ στρεφόμενος κατὰ τῶν διδασκόντων τὴν διάλυσιν αὐτοῦ,
ἰσχυρίσθη, ὅτι μόνον ἡ θετικὴ φιλοσοφία εἶναι εἰς θέσιν νὰ προστα-
τεύσῃ αὐτὸν πραγματικῶς, ἀπαλάσσουσα τοῦτον τῆς κηδεμονίας τῶν
θηρησκευτικῶν δογμάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦσιν ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα
τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαλυτικῶν σχεδίων του (2).
Τὰ πορίσματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, δι' ἃν θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ
ἐξασφάλις τοῦ θεσμοῦ τῆς οικογενείας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ὅσας-
δήποτε τροποποιήσεις καὶ ἂν ὑποστῇ ὁ θεσμὸς τῆς οικογενείας, τρο-
ποποιήσεις ὑπαγορευόμενας ἀναγκαστικῶς ἐκ τοῦ κυβερνώντος τὴν
ἀνθρωπότητα νόμου τῆς ἐξελίξεως, ἡ θεμελιώδης βάση τῆς οικογε-
νείας, οὔσα φυσικὴ, θὰ μείνῃ ἀμετάβλητος (3). Ἀποφεύγων νὰ εἴπω τι
συγκεκριμένον περὶ τῶν μελλουσῶν τροποποιήσεων τοῦ περὶ οὗ ὁ λό-
γος θεσμοῦ, τονίζει ὁ Comte ἀπλῶς, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν γυναι-
κῶν ὑπὸ τοὺς ἄνδρας καὶ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς, ἀποτελοῦσα τὴν
ὑπὸ τῆς φύσεως προστατευομένην θεμελιώδη βάση τῆς οικογενείας,
οὐδέποτε θὰ ἀνατραπῇ (4).

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς οικογενείας, τῆς πρώτης τουτέστι κοινωνι-
κῆς μονάδος, μεταβαίνει ὁ Comte εἰς τὴν μελέτην τῆς καθ' αὐτὸ
κοινωνίας. Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνει οὗτος μεταξὺ οικογενείας
καὶ κοινωνίας εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα. Ἡ οἰκιακὴ ζωὴ, ἂν καὶ
ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ κοινωνία, διακρίνεται ἐν τού-
τοις ὀριζικῶς ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης ἀρχή, ἅφ' ἧς
βασίζεται ἡ κοινωνία, ἡ ἀρχὴ τουτέστι τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔρ-
γων, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν βάση τῆς οικογενείας, ἀλλ' ἀπαντᾶται
παρ' αὐτῇ μόνον τυχαίως καὶ εἰς στοιχειώδη βαθμὸν ἐξελίξεως (5).
Ἡ οἰκογένεια, μὴ ἀνταποκρινόμενη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας,
ἀλλ' ἀποτελοῦσα «ἔνωσιν ἀληθῆ» (une véritable union), κέκτηται
χαρακτῆρα κυρίως ἠθικόν, ἱκανοποιεῖ πρὸ πάντων τὸ σύνολον τῶν
συμπαθητικῶν ἐνστίκτων ἡμῶν καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν ιδέαν τῆς

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 297.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 295 καὶ 310.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 511.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 308.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 189.

(6) Comte, op. cit., IV, σ. 284.

(7) Comte, op. cit., IV, σ. 284.

(8) Comte, op. cit., IV, σ. 293. Δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ μνημονεύει ὁ
Comte τὴν γνώμην ἀπλῶς τοῦ Gall, ἣτις ἄλλως τε ἀποτελεῖ ἀπλῶς
τυχαίαν παρένθεσιν ἐν τῇ φρενολογικῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ, καὶ παραλείπει νὰ βα-
σιθεῖ ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζῴου πο-
λιτικοῦ.

(9) Comte, op. cit., IV, σ. 296.

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 297.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 296 κ. ε.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 299.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 299 καὶ 304.

(5) Comte op. cit., IV, σ. 310.

πρὸς ὀρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης συνεργασίας. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀντιθέτως τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς ὀρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης συνεργασίας καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἀνάγκη τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων καὶ τῆς εἰδικεύσεως ἐκτοσίζουσιν τὰ συμπαιθητικὰ ἔνστικτα ἐκ τῆς ἡγεμονικῆς θέσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθῆς φυσικὴ ἐκείσε ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς σκοπιμότητος. (1) Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ φυσικῆς ἐνώσεως καὶ καθ' αὐτὸ κοινωνίας διαφυρῶς ὁμοιάζει (ἔξωθεν τοῦλάχιστον) πρὸς τὰς σχετικὰς θεωρίας τοῦ Γερμανικοῦ ὁρμαντισμοῦ, ἰδίᾳ τοῦ Schleiermacher καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ Δικαίου, ἐξ ὧν προέκυψε μετὰ ταῦτα ἡ θεμελιώδης θεωρία τοῦ Φερδινάνδου Τόππες περὶ κοινότητος καὶ κοινωνίας.

Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν ἀλληλεγγύη βασίζεται, κατὰ τὸν Comte, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσας ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣτις ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα ὡς βῆσις τῆς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Émile Durkheim, προσδίδει εἰς τὴν κοινωνίαν τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν χαρακτήρα. Ὁ Comte ἐγνώριζεν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τελείως πρωτότυπος. Ἐγνώριζεν, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ Adam Ferguson εἶχε «προαισθανθῆ» τὴν ἀξίαν τῆς περὶ ἧς πρόκειται ἀρχῆς (2). Καὶ πράγματι: ὁ Ferguson εἶχεν οὐχὶ ἀπλῶς προαισθανθῆ, ὡς λέγει ὁ Comte, ἀλλ' ἐξαιρέτως τινίσαι τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, βασίσας μάλιστα ἐπ' αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν (3). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ὑπέστη ἡ θεωρία αὕτη εἰς χεῖρας τῶν φυσιοκρατῶν, ταύτην ἐχαρακτήρισεν ὁ Comte ὡς προκαλέσασαν τὸν ἐκχυδαϊσμὸν τῆς ἀρχαῆς θεωρίας τοῦ Ferguson (4). Μόνον ὁ Adam Smith καὶ ὁ σύγχρονός του Tracy συνεκράτησαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἰς τὸ ὕψος τῆς (5). Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον, ὅστις ὠδήγησε τὸν Comte εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τοὺς Ferguson

καὶ Smith ἀπὸ τῶν φυσιοκρατῶν. Ὡς γνωστὸν, τὸσον οἱ Ferguson καὶ Smith, ὅσον καὶ οἱ φυσιοκράται συμφωνοῦν εἰς τὴν στενὴν καὶ ἐξ ἀπόψεως ἀπλῶς οἰκονομικῆς ἐκτίμησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ὁ πρῶτος, ὅστις προσέδωκεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην χαρακτήρα εὐρύτερον, συνδυάσας μάλιστα αὐτὴν πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξεν ὁ Saint-Simon (1), δηλαδὴ ἐκεῖνος ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ὁ Comte, ἐν τῇ χαρακτηρισάσῃ αὐτὸν ἀγνωμοσύνη, ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων δὲν ἀποτελεῖ ὅμως, κατὰ τὸν Comte, ἀγαθὸν ἀπεριορίστου ἀξίας. Οὗτος ἐπιτρέπει μὲν τὴν εὐτυχῆ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῆς λεπτομερείας, τείνει ὅμως ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ὑποδαύλιαν τοῦ πνεύματος τοῦ συνόλου (2). Πρὸς ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, οἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς μεγάλης ἐξειδικεύσεως καὶ κατατμήσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἐγεννήθη αὐτομάτως ἡ ἀντίδρασις τοῦ συνόλου κατὰ τῶν τμημάτων. Ἡ ἀσκήσις τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ἀπετέλεσε, κατὰ τὸν Comte, τὸν κοινωνικὸν προσορισμὸν τῆς διοικήσεως ἢ κυβερνήσεως, ἣτις ἐμφανίζεται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ (3). Διὰ τῆς υπάρξεως τῆς κυβερνήσεως ἐξασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ πειθαρχία, ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελεσττέρα τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας καὶ μᾶλλον τεχνητῆ (4). Τὴν πρώτην αὐτόματον γένεσιν τοῦ θεσμοῦ τῆς κυβερνήσεως προσπαθεῖ ὁ Comte νὰ ἀναγάγῃ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάγκην, διδάσκων, ὅτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶναι φυσικαὶ αἱ κλίσεις τοῦ ὑπακούειν καὶ διατάσσειν (5).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἐξῆς τελικὸν περὶ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ Comte συμπέρασμα: ἡ κοινωνία, ἐν τῇ ἐξειλιγμένη καὶ τὸν στενὸν οἰκιακὸν σύνδεσμον ὑπερνεκυσάσῃ μορφῇ αὐτῆς, βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἀποκέντρωσις καὶ συγκέντρωσις, ἀνταποκρινόμεναι ἀμφοτέραι πρὸς ἐξ ἴσου ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, (6) ἐξουδετεροῦσιν ἀλλήλας.

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 311 καὶ 315.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

(3) E. Grönlund, op. cit., σ. 118.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 313. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

(1) P. Barth, op. cit., σ. 630. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 317.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 319. (4) Comte, op. cit., IV, σ. 316.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 324.

(6) Πρβλ. π, χ. Comte, op. cit., IV, σ. 320.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων, προκαλῶν τὴν ἀποκέντρωσιν, ἀναχαιτίζεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Αὕτη, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τῆς, δεῖον νὰ ἀποτελῇ δύναμιν ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν (1), προκαλοῦσα κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀπλῶς ὕλικήν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑποταγὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὑπ' αὐτήν (2). Ἡ τοιαύτη περὶ κυβερνήσεως γνώμη τοῦ C o m t e δεῖον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα τοῦ καθολικισμοῦ (3).

11.—Ἦδη ὡς ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τῆς *περὶ κοινωνικῆς δυναμικῆς* θεωρίας τοῦ C o m t e. Αὕτη ἀπετέλεσεν, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e ὁμολογεῖ, τὸ *κύριον* ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης του (4). Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ προσδίδει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τὸν «φιλοσοφικὸν» χαρακτῆρα αὐτῆς, διότι κυρίως δι' αὐτῆς, δηλ. διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀποκρυσταλλουμένης θεωρίας περὶ προόδου τῆς ἀνθρωπότητας, καθίσταται δυνατὴ ἡ πλήρης διάκρισις τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς βιολογίας (5). Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἀνατρέπει βεβαίως τὴν θεμελιώδη σχέσιν τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τὴν βιολογίαν, σχέσιν, ἣτις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς ἀνταποκρινομένων φυσικῶν φαινομένων, συνίσταται εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν δευτέραν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὑπὸ τὰ βιολογικά (6). Ἡ ὑπαγωγὴ αὕτη ὑφίσταται καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ C o m t e ὡς ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐπιστήμαι ὅμως, αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ σειρᾷ αὐτῶν, ἐμφανίζονται, παρὰ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπιστημῶν, *διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέων μέσων ἐπιστημονικῆς σκέψεως, νέων μεθόδων*. Οὕτω λοιπὸν «ἡ συγκριτικὴ μέθοδος», ἣτις συνίσταται εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν διαφορῶν τμημάτων τῆς ἱεραρχίας τῶν ζώων καὶ ἀποτελεῖ τῆς κυρίαν *μέθοδον* τῆς βιολογίας, δὲν χρησιμεύει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν εἰ μὴ ὡς

μέθοδος δευτερευούσης σημασίας (1). Ἡ κοινωνιολογία διακρίνεται ἀπὸ τῆς βιολογίας διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέας μεθόδου. Ἡ νέα μέθοδος, ἀπαύγασμα τοῦ διέποντος τὴν κοινωνικὴν δυναμικὴν νόμου τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητας, ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ C o m t e «*μέθοδος ἱστορικῆ*» καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἰδιάζουσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν (2). Εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις εἴρηται τὸ σπέρμα ἀληθείας, ἧς ἡ συνηδητὴ ἐκκόλαιμις ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τοῦ νατουραλισμοῦ τοῦ C o m t e.

Καὶ εἰς τὴν συνίσταται ὁ σκοπὸς τῆς δυναμικῆς κοινωνιολογίας ; Οὗτος συνίσταται εἰς τὸ νὰ θεωρῇ κοινωνικὴν τι καθεστῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν χρονικῶς προηγηθέντων αὐτοῦ καθεστῶτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὴν ἀπαραίτητον βαθμίδα, ἣτις ὀδηγεῖ πρὸς τὰ χρονικῶς ἐπόμενα αὐτοῦ καθεστῶτα, ἀποκαλυπτομένων οὕτω τῶν νόμων τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων, δηλ. τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν θεμελιώδη πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος (3). Αὕτη, ἂν καὶ ἐμφανίζεται ἐν τῇ πρακτικῇ πολιτικῇ ὡς «ἡ ἀληθὴς θεωρία περὶ προόδου» (4), πρέπει νὰ λαμβάνηται οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «τελειοποιήσεως», ἔννοιαν ἐξαρτωμένην ἐκ κριτηρίου ἠθικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀπλὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως (5). Προβαίνων ὁ C o m t e εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐξελίξεως καὶ τελειοποιήσεως, προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως παντὸς ἀξιολογικοῦ περιεχομένου καὶ νὰ ἐμφανίσῃ αὐτὴν ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς φαινόμενον ὑποτεταγμένον ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικοῦς νόμους (6). Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη δὲν κατέληξεν εἰς εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Ὅσα λέγει ὁ C o m t e περὶ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς ἱστορίας ὑπὸ νόμους φυσικοῦς καὶ περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ὡς ἀπλῶν ὀργάνων τῆς μυστηριώδους αὐτῆς νομοτελείας (7), δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκυφύουν τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἐξελίξεως θεωρίας του. Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e ὁμολογεῖ, ὅτι μόνον ἐξ ἐπό-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 319. (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 321.
 (3) Πρὸς σχετικῶς C o m t e, op. cit., IV, σ. 319 καὶ 320.
 (4) Πρὸς C o m t e, op. cit., IV, σ. 190, 230 καὶ 288.
 (5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 191.
 (6) C o m t e op. cit., IV, σ. 251 καὶ 257.

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 229.
 (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 236 κ. ε. καὶ 277 κ. ε.
 (3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192. (4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.
 (5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.
 (6) Πρὸς C o m t e, op. cit., IV, σ. 194 κ. ε.
 (7) C o m t e, op. cit., IV, σ. 196 κ. ε.

ψεως ορολογικῆς θεωρεῖ τὴν λέξιν «ἐξέλιξις» προτιμητέραν τῆς λέξεως «τελειοποιήσις» (1), καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις δεόν νὰ θεωρῆται ὡς συνοδευομένη ὑπὸ «βελτιώσεως» καὶ «προόδου», τέλος δὲ καὶ ὑπὸ «τελειοποιήσεως» (2). Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν κατέληγεν ὁ C o m t e εἰς τὰς τοιαύτας ὁμολογίας, τὸ γεγονός, ὅτι προέβη αὐτός εἰς τελεολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ περὶ τῆς ἀπολύτως ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἐς ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὴν θεωρίαν περὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἢ προόδου. Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἐμφανίζεται ὡς προέκτασις τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως, ἢ μᾶλλον—ὡς αὐτὸς αὐτός ὁ C o m t e ἐκφράζεται—ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων δεόν νὰ συνδεθῆι πρὸς τὴν παγκόσμιον σειρὰν τῆς τελειοποιήσεως τῶν ζῴων (3). Συνίσταται δὲ ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων εἰς βελτίωσιν τῆς ὕλικῆς θέσεως αὐτῶν, εἰς ὑποταγὴν τῶν ἀτομικῶν ἐνοτήτων ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ καὶ εἰς προαγωγὴν τέλους τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου (4).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ταύτην συνεδίασεν ὁ C o m t e πρὸς διαφόρους παράγοντας, ὧν κυριώτεροι ἢ διάφορα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (5) καὶ ἡ φυσικὴ αὔξησις τῶν πληθυσμῶν (6).

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως σημεῖόν τῆς περὶ προόδου θεωρίας τοῦ C o m t e δεόν νὰ ἀναζητηθῆι εἰς τὴν τάξιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπηρεάζουν ἀλλήλους οἱ διάφοροι παράγοντες τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν C o m t e, ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος προσδιορίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ **πνευματικοῦ παράγοντος**. Ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν δεόν νὰ θεωρηθῆι ὡς κωμωχου-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 203.

(2) C o m t e op. cit., IV, σ. 200.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 329. Ὁμιλῶν ὁ C o m t e περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ζῴων ἐννοεῖ μόνον τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἐντὸς τῶν σταθερῶν ἁρτίων ἐκάστου εἴδους. Τὴν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Spenceer καὶ ἐθεμελίωσε μετὰ ταῦτα ὁ Λαρβίνος.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 331.

(5) C o m t e op. cit., IV, σ. 334 κ. ἐ.

(6) C o m t e, op. cit., IV, σ. 337 κ. ἐ.

μένη ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος» (1). Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν «φυσικὸν καὶ μόνιμον ὁδηγὸν πάσης ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπότητος», διότι αἱ ἰδέαι, ἰδίαι αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασαί, ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικώτατα συμπτώματα τῆς διεποίσεως τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας (2). Οἷτω πως ὁ C o m t e ἐπανέρχεται εἰς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῶν τριῶν σταδίων. Δεδομένης τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐμφανίζεται ὡς διεπομένη ὑπὸ τοῦ διέποντος καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θεμελιώδους νόμου (3). Συμφώνως πρὸς τὸν νόμον αὐτόν, δηλ. πρὸς τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων, ἡ ἱστορία δεόν νὰ θεωρηθῆι ὡς τείνουσα τελικῶς πρὸς καθεστῶς θετικόν (4). Ἡ καθαρῶς τελεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ αὕτη ἐξήγησις τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξήγησις ἀντιφάσκουσα πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ C o m t e περὶ τῆς διεποίσεως τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν δύο τελευταίων τόμων τοῦ θεμελιώδους θεωρητικοῦ ἔργου του. Ἐν αὐτοῖς ἐπιχειρεῖ οὗτος τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, δι' ἧς ἐπεχείρησεν ὁ C o m t e νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας του περὶ τῶν τριῶν σταδίων;

Ὁ C o m t e δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν. Ὁ C o m t e λέγει, ὅτι ἔρευνα, οἷα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα, ὄφειλε «λογικῶς» (1) νὰ περιορισθῆι εἰς «μίαν μόνον κοινωνικὴν σειρὰν», δηλ. εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μᾶλλον προεχωρημένων λαῶν καὶ κοινωνιῶν, τοῦ «ἀνθους» τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρῶν ὡς ἄνθος αὐτῆς τὴν λευκὴν φυλὴν καὶ δὴ τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους (2). Αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κίνα οὐδεμίαν ἤσκησαν, κατὰ τὸν C o m t e, ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 312. (2) C o m t e op. cit., IV, σ. 312.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 314.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 361 καὶ 362.

(5) C o m t e, op. cit., V, σ. 2. Ἠβλ. καὶ IV, σ. 373 κ. ἐ.

ὡς ἐκ τούτου *μόνον σύγχυσις εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας των* (1). Ὁ τρόπος, δι' οὗ προέβη ὁ C o m t e εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραδόξων αὐτῶν γνωμῶν, δὲν συνιστᾷ εὐσυνειδησίαν ἐρεινητοῦ. Ἐὰν πράγματι — ὡς ὁμολογεῖ οὗτος ρητῶς — ἡ ἱστορία τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν παρακωλύῃ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων, πόθεν ἀρύεται οὗτος τὸ παγκόσμιον κῦρος αὐτοῦ;

Ὁ C o m t e προσεπίθῃσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μονομέρειαν τῶν ἱστορικῶν του γνώσεων, ἐπιμαλεσθεὶς τὸ παράδειγμα τοῦ B o s s u e t καὶ ἰσχυρισθεὶς, ὅτι μόνον ἐπὶ ὁμοιογενοῦς σειρᾶς ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι δυνατόν νὰ βασισθῇ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (2). Ἡ τοιαύτη δικαιολογία τοῦ C o m t e προσφέρει νέα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ἐναντίον του ἀσκητέαν κριτικὴν. Ἡ μονομέρεια τοῦ B o s s u e t ὀφείλετο εἰς δύο σοβαροτάτους λόγους, οἵτινες δὲν ἰσχύουν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν C o m t e. Αὕτη ὀφείλετο ἄφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀσθηρῶς χριστιανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἣτις ὠδήγησε τὸν B o s s u e t εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ ὡς τὸ ἀληθὲς δομητήριον τῆς ἱστορίας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ **Χριστοῦ**, ἄφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, καθ' ἣν ἐποχὴν συνέβαινον οὗτος τὰς περὶ ἱστορίας σοφὰς παρατηρήσεις του, αἱ ἱστορικαὶ ἐρευναὶ δὲν εἶχον ἀκόμη καταλήξει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηριώδους, ἀλλὰ καὶ θεμελιώδους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπότητος, κόσμου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ C o m t e, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐμφανίζεται καταπολεμῶν τὴν θεολογικὴν μονομέρειαν, ὀφείλε νὰ γνωρίζῃ τὰ ἱστορικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπαχῆς του, τῶν ὁποίων τὴν διατύπωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη π.χ. εἰς τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ F a b r e — d' O l i v e t « Histoire philosophique du genre humain ».

Εἰς ὑποτίμησιν βεβαίως τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς εἶχε παρασυρθῆ καὶ ὁ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸν C o m t e ἀναδειχθεὶς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας εἰς μείλημα πανεπιστημιακὸν ἀναγαγὼν **Φρειδερίκος H e g e l**. Ὁ H e g e l ὅμως δὲν ἠγνόησε τὴν ἀνατολήν (3). Ἐὰν ὑπετίμησεν αὐτήν, τοῦτο ὀφείλεται ἰπλῶς εἰς τὸ

(1) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(2) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(3) Πρβλ. H e g e l, Vorlesungen über die Philosophie der Ge-

μονομερῆς ἀξιολογικὸν κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέβη οὗτος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας παρατηρήσεις του. Ὁ H e g e l ὠρμήθη ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, ὁ λόγος) κυβερνᾷ τὸ σύμπαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος (1). Ὡς οὐσίαν τοῦ πνεύματος ἐθεώρησεν οὗτος τὴν «ἐλευθερίαν» (2), χαρακτηρίσας τὴν πλήρη **συνειδητὴν** πραγματοποίησιν αὐτῆς ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος (3). Ὑποτιμήσας λοιπὸν ὁ H e g e l τὴν ἀνατολήν καὶ θεωρήσας αὐτὴν ὡς μὴ ὑπαγομένην ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἱστορίαν, ἐπραξε τοῦτο οὐχὶ διότι ἠγνόει αὐτήν, ἀλλὰ διότι, δομηθεὶς ἐκ τοῦ ἀνωτέρου ὁρισθέντος κριτηρίου τῆς «ἐλευθερίας», εὔρεν αὐτὴν ἀντιφάσκουσαν (καὶ δὴ **ἀναγκαιῶς** ἀντιφάσκουσαν) πρὸς τὴν προσδιορίζουσαν, κατ' αὐτόν, τὴν πρόοδον συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας (4). Ὡς φιλόσοφος **ἐλογοδότησεν** ὁ H e g e l καὶ ἐλογοδότησε κατὰ τρόπον συνεπέστατον πρὸς τὰς ἐξ ὧν ὠρμήθη ἀρχάς. Κατὰ τοῦτο διαφέρει θεμελιωδῶς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει τοῦτο ὁ C o m t e. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀντικατέστησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν διὰ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δύσεως καὶ δὴ τῆς ἱστορίας αὐτῶν κυρίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς οὐσιαστικῶς νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὸ τοιοῦτον αὐθαίρετον ἐγχείρημά του.

Ὁ C o m t e κατ' ἀρχὴν δὲν ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ M a x S c h e l e r, κρίων τὸν θετικισμὸν τοῦ C o m t e, ἰδίᾳ τὴν περὶ τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν

schichte, Leipzig (Reclam), σ. 165, κ. ἐ., ἰδίᾳ 168 κ. ἐ. καὶ 195 κ. ἐ., ὅπου εἰδικῶς καὶ ἐκτενῶς πραγματεύεται οὗτος περὶ Κίνας καὶ Ἰνδιῶν.

(1) Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἐξῆς διασάφησιν: Λέγων ὁ C o m t e, ὅτι αἱ ἰδέαι κυβερνοῦν τὴν ἱστορίαν, δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ἰδέας ὑφ' ἣν ἐννοιοῦν ἀντελήφθη αὐτὰς ὁ H e g e l. Αἱ «ἰδέαι» τοῦ C o m t e εἶναι αἱ ἐκάστοτε ἀναπτυσσόμεναι φιλοσοφικαὶ δοξασταί, τῶν ὁποίων φρεεῖς εἶναι ὠρισμένοι φιλόσοφοι, ἐν ᾧ αἱ ἰδέαι τοῦ H e g e l εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἄφ' ἑαυτοῦ ὑφισταμένου καὶ τὸ σύμπαν κυβερνῶντος Λόγου.

(2) H e g e l, op. cit., σ. 51.

(3) H e g e l, op. cit., σ. 51 κ. ἐ.

(4) Πρβλ. π.χ. H e g e l, op. cit., σ. 54 καὶ 115 κ. ἐ.

αὐτοῦ, ἀποδίδει τὰς πλάνιας, εἰς ἃς περιέπεσεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος, εἰς τὸν στενὸν εὐρωπαϊκὸν προανατολισμὸν αὐτοῦ (1). Ἦν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ταυ καὶ πρὸ αὐτοῦ σημειωθεῖσαν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κατὰπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ πνεύματος, κατὰπτωσιν ἐκδηλωθεῖσαν μάλιστα εἰς κύκλον ἑξαιρέτως περιορισμένον, ἀνήγαγεν οὗτος εἰς νόμον ὀλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ χαρακτηριστικαὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ θεμελιώδεις πλάναι ὑφελθονταὶ ἀπλούστατα εἰς τὰς περιορισμένας ἱστορικὰς γνώσεις ταυ. Ὁ Comte ἐθέσπισε τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς παγκόσμιου ἱστορίας χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἐὰν ἐγνώριζεν αὐτὴν καὶ ἐὰν δὲν ἐφρόντιζε νὰ καλύψῃ τὴν ἀγνοίαν του ὑπὸ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ἡ Κίνα καὶ αἱ Ἰνδία οὐδεμίαν ἠσκησαν ῥοπήν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ ἐμάνθανεν οὗτος, ὅτι—ὡς ἠθῶς τονίζει ὁ Max Scheler—οἱ θρησκευτικοί, μεταφυσικοὶ καὶ θετικοὶ προανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀποτελοῦν οὐχὶ ἱστορικὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ, ἀλλ' οὐσιαστικὰς, διαρκεῖς καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἀφ' ἑαυτῶν δεδομένας διαθέσεις αὐτοῦ. Θὰ ἐμάνθανεν ὅ,τι αἱ ὑπερνηκῆσαι τὰς ἐθνολογικὰς περὶ θρησκευτῶν θεωρίας νεώτεραι καὶ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Rudolf Otto κυρίως συνδεδεμένα, κατὰ βάθος δὲ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Scheler ὁρμώμεναι ἔρευνα ἐπιστοποῖσιν: ὅτι δηλαδὴ τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον ὑφείλεται εἰς εἰδικὴν δύναμιν καὶ οὐχὶ εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (2). Θὰ ἐμάνθανε τέλος, ὅτι θρησκευτικὸν συναίσθημα, μεταφυσικὴ καὶ θετικὴ ἐπιστήμη διαγράφουν πορείαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθῇ καὶ παρακολουθηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ μέτρου καὶ κριτηρίου ἐνιαίου. Τονίζοντες τούτο, ἔχομεν ἵπ' ὕψει ἡμῶν κυρίως τὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιώδες αὐτὸ σημεῖον

ἐπιτυχεῖς παρατηρήσεις τοῦ Max Scheler. Ἡ μεταφυσικὴ π.χ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν πορείαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἀβγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσιου, τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Kant δὲν ἀπηρεχαιώθησαν σήμερον ὡς ἡ χημεία τοῦ Lavoisiere ἢ ἡ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος. Ἡ μεταφυσικὴ ἐπίσης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, εἶναι προσωποπαγῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τῶν φορέων αὐτῆς, τῶν ὁπρίων τὸν «κόσμον» ἐκπροσωπεῖ. Ἡ πορεία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπιδεικνύει αὐτοματισμὸν τινα, τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν καὶ ἐφευρετῶν ἐμφανιζομένων μᾶλλον ὡς ὀργάνων τῆς ἀφ' ἑαυτῆς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀναπτυσσομένης προόδου των (1), ἐν ᾧ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Kant τὸ ἔργον (ὡς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἔργον μεγάλου ποιητοῦ ἢ καλλιτέχνου) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ εἰ μὴ μόνον ὡς ἀνταγάκλασις τῆς δημιουργικῆς προσωπικότητος τῶν συλλαβόντων καὶ ἐκτελεσάντων αὐτό.

Ὁ Comte δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποία ἀντικειμενικὴ τις καὶ ἐπὶ πραγματικῶν ἱστορικῶν γνώσεων βασιζομένη παρακολούθησις τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος (2) θὰ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτόν. Ὁ Comte ἠγγόησε τὸ παγκόσμιον φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος καὶ ἐγνώρισε μόνον τὸ τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἑξαιρέτως περιορισμένον φαινόμενον τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἑξετάσας μάλιστα καὶ τοῦτο ὑπὸ τὸ βάρος προκαταλήψεων καὶ πολιτικῶν σκοπιμοτήτων.

12.—Πολιτικαὶ σκοπιμότητες εἶναι λοιπὸν αἱ ὠθήσασαι τὸν Comte εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον αὐτοῦ. Ὁλόκληρος ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα παρατήρησις τῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται ὡς προωρισμένη, ὅπως διευκολύνῃ τὴν οὐτοπικὴν σύλληψιν τοῦ καθεστώτος τοῦ μέλλοντος. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου οὐδεμιᾶς παραβιάσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐφείσθη ὁ Comte. Ἡ ἀποκρουστικότητα τῆς

(1) Ἡβλ. ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ κατωτέρω ἀναπτυσσόμενα: Max Scheler, Die positivistische Geschichtsphilosophie des Wissens und die Aufgaben einer Soziologie der Erkenntnis, ἐν Kölner Vierteljahrshäfte für Sozialwissenschaften, I (1921), σ. 22 κ. ἑ.

(2) Ἡβλ. σχετικῶς καὶ Alfred Vierkandt, Das Heilige in den primitiven Religionen, ἐν «Die Dioskuren» I, München 1922, σ. 289, κ. ἑ. Ἐσαύτως Ἡβλ. N. I. Λούβαρι, Ἡ θρησκεία ἀπὸ ἀθρησκείας ἀπόψεως, Ἀθήναι 1928.

(1) Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ διάφοροι ἐφευρέσεις ἐγένοντο συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ αὐτοματισμοῦ, περὶ ὃ λέγομεν.

(2) Ἡ ἱστορία καὶ κοινωνιολογία τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει, ἀπολυτοποιουμένη, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποκλείουσα τὴν θεωρίαν τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς ἀκριβῶς δὲν ἀποκλείει καὶ ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης τὴν αἰσθητικὴν.

εικόνας τῆς κοινωνίας καὶ θρησκείας τοῦ μέλλοντος, εἰς ἣν καταλήγει τὸ θεμελιώδες θεωρητικὸν ἔργον του (1), ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἐμφανίζεται τείνουσα δλόκληρος ἡ κατ' ἐπίφασιν «ἐπιστημονικὴ» ἐργασία του. Τὴν ἐπιστήμην ἐγνώρισεν ὁ Comte μόνον κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν πολιτικῶν ὄνειροπολημάτων αὐτοῦ. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦν πλήρως τὰ «Cours de Philosophie positive» πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ χαρακτηρίσαντος τὴν λεγομένην «ὑποκειμενικὴν» περίωδον τῆς ζωῆς τοῦ Comte ἔργου «Système de politique positive».

Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Comte συνεχίζεται ἀπλῶς ἡ σειρά τῶν προσπαθειῶν ἐκείνων, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διέκρινον καὶ ἐξακολουθοῦν ἔτι ἐν μέρει διακρίνουσαι τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Αἱ προσπάθειαι αὗται, ὁρμώμεναι ἐκ τῆς ὑπερτιμῆσεως τῶν ἐν χρόνῳ κινουμένων δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ καταλήγουσαι εἰς ὑποτίμησιν τῶν «ὀργανικῶν» προϋποθέσεων καὶ τάσεων τῆς ζωῆς, ἀπέβλεψαν ἀνέκαθεν εἰς τὸν σκοπὸν, ὅπως δι' οὐτοπικῶν χειρονομιῶν δαμασθῆ ἡ πραγματικότης (2). Ὁ Comte εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς τάσεως αὐτῆς τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, τάσεως, ἣς καθαράν ἐκδήλωσιν ἀπετέλεσεν ὀλόκληρος ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἀποφασίσας, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεώς της, προσεπάθησεν αὐτὸς νὰ διαγνώσῃ τὴν ὀργανικὴν βούλησιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ γενομένη ὅμως διάγνωσις δὲν ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸν κόσμον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πόθου καὶ προθέσεων. Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὸ γαλλικὸν πνεῦμα οὐτοπιστικῆς τάσεως, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐνοϊκὴ κρίσις αὐτοῦ περὶ τοῦ De Maître καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς παραδόσεως, οἱ ὀποῖοι, ὡς γνωστὸν, γεννηθέντες ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὰς σκοτεινὰς πλευρὰς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν κατώρθωσαν νὰ σημειώσουν εἰ μὴ ἐπουσιῶδες διίλειμμα ἐν τῇ

(1) Πρβλ. Comte op. cit., VI, σ. 303 κ. ἑ.

(2) Περὶ τοῦ τρόπου, κατ' ὃν κατωρθώθη ὁ συνδυασμὸς τῆς νατουραλιστικῆς ἰδεολογίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀρχῆς περὶ ἀπολύτου παθητικότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν σχέσει πρὸς τὸν Spencer ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργῳ αὐτοῦ.

ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. (1) Εἰς τὴν αὐτὴν προσπάθειαν ὀφείλεται ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Comte διαίρεσις τῆς κοινωνιολογίας εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν. Ὁ Comte ὅμως ὑπῆρξε Γάλλος ἐν ὄλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἡ περὶ κοινωνικῆς στατικῆς θεωρία του δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμφανισθῆ εἰ μὴ ὑπὸ μορφὴν ἀτροφικὴν. Ἡ ἰδέα τῆς «τάξεως» δὲν κατώρθωσε νὰ διεκδικήσῃ πραγματικὴν ἰσοτιμίαν ἀπέναντι τῆς ἰδέας τῆς «προόδου». Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν εὐγενῆς καὶ εἰλικρινῆς ἡ προσπάθεια τοῦ Comte, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ἰνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας του. Ὁ Comte ὑπῆρξε, παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν χειραφετήσεως αὐτοῦ, γνήσιον τέκνον τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ.

(1) Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα γνώμη τοῦ Franz Clément, κατ' ἣν ἡ γεννηθεῖσα μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν τάσις κατὰ τῆς λογοκρατίας ὑπῆρξεν οὐχὶ τυχαία, ἀλλὰ συμπτωματικὴ διὰ τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Ἡ γνώμη αὕτη, ἂν καὶ ἀποκλίνει τῆς ἡμετέρας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταστῆ ἀνταῦθα ἀντικείμενον ἀντικρούσεως. Πρβλ. Franz Clément, Die doppelte Schichtung des französischen Volkes, ἐν Zeitschrift für Völkerps. u. Soziologie, IV (1928), σ. 425 κ. ἑ.